V. D. U. HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

N. ŠAPIRA

NAUJOSIOS ŽYDŲ LITERATŪROS METMENYS

Kaunas ◆ „Raidės" spaustuvė ◆ 1938

V. D. U. HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

N. ŠAPIRA

NAUJOSIOS ŽYDŲ LITERATŪROS METMENYS

Kaunas ◆ „Raidės" spaustuvė ◆ 1938

I.

Naujoji žydų literatūra yra jauniausia bendrosios žydų raštijos šaka. Ji gimsta audringame žydų istorijos laikotarpyje, prasidėjusiame aštuonioliktojo amžiaus antroje pusėje. Žydų tauta vėl buvo suskilusi į dvi smarkiai tarp savęs kovojančias grupes. Žinoma, žydų, kaip ir kiekvienos gyvenančios ir kuriančios tautos, savitarpio kova, nėra retenybė. Tautos gyvenimas ir kultūros išsiplėtimas visada kelia įvairių tautos dalių savitarpio vaidus. Bet tai paprastai esti neesminiai ginčai žmonių, kurie pagrindinių klausimų atžvilgiu yra vienminčiai, nes jie visi turi tą pačią pasaulėžiūrą. Kova, kilusi aštuonioliktojo amžiaus antroje pusėje, buvo visai kitokio pobūdžio. Tai jau kova ne dėl smulkmenų, bet dėl pagrindų, būtent, dėl tautinės pasaulėžiūros ir dėl tautinės kultūros kelių bei formų. Toji kova, kuri pradeda naują žydų istorijos laikotarpį, yra žinoma kaip „švietimo arba haskalos kova". Ji nulėmė kelių žydų tautos kartų gyvenimą ir davė pradžią beveik visoms moderninėms žydų visuomeninio ir kūrybinio gyvenimo kryptims. Šioji kova pasidarė atramos punktu ir naujajai žydų literatūrai, kuri įgauna visai kitokį pobūdį ir eina kitais keliais nekaip senesnioji. Tad, norint suvokti naująją žydų literatūrą, reikia įsigilinti į žydų švietimo laikotarpio esmę, kurios šaknys glūdi žiloje praeityje, o jos įtaka jaučiama iki pat naujausių žydų laikų. Bet apie tai tenka kiek plačiau pakalbėti.

Senovės žydų istoriniame gyvenime labai dažnai pasireikšdavo aštrus antagonizmas tarp valstybės ir tikybos, karaliaus ir pranašo, politikos ir etikos, žodžiu, tarp materijos ir dvasios. Viena žydų tautos dalis dėjo savo tautiškos gyvatos pagrindan materiją, t. y. tėvynę, valstybę ir žemiškąjį gyvenimą apskritai. Kita dalis tautos būties pagrindan dėjo dvasią ir dva-

sinį gyvenimą, ypač tikybą, o žemės pradus nustumdama į antrą vietą. Tatai, reikia pažymėti, anaiptol nereiškia, kad materialinė dalis yra prieštikybinė, o dvasinė — priešvalstybinė. Tatai tik reiškia, kad visur, kur susidurdavo tikybos ir valstybės, etikos ir politikos reikalai, pirmoji dalis atiduodavo pirmenybę valstybei ir politikai, o antroji tikybai ir etikai, net jeigu valstybės gyvenimas to nepakęsdavo. Taigi, pagal savaimingas kiekvienos šalies pastangas tvarkyti žydų tautišką gyvenimą, galima skirti dvi žydų tautos sroves — materialinę ir dvasinę. Pirmąją srovę pavadinsiu teraline, o antrąją — superaline. Teralizmas ir superalizmas kasė tiesiog bedugnes tarp įvairių žydų tautos dalių ir drauge jas išvedė skirtingais istoriniais keliais. Teralinė dalis, dėdama tautos gyvatos pagrindan materialines vertybes, tuo sudarė sau egzistencijos bazę, kuri ją stato į vieną eilę su visomis pasaulio tautomis. Tuo tarpu superalinė dalis, dėdama tautos gyvatos pagrindan dvasines tikybines vertybės, kaip tik išskiria žydų tautą iš visų kitų pasaulio tautų tarpo. Išskiria visų pirma dėl to, kad ji sudaro tautos egzistencijos bazę, kuri yra bene vienintelė visos žmonijos tarpe. Antra vertus, kaip tik dvasia ir jos specifinė savybė labiausiai skiria tautas vieną nuo kitos. Vadinasi, žydų superalizmas veda į visišką išsiskyrimą iš visų kitų tautų. Taigi matome, kad teralinė dalis pagal savo esmę yra universalinė, o superalistinė dalis yra partikuliarinė. O čia prisideda dar viena išvada.

Teralinė dalis anaiptol nėra be dvasios ir dvasinių vertybių, bet veda į dvasios orientaciją ir veiklą, kuri yra nukreipta į materialines vertybes, atseit ir jos kultūra yra materialinė — žemiška. Kaip kultūra apskritai, taip ir teralinės dalies tikyba išaugo, taip sakant, iš materijos, iš kasdieninio gyvenimo žemėje. Taigi ir ji yra žemiška. Ir iš tikrųjų, senovės žydų istorijoje visuomet kovojo monoteizmas su politeizmu; taigi ne religingumas su areligingumu, bet dvi tikybinės pasauližvalgos, dvi sistemos, kilusios iš skirtingų šaltinių. Per visą senovės žydų istoriją pereina kova tarp dvasios ir materijos, kuri labai anksti pasireiškė ir buvo atkakliai varoma iki pat žydų savarankiško gyvenimo galo. Šioji kova buvo nulemta tragiškiausiu žydų istorijos momentu, kada tauta neteko savo tėvynės ir laisvės. Tada žlugo ir teralinė žydų tautos dalis, sukūrusi savo gyvenimą materialiais, žemiškais pagrindais. Liko tik antroji,

superalinė dalis, kuriai kraštas ir tėvynė niekad nebuvo vienintelis tautos gyvatos ir būties pagrindas. Visų svarbiausia jai visuomet būdavo dvasia ir jos vertybės, o dėl to ji pergyveno didelę žydų tautos katastrofą ir išliko sveika. Visą laiką kurdama tautos gyvenimą dvasiniais pagrindais, ji ir dabar galėjo palaikyti tautą savotiškomis priemonėmis — dvasingumu, kultūra, o ypač tikyba.

Bet tai buvo visai ne taip lengva pasiekti. Mat, žyduose turėjo išnykti bet kokia orientacija į materialines, žemiškas vertybes. Visų pirma dėl to, kad superalizmas visuomet buvo nustatytas prieš žemiškumą, o antra vertus, dėl to, kad žemiška aplinka dabar apskritai priklausė kitiems ir orientavimasis į ją būtų vedęs į tautinę asimiliaciją. Pirmutinė to išvada buvo, kad žydų tauta nustojo bet kokio kontakto su žemės gyvenimu ir tapo perdaug dvasiška. Antroji pasekmė buvo — partikuliarizmas. Mat, diasporoje, tarp svetimų tautų ir svetimuose kraštuose, gresia pavojus tautiniam gyvavimui, jeigu bus pralaužti siaurieji rėmai ir bus prasiskverbta į universalines gyvenimo platybes ir tolybes. Tąigi ne materija, o juo labiau ne svetima materija, bet dvasia, savita dvasia dabar turėjo palaikyti žydų tautos būseną, ir ne universalinės, bet griežtai partikuliarinės ribos tegalėjo patikrinti jos gyvatą. O kadangi savaimingiausia žydų tautinės dvasios išraiška tuo laiku buvo labiausiai tikyba, tai ji ir ėmėsi didelio tautinio uždavinio: būti vienintele žydų tautos gyvenimo baze ir jos būties saugotoja.

Viso to pasekmė buvo, žinoma, griežta žydų gyvenimo reglamentacija. „Tauta pavojuje" buvo baisus tos žydų tautos dalies šūkis, ir viskas turėjo tautos gyvavimui tarnauti. Atskiras asmuo nustojo skyrium egzistavęs. Visa jo esmė ir būtis, visi jo sumanymai, mintys, jausmai ir veiksmai dabar priklausė tautos labui. Aukščiausią vykdomąją valdžią perėmė religija. Juo didesnis buvo tautinis pavojus, juo griežtesni darėsi tikybiniai įsakymai, juo smarkiau buvo varžomas atskiras asmuo ir visiškai pavedamas visomenės globon, juo giliau įsirausdavo savo partikuliarizme ir juo toliau buvo laikomasi nuo žemiško gyvenimo ir žemiškų vertybių. Prie to, žinoma, nemaža prisidėjo ir žydų persekiojimai visuose jų išsiblaškymo kraštuose, jų teisių suvaržymas ir sunki ekonominė būtis. Šimtus, net tūkstančius metų žydų istoriją dabar lėmė vienintelis visoje žmoni-

joje tautiškumas. Superalinė žydų tautos dalis laimėjo diasporoje visoje linijoje ir kartu su tuo parodė savo sugebėjimą palaikyti ir išlaikyti tautinį gyvavimą. Bet būtų klaidinga manyti, kad teralinis universalinis žydų tautos faktorius visiems amžiams yra išnykęs iš žydų istorijos. Iš tikrųjų jis tik buvo pasinėręs giliausiose žydų sielos gelmėse ir ten glūdėjo, belaukdamas geresnių laikų, kada jis vėl galėtų tinkamai pasireikšti žydų istorijoje. O tie laikai atėjo, kai visoje Vakarų Europoje ėmė reikštis naujos dvasinės srovės bei judėjimai su savo kova už išsivadavimą iš tradicijos ir bažnyčios pančių, su racionalių akstinų iškėlimu žmogaus bei visuomenės gyvenime ir su dideliais ekonominės struktūros pakeitimais, kuri tada ėmė keisti visą gyvenimo santvarką. Visa tai prisidėjo prie to, kad teraliniai universaliniai faktoriai, kurie per amžius glūdėjo tautoje ir iš lėto skynė sau kelią smulkiais sambrūzdžais bei maištais, rastų dabar reikalingų jėgų savo galingam prasiveržimui, kuris prasidėjo antrojoje XVIII amžiaus pusėje.

Haskalos (švietimo) kova yra, atseit, senovinio žydų teralizmo, t. y. žemiško gyvenimo atgaivinimas. Šis atgaivintas teralizmas, kuris atskleidė naują lapą žydų istorijoje, išveda ir lietratūrą į naujus kelius. Kaip visame žydų gyvenime, ir kultūroje visa, kas yra iki antrosios XVIII amžiaus pusės, turi dvasinio superalinio, o nuo antrosios XVIII amžiaus materialinio teralinio pobūdžio. Senoji literatūra sąmoningai ar nesąmoningai visuomet pasilikdavo superalizmo ribose. Naujoji gi žydų literatūra išaugo teralizmo dirvoje. Ji atsisako nuo superalizmo ir jo pasekmių, k. a. perdėto dvasingumo, tautiško partikuliarizmo ir tikybinio viešpatavimo. Priešingai, kaip kad senoji buvo, ji yra teralinė ir universalinė, kas suteikia visiems, net ir tikybiniams jos momentams sveiką kvapą bei spalvą ir visiškai apibrėžia josios esmę ir būseną.

II.

Naujosios žydų literatūros pamatą padėjo, kaip pasakyta, teralinių universalinių idealų bei tikslų kovotojai — „haskalininkai“, arba šviesuoliai. Jie pirmiausia pasirodė Vokietijoje, tikrai sakant — Prūsijoje, o ypač jos centre — Berlyne. Tada buvo kaip tik didelio politinio, kultūrinio ir ekonominio pakilimo laikai — Fridricho Didžiojo gadynė. Tatai turėjo labai didelės įtakos Prūsijos žydams, kurie išsižadėjo savo ikišiolinio atsiskyrimo, prisidėjo prie bendro krašto gyvenimo ir netrukus pasiekė gan aukšto ekonominio ir dvasinio lygio. Žydų gyvenimo centre tada stovėjo žymus Kanto mokinys ir Lesingo draugas — Mozė Mendelsonas (1729—1786). Jis užėmė centrinę vietą vokiečių visuomenėj, kur jis buvo labai gerbiamas kaip mąstytojas ir rašytojas. Aplink jį spietėsi, iš dalies kaip draugai, o iš dalies kaip mokiniai, naujųjų laikų žydų teraliniai universaliniai „haskalininkai“ — šviesuoliai, kurie ir padėjo pamatą naujajai žydų literatūrai hebrajų ir žydų kalba. Tad 1783 metais jų dalis nutarė išleisti periodinį hebrajišką organą „Hameasef“ („Rinkinys“), kuris išreikštų jųjų naują dvasią. 1784 metai, kuriais buvo įvykdytas jų sumanymas, yra pažymėtini kaip naujosios hebrajų literatūros pradžia. Maždaug tuo metu gauna savo pradžią ir naujoji literatūra idiš kalba.

Naujoji žydų tautos literatūra, kad ir būdama palyginti jauna, jau yra gerokai išsiplėtusi ir praėjusi įvairias gadynes. Pirmutinė gadynė, kuri prasideda nuo minėtų literatūros rinkinių ir baigiasi XIX-jo amžiaus aštuoniasdešimtais metais, yra „haskalos“ arba žydų humanizmo laikotarpis. Jame tenka skirti du periodu: nuo literatūros rinkinių iki XIX-jo amžiaus šešiasdešimtų metų ir nuo to pat amžiaus šešiasdešimtųjų iki aštuoniasdešimtųjų metų. Pirmas periodas buvo haskalos susikaupimo ir augimo laikas, antrame haskalos literatūra pasiekia savo kulminacijos tašką ir palengva nusvyra į tolesnę gadynę.

Pirmutinė naujosios žydų literatūros gadynė pasižymėjo smarkia haskalos kova. Toji kova buvo pagavusi visus žydų rašytojus ir poetus, vyraudama jųjų pažiūrose ir raštuose. Visi to meto kūriniai, net ir grynai meniško pobūdžio, savo esme tada buvo kupini haskalos siekimų. Literatūros kūryba tada, bent

senesnėje haskalos gadynės dalyje, buvo mažiau užsibrėžusi meno uždavinių, o tik siekusi idėjinės kovos tikslų. Viskas tarnavo tik haskalai ir jos idealams. Naujieji žydų teraliniai universaliniai laikai atėjo su giliu tikėjimu žmogaus proto jėga, su tvirtu siekimu normalaus ir elementarinio žemiško būvio, su dideliu noru prisidėti prie kultūrinės žmonijos gyvenimo formų ir dvasios šaltinių, su ilgėjimusi gamtos grožio ir t. t. Tų laikų šūkiai pasireiškė reikalavimuose atsisakyti nuo perdėto dvasingumo bei diasporos žydų tautinio partikuliarizmo, sunormuoti žydus visose žmogaus būties srityse, duoti jiems europišką išauklėjimą bei materialį mokslą ir apskritai prikergti prie teralinio kultūrinio visos žmonijos gyvenimo. O kadangi perdėtas žydų diasporos gyvenimo dvasingumas buvo kilęs labiausiai iš tikybos, tai visų pirma buvo paskelbta kova prieš jos įtaką ir galią. Mat, norėta žydų gyvenimą padaryti daugiau žemišką, pasaulišką ir išsipainioti iš tų pančių, kuriais tikyba noroms nenoroms supančiojo atskirą asmenį tautos gyvavimo labui.

Visų šių idealų bei siekių buvo kupina literatūra, kuri visais būdais stengėsi įterpti į žydų gyvenimą haskalos pažiūras. To dėliai lyrika patetiškai apdainavo „dangaus dukterį" — protą. Ji gėrėjosi normalaus žemiško būvio puikumu, gamtos žavingumu, Europos tautų žemiško gyvenimo gražumu ir ragino pertvarkyti žydų, partikuliarinį tikybiškai perdvasintą, atseit atsilikusį gyvenimą ir jį sukurti universaliniais, bendrais žmoniškais pagrindais. Tą pat darė ir epika. Ji išvartė žydų gyvenimą, visur ieškojo išminties bei proto žiežirbų, rinko istorinėje žydų praeityje šviesaus, žemiško būvio bruožus ir nesigailėjo šešėlių dabarnykščiam žydų gyvenimui, vaizduodama jį tamsiausiomis spalvomis. O nuo lyrikos bei epikos neatsiliko taip pat dramatika, kuri, kiek ji tada buvo nusipelnusi tokį vardą, irgi turėjo tokių pat haskalos tikslų.

Pirmutinis naujosios žydų literatūros laikotarpis pasireiškė įvairiuose vakarų bei rytų Europos kraštuose, bet vis dėlto dėl žydų gyvenimo prieraišumo bei organiškumo visose jų išsiblaškymo šalyse, išsaugojo savo vientisumą ir iš savo kuklių pradų pamažėl perėjo į tolesnes aukštumas, įgaudama vis naujų niuansų ir visuomeninių bei meniškų akstinų ir tendencijų. Pirmasis jos kūrybinio kelio etapas, kaip minėjome, buvo Vokietija, tikriau sakant, Prūsija. Ten ji buvo glaudžiausiai susijusi su vadi-

namaisiais „Hameasefo“ žurnalo rašytojais, kurių žymiausias buvo Naftali Herc Vaizel (1725—1805). Jis buvo Mendelsono bičiulis ir naujųjų laikų judėjimo vadovas. Naujoje hebrajų literatūroje jis labiausiai pasižymėjo savo dideliu epu „Šire Tiferet“ (Grožio dainos). Šis epas, kuris padėjo pamatą šiai hebrajų literatūros poetinei rūšiai ir sukėlė visą eilę panašių veikalų, apdainuoja žydų išėjimą iš Egipto ir vyriausiąjį to įvykio didvyrį — Mozę. Epinėj srityje paminėtinas taip pat Šalom Kohen (1772—1845), kuris apdainavo įžymų žydų valdovą ir dainių — karalių Dovydą. Dramos srityje pasižymėjo ypač du rašytojai: Dovydas Franko Mendes (1713—1792), ir J. Efrati (1770—1804). Pirmasis buvo daugiausia vertėjas ir mėgdžiotojas, antrasis — originalus ir savitas. Jo istorinė drama „Sauliaus karalystė“ (Meluchat Šaul) yra pirmasis originalus hebrajiškas dramatinis kūrinys haskalos literatūroje. Kai dėl lyrikos, tai ji teturėjo reikšmės tik anam metui, o vertingiausi dalykai buvo daugiausia verstiniai.

Naujoji literatūra idiš kalba Vokietijoje nėra ypatingai turtinga. Haskalininkai aplamai paniekinančiai žiūrėjo į idiš kalbą, kurią jie laikė vien sudarkyta vokiečių kalba, o ypač tuo pasižymėjo Vokietijos haskalininkai. Bet vis dėlto ir Vokietijoje atsirado pora rašytojų, kurie naudojosi idiš kalba haskalos propagandai ir tuo būdu padėjo pamatą jos literatūrai. Tai buvo J. Eichel (1756—1804) ir A. Volfzon (1754—1835), kurie savo laiku redagavo žurnalą „Hameasef“. Haskalos idėjoms skleisti jie sukūrė eilę komedijų*), kuriose jie pliekia tradicingų žydų trūkumus ir tuo netiesiog šaukiasi griebtis europiškos kultūros ir europiškų gyvenimo būdų bei formų. Šios komedijos tapo visų vėlesnių haskalos dramatinių kūrinių prototipais ir apskritai idiš kalba rašomų dramų pirmatakais. Bet dramatika ir liko vienintelė literatūros sritis idiš kalba, kuriai čia buvo lemta būti kultivuojamai. Mat, naujajai žydų literatūrai aplamai nebuvo lemta plėtotis Vokietijoje. Vos vienai kartai praėjus, visa Vokietijos haskala nuėjo tautinės asimiliacijos keliu. Taigi, haskalos siekimas pertvarkyti atsilikusį žydų gy-

*) Eichel parašė komediją „Reb Henach oder vos tut men dermit“ (Reb Henach arba ką su tuo padaryti). Volfzono komedijos yra: „Leichtsin un Fremelei“ (Lengvapėdiškumas ir dievobaimingumas) ir „Lustspil zur unterhaltung beim purimfest (Purimo šventės vaidinimas).

venimą Europos pagrindais puikiausiai pavyko, bet visai nepavyko įvykdyti teigiamų tautinių siekimų. Žydai tuoj perėjo vokiečių kalbon, prisidėjo prie vokiškos kultūros ir išsiskleidė vokiečių tautoje. Tokioms aplinkybėms esant, naujosios žydų literatūros ir haskalos sėklos savaime negalėjo išdygti Vokietijoje. Jos to dėliai buvo perkeltos į rytų Europos kraštus, kur žydų tautinės sąlygos buvo daug palankesnės. Tad, haskalos ir haskalinės literatūros kelias pirmiausia vedė į Austriją, ypač į Galiciją.

Galicija visuomet turėdavo įvairių santykių su Vokietija, ypač kai ji buvo prijungta prie Austrijos. Daugelis Mendelsono mokinių ir draugų buvo rytų Europos žydai, kurie visuomet palaikydavo ryšius su savo tėviške, dažnai važinėdavo Galicijon ir ten kartu su vietiniais haskalininkais pamaži padėjo pamatą naujajam judėjimui. Garsusis „apykantos ediktas", kurį 1781 metais išleido Austrijos karalius Juozapas II, atidengė haskalai didelių galimumų, nes jis turėjo tikslą surišti žydus su krašto gyvenimu bei kultūra. Vienok, sąlygos haskalai buvo kitokios, nekaip Vokietijoj. Pirmiausia ji čia susidūrė su smarkiu žydų ortodoksinių masių pasipriešinimu. Tuo metu rytų Europos žydų tarpe ėmė skleistis nauja tikybinė srovė — chasidizmas, kuris turėjo savyje daugelį kabalos bei mistikos elementų. Galicijos žydų gyvenimas buvo kupinas tikybinių mistinių elementų, gerokai apsunkinančių haskalos judėjimo plėtrą. Be vidujinių, kitokios buvo ir išorinės sąlygos. Visų pirma čia visai nebuta tokios ekonominės ir visuomeninės būties, kuri Vokietijoje vertė žydus prisidėti prie krašto kultūros ir krašto gyvenimo aplamai. Austrijos ekonominis gyvenimas tada dar buvo labai tolimas nuo vokiško pakilimo ir daugiausia išlikęs savo senose feodalinėse vagose. Industrijos beveik dar nebuvo, ir žydai savaime negalėjo joje dalyvauti. Žydai menkai dalyvavo ir pasaulinėje pramonėje. Visuomeniškai čia žydai irgi, buvo, kitaip negu Vokietijoj, labai tolimi nuo draugavimo su nežydų aplinka. Politiniu atžvilgiu Galicijos žydai, dėl valdžios noro nusilpninti separatistinės krašto tendencijos, net buvo pusiau privilegijuotoje padėtyje. Mat, austrų valdžia greit pakeitė karaliaus Juozapo II politiką, norėjusią asimiliuoti žydus austrų visuomenėje, ir davė jiems pilną laisvę gyventi pagal jų norą ir tautinės kultūros savitumą. Tokiu bū-

du atkrito dideli haskalos akstinai, kurie Vokietijoj didžiai veikdavo jos naudai. Haskalos sąjūdis Galicijoje to dėliai ir išėjo kitais negu Vokietijoje keliais ir susilaukė taip pat kito likimo negu tenai. Visų pirma, žydų vidaus būtis Galicijoje vertė haskalininkus itin griežtai ir atkakliai kovoti prieš tikybą, o ypač prieš naująją srovę — chasidizmą. Tačiau, plačiosios Galicijos žydų masės, prisigėrusios žydų tautiškumo, visuomet laikydavo haskalininkus tam tikrose ribose ir neprileisdavo, kad dėl tos kovos grėstų, kaip kad Vokietijoj, pavojus pačiam žydų tautos gyvavimui. To rezultatas — čia buvo nustelbtas Vokietijos asimiliacijos akstinas, ir haskalos kova, užuot žydus ištautinusi, virto didžiu vidaus faktorium, kuris apvaisino žydų tautinę kultūrą, o ypač naują literatūrą. Haskalininkai, jausdami būtinumą išspręsti naujųjų laikų problemas, pradėjo čia kreipti daug dėmesio į žydų dvasią, jos esmę ir į josios įvairius teigiamus ir neigiamus reiškinius. Literatūroje tatai turėjo tą pasekmę, kad pirmą kartą iškilo prozinė apysaka, ryškiai vaizduojanti tuometinį žydų gyvenimą. Kadangi žydų gyvenimas buvo tada chasidų judėjimo užvaldomas, tai šis judėjimas pasidarė svarbiausia naujosios hebrajų apysakos tema. Kadangi, antra vertus, haskalininkai griežtai kovojo prieš tą judėjimą, tai apysaka noroms nenoroms įgaudavo satyrinio pobūdžio. Šios apysakinės hebrajų literatūros šakos įkūrėjas buvo J. Perl' (1773—1839). Jis pagarsėjo savo knyga „Megale Temirin" (Paslapčių atidengėjas), kur tarytum surinko tarpusavių chasidų laiškų, atskleidžiančių, nelyginant „epistolae obscurorum virorum", visus jų trūkumus, jų stačiokystę ir tamsybę. Perlį žymiai pralenkė jo tėvynietis draugas J. Erter (1782—1851), kuris yra žymus haskalos literatūros apysakininkas satyrikas. Jo palyginti negausinga kūryba, kuri po autoriaus mirties buvo surinkta ir išleista knygoje, pavadintoje „Hacofe lebet Iisrael" (žydų tautos stebėtojas), tapo haskalos apysakų prototipu ir ilgai dar ėjo pavyzdžiu net ir pohaskalinėms kartoms. Kas dėl lyrikos, tai Galicija, kad ir turėjusi daugelį dainių, vis dėlto labai mažai tepasižymėjo. Paminėtinas yra vien tik M. Leteris (1807—1871), kurio kūriniai, k. a. „Dovydas palistiečių tarpe", „Mozė ant Nebo kalno", „Ašaros" ir t. t. turėjo savo laiku didelio pasisekimo.

Naujoji literatūra idiš kalba labai mažai tepasireiškė Galicijoje. Tie nežymūs veikalai, kurie protarpiais pasirodydavo, buvo daugiausia verstiniai. Bet buvo ir originalių veikalų — iš vienos pusės kelios komedijos, o iš kitos — populiari liaudies poezija. Šioje srityje paminėtini abudu keliaujantieji dainiai Berel Broder (1815—1868) ir Volf Erenkranc arba Velvel Zbaražer (1820—1883). Iš jų pastarasis buvo daug žymesnis. Jojo satyrinės antichasidiškos dainos yra geriausieji kūriniai, kuriuos haskalos literatūra idiš kalba turi šioje srityje.

Taip atrodo naujoji žydų literatūra pirmame savo kelio etape — Galicijoj. Tačiau literatūra neapsiribojo vien tik Galicija, bet palengva ėjo vis toliau iš vakarų į rytų Europą, kur jai buvo lemta nepaprastai išsiplėtoti, išsikeroti ir pavirsti impozantišku tautiniu veiksniu. Ir kituose rytų Europos kraštuose naujoji žydų literatūra paliko, kaip kad ir ligi šiol, glaudžiai susijusi su švietimo sąjūdžio likimu. Čia, kur plačių ir stiprių žydų masių gyvenimas buvo perdėm patriarchališkai religinis ir partikuliariškai tradicinis, sąlygos naujam sąjūdžiui buvo dar sunkesnės net kaip Galicijoje. Tačiau laikui bėgant atsirado pavienių veikėjų ir rytuose, ypač Lietuvos sostinėje Vilniuje, kurie iš lengvo rengė dirvą švietimo sąjūdžiui. Pamažėl užsimezgė santykiai su haskaliniais Berlyno veikėjais, iš kur ima eiti literatūra ir dvasinis paraginimas. Kai kurie rytų Europos sąjūdžio veikėjai vykdavo į Vokietiją, kur jie dirbdavo švietimo sąjūdyje. Tačiau visa tai tesudaro, tiesą sakant, tik parengiamąjį rytų Europos švietimo sąjūdžio laikotarpį, kuris siekia net XIX amžiaus. Tik šio šimtmečio pradžioje švietimo sąjūdis Europos rytuose ima eiti didyn ir platyn. Jo kilimas yra susijęs su J. B. Levinsono (1788—1860) vardu. Levinson yra kilęs iš Volynijos ir vaidina švietimo sąjūdyje rytuose tokį pat vaidmenį, kaip kad Mendelsonas vakaruose. Levinsonas buvo ne tik dvasinis rytų švietimo sąjūdžio vadas bei didelis dėl jo idealų kovotojas, bet taip pat ir vaisingas žydų rašytojas. Jo literatūriniai veikalai yra trejopo pobūdžio: a) apologetiniai rašiniai, kuriuose jis užtaria žydus ir žydiškumą prieš jų kritikus ir kaltintojus, k. a. „Zerubabel“, „Achija ir Šilo“, ir „Efes damim“, (Be kraujo); b) haskaliniai rašiniai, kur jis praktiškai ir grynai daiktiškai nagrinėja žydų gyvenimo problemas, k. a. „Teuda beisrael“ (Žydų paskirtis) ir „Bet Jehuda“ (Žydų tau-

ta); c) satyriniai kūriniai, kur jis Galicijos žydų satyrikų Perlio ir Erterio dvasia ir jų didžioje įtakoje ypač pliekia mistiškai tikybinę žydų chasidų sektą, k. a. „Divre Cadikim“ (Dievotų vadų žodžiai) ir „Emek Refaim“ (Numirėlių slėnis). Levinsonas yra, be to, parašęs daug eilėraščių, kurie buvo atspausdinti po jo mirties. Tačiau, nežiūrint viso to, jam nebuvo lemta išvesti naująją hebrajų literatūrą į platųjį vieškelį. Tatai padarė kiti žydų rašytojai, kurie yra kilę iš kito, ne iš pietų, bet iš rytų Europos krašto — iš Lietuvos. Lietuva, kuri iš pat pradžios yra suvaidinusi lemiantį vaidmenį žydų haskalos sąjūdyje Europos rytuose, perėmė literatūros, ypač hebrajų literatūros srityje visą vadovybę. Rusijos Mendelsonui dar tebesant gyvam, pasirodo ištisa eilė iš Lietuvos kilusių rašytojų bei dainių, kurie iškelia hebrajų literatūrą į žymias meniškas aukštybes ir paverčia ją žymia tautine vertybe. Pirmoji gairė šiame literatūriniame kelyje yra vilnietis A. B. Lebenzon (1794*—1878).

A. B. Lebenzonas pradėjo kurti ne visai anksti ir paskiau savo ilgo gyvenimo bėgyje jis palyginti mažai bekūrė, bet jo nelabai gausinga kūryba yra didžiausias to laikotarpio literatūrinis pasiekimas, turįs ir dabar ne vien tik literatūriškai istorinės, bet ir meniškos vertės. Jam pasirodžius, tuojau padvelkė gaivesnis kūrybiškas oras. Nauja poetinė dvasia, naujoviškos formos, kiti motyvai, o labiausiai — grynesnė, gilesnė ir gyvesnė hebrajų kalba. Jo eilėraščiai yra dažnai kupini haskalinių tendencijų bei racionalinių samprotavimų, parodančių autorių esantį tipišką savo laikotarpio reiškėją. Antra vertus, jo kūryba rodo tam tikrų bruožų, išskiriančių dainių iš gadynės ribų ir darančių jį vėlesniųjų kuriančių žydų tautų pirmataką. Galima drąsiai teigti, kad A. B. Lebenzonas, savo metu buvęs žymiausias dainius, „dainių karalius“, yra naujosios hebrajų poezijos tėvas — kūrėjas. Iš jo eilėraščių, surinktų trijose knygose**), ypač pagarsėjo šie: „Laboker rina“ (Rytmečio daina), „Higajon laerev“ (Vakaro nuotaika), „Hadaat vehamavet“ (Sąmonė ir mirtis), „Hamitonen veha-

*) Dėl šios datos abejojama.

**) Šire staf kodeš (šventos kalbos dainos) I, II; Ieter šire Adam (kitos Lebenzono dainos).

mešorer" (Skundėjas ir dainius) ir „Hachemla" (Gailestis). Lebenzonas yra dar parašęs alegorišką dramą „Emet veemuna" (Teisybė ir tikėjimas), kur jis propaguoja haskalos idealus.

Greta dainiaus A. B. Lebenzono atsistoja rašytojas M. A. Gincburg (1795—1864). Jo svarbiausias literatūrinis nuopelnas glūdi kalbos srityje — jis yra haskalinio hebraiško stiliaus reformatorius. Mat, hebrajų kalba, kuria haskalininkai padėjo pamatus naujajai žydų literatūrai, buvo ne ta, kur per ilgus šimtmečius, jei ir ne kaip šnekamoji, tai bent kaip literatūrinė kalba lydėjo žydų gyvenimą, bet sultinga, pilna poetinių figūrų bei patoso, tik labai nuo gyvenimo nutolusi p r a n a š ų kalba. Haskalos sąjūdžio priešinimasis to laiko žydų gyvenimui nuvedė į opoziciją ir prieš tų metų hebrajų kalbos būtį. Šviesuoliai haskalininkai, pasiilgę bibliškosios praeities gyvenimo, stengėsi rašyti taip pat tos senos praeities kalba. Tačiau, susidurdami su realiaisiais dabartinio laiko reikalais, jie veikiai turėjo pastebėti, kad rašyti pranašo Jėzajaus kalba apie kasdieninius gyvenimo reiškinius yra ne visai prieinama. Kadangi haskalininkai vis dėlto ir toliau tą kalbą vartodavo, tad netrukus susidarė vaizdinga kalba, kuri hebrajų literatūroje yra žinoma kaip „melica", t. y. iškalba, dailyraša. Ji buvo dirbtinė, nes haskalininkai ėmė vartoti ištisus Biblijos sakinius, posakius ir frazes ir eikvojo visą savo vikrumą jiems ko geriausiai kombinuoti. Jie todėl nežymi dalykų jų tikrais vardais, bet viską tik apytikriai aprašo ir pasitenkina, jei yra bent kiek panašumo į tai, ka norėta pasakyti. Čia pasireiškė M. A. Gincburgo vaidmuo. Su dideliu pasisekimu jis įveda vienašališkan gadynės stiliun įvairius naujus kalbinius elementus, tapdamas tokiu būdu moderniškosios literatūrinės hebrajų kalbos tėvu. Kaip originalus menininkas jis pasirodė savo veikale „Abiezer" — nebaigtoje autobiografijoje, kurioje jis sveiku realizmu vaizduoja savo jaunystės patriarchalinės aplinkos neigiamumus.

Ant šio literatūrinio pamato tuoj įsitvirtino Lebenzono sūnus Micha-Josef (1828—1852). Jaunasai Lebenzonas jau visiškai priklauso naujajam žydų istorijos laikotarpiui. Užaugęs pas savo apsišvietusį tėvą dainių, jis, priešingai patriarchalinių laikų žydų vaikams, iš pat mažens buvo nukreiptas į normalią pasaulišką vagą. Tėvas pasistengė tinkamai savo gabųjį sūnų auklėti, jį šviesti intelektualiai ir lavinti estetiškai.

Tuo būdu jaunas Lebenzonas iš pat jaunystės yra, kaip ir visų normalių tautų vaikai, prisidėjęs prie pasaulinės kultūros. Vien tik dėl to sūnus turėjo pralenkti savo patriarchalinėje aplinkoje išauklėtą tėvą ir jį iš tikrųjų pralenkė visose literatūros srityse. Būdamas, be to, iš prigimties apdovanotas labai žymiais meniškais gabumais, jis jau ankstyvoje jaunystėje pasiekia tokių kūrybinių aukštybių, kurios sudaro pirmą naujos hebrajų poezijos apogėjų. Nežiūrint jo ankstyvos mirties, atseit, ir jo trumpo kūrybinio gyvenimo, jis užima labai žymią vietą hebrajų literatūroje. Jo kūriniai, turėję labai didelės įtakos jo amžininkams, peržengė laiko ribas ir ilgoms kartoms paskyrė moderniškos hebrajų poezijos kelius bei likimus. Micha Josefo literatūrinis palikimas susidaro iš trijų šių knygų: 1) Šire Bat-Cijon (Ciono dainos), t. y. labiausiai bibliškų poemų, (k. a. „Salamonas ir Kohelet", „Joel ir Sisra", „Samsono kerštas", „Mozė ant kalno Aborim", ir k.) rinkinys; 2) Kinor Batcijon (Ciono smuikas), kur surinkta lyrinė dainiaus kūryba; 3) Virgilijaus epo „Aeneis" meniškas vertimas.

Greit kuriančiame žydiškame akiratyje pasirodo pirmasis hebrajų literatūros romanistas — A. Mapu (1808—1867). Jo kūriniai, k. a. „Ahavot Cion" (Ciono meilė), „Ašmat Šomron" (Samarijos nusidėjimas) ir „Ajit Cavua" (Veidmainys) atneša žydų naujajai raštijai gilią pusiausvyrą, tikrą ramumą, plačius bruožus, didelį tūrį ir, kas svarbiau, didžiulį plataus objektyvaus gyvenimo pilnumą. Mapu į naująją hebrajų literatūrą įvestoji epinė kūryba yra romano formos. Tačiau tai nėra romanai moderniąja žodžio prasme, kur svarbūs yra charakteringi ir psichologiniai momentai, duodą sielos atvaizdą, o senesniojo priešpsichologinio laiko prasme, kada ši epinė rūšis dar yra buvusi vien tik pramogos skaitinys. Bet ir ši apysakiškos kūrybos rūšis dar buvo visai nežinoma naujoje hebrajų literatūroje. Pirmieji du kūriniai, Ahavot Cion ir Ašmot Šomron, vaizduojantieji žydų tautos bibliškosios senovės gyvenimą, yra istorinio hebrajų romano pradžia. Trečiasis, Ajit Cavua, kurio veiksmai vyksta nebe Palestinoj, bet daugiausia Mapu laikotarpio Lietuvoje, praskynė kelią būties romanui. Plačiai išsišakoję ir toli išsitiesę Mapų kūriniai ir šiandien dar tebėra impozantų neaprėžtos vaizduotės, sielos vieningumo, meniškų

jėgų pusiausvyros, gyvenimo platybės, įvairiaspalviškumo ir nepaprasto gyvenimiškumo paminklas.

Be šių didžiųjų naujos hebrajų literatūros kūrėjų, kalbamu periodu veikė dar daug mažesnių, kurie vis tebetūnojo senoje literatūrinėje dirvoje ir tęsė tas tradicijas, kurių jau seniai buvo išsižadėję naujieji meistrai. Iš jų paminėsiu tik vieną, kuris savo laiku buvo gan žinomas ir net konkuravo su A. B. Lebenzonu — A. B. Gotlober (1811—1899). Jo kūriniai dabar teturi tik kultūriškai istorinės vertės.

Literatūra idiš kalba anais laikais dar nebuvo taip toli pažengusi, kaip kad hebrajų. Jos rašytojai veikė paskirai ir priešingai hebrajų rašytojams, kurie sukūrė centrą Vilniuje, jie buvo pakrikę po įvairius kraštus. Iš kongresinės Lenkijos yra kilęs rašytojas Š. Etinger (1801—1856). Jis pagarsėjo savo drama „Šerkele", kurioje švietimo sąjūdžio dvasioje vaizduojamas tradicinio gyvenimo susidūrimas su naujojo sąjūdžio įdėjomis. Etingeris, kuris laikomas senosios idiš literatūros klasiku, yra taip pat autorius daugelio pasakėčių, baladžių ir epigramų. Ypač pasižymėjo jo pasakėčios, kurios ligi šios gali būti laikomos geriausiais šios kūrybos pavyzdžiais.

Žymiai daugiau nekaip Lenkijoj naujoji idiška literatūra išsiplėtojo Pietų Rusijoje — Ukrainoje ir Volynijoje. J. B. Levinsonas, kurio žymiausi nuopelnai, yra hebrajų literatūrai, nemaža nuveikė ir idiš raštijai. Pirmaisiais savo kūrybos metais jis parašė „Di Hefker velt" (Apsileidęs pasaulis) — satyrinį veikalą dialogo pavidalu, kuriame griežtai kritikuojamas ano meto žydų gyvenimas ir socialinis jų būvis ir raginama imtis produktyvaus žemės darbo, kas yra vienas esmingiausių žydų švietimo sąjūdžio bruožų.

Ukrainoj tuo pat laiku veikė kiti du idiš literatūros atstovai — J. Aksenfeld (1787—1866) ir A. B. Gotlober. Pirmasis buvo labai produktyvus rašytojas, kuris per visą savo gyvenimą yra parašęs daug romanų, apysakų bei dramų arba, tiksliau, dramatizuotų apysakų, traktuojančių švietimo sąjūdį, jo idėjas bei problemas. Dauguma šių kūrinių žuvo Odesos pogromo (1871 m.) metu. Atspausdintos tik mažos jo kūrybos nuotrupos, k. a. „Der eršter jidišer Rekrut" (Pirmasis žydų karys), „Dos Šterntichel (Skara), „Man und veib, švester un brider" (Vyras ir žmona, sesers ir broliai) ir

keletas kitų. Nežiūrint visų trūkumų Aksenfeld yra vienas žymiausių idiškosios švietimo literatūros atstovų. Jis praskynė kelią žydų kalbos romanui. Kitas, A. B. Gotloberis, buvo iš tiesų hebraiškas rašytojas. Jis paskyrė tačiau savo plunksną ir idiš kalbai ir užima josios literatūroj gan žymią vietą. Jo eilėraščiai yra organiškiausiai susipynę su švietimo sąjūdžio tendencijomis. Jis yra taip pat parašęs komediją*), kuri vėliau buvo perspausdinta daug kartų.

Lietuvoje, kur literatūra hebrajų kalba nepaprastai paplito, literatūra idiš kalba negalėjo rasti sau geros dirvos. Viso, kas šioje srityje buvo nuveikta, yra beveik išimtinai vertimai iš Europos kalbų ar hebrajų kalbos. Originalių kūrinių davė tik vienas rašytojas — A. M. D i k (1807—1893). Iš pradžių jis rašė daugiau hebrajiškai ir tik vėliau perėjo į idiš kalbą. Jo literatūrinis produktyvumas, teisybė, kartais kokybės sąskaiton, buvo tiesiog nepaprastas. Savo gausiose apysakose jis ypač turėjo prieš akis utilitarinį tikslą: tarnauti žydų masei, ją šviesti ir vesti švietimo keliu, normalaus ir sveiko gyvenimo linkui. Dikas įvedė daug naujų literatūrinių ryšių, ligi jo nebuvusių idiškoje literatūroje: k. a. sentimentalią, realistinę ir istorinę apysaką, humoristinį škicą ir iš dalies nuotykių romaną.

Vienu laiku su švietimo literatūra, bet visiškai nuošaliai nuo jos, atsiranda liaudiškoji naujos chasidų sekto kūryba, kuri yra lyg šoninė šaka senoviško žydų religinio gyvenimo, visuomet galingai ir plačiai tekėjusio hebrajų kalba. Tatai yra ypač ciklai padavimų apie šios sekto įsteigėją ir apie jos didžiausius atstovus. Šie padavimai, kurie pasižymi ypač savo tikėjimo gilumu, vėliau turėjo žymios įtakos moderniškai idiškajai literatūrai.

Šitaip atrodo naujoji žydų literatūra šešiasdešimtais XIX amžiaus metai — taigi tuo laiku, kai „haskalos" gyvenimas pradėjo iš pagrindų braškėti ir nukrypo į antrąjį savo periodą. 60-ais devynioliktojo amžiaus metais prasideda lemiamoji Rytų Europos švietimo sąjūdžio stadija. Haskalos idėjos tolydžio įgauna apčiuopiamesnį pavidalą ir vis daugiau skverbiasi į

*) „Der Dektuch oder cvei chupes in ein nacht" (dvejos vestuvės vienoj nakty).

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA Inv. Nr. A90697

gyvenimą. Tat, savaime suprantama, negalėjo neturėti įtakos pačiam sąjūdžiui. Visų pirma pakito jo pobūdis. Jei anksčiau kovojo slaptai, partiziniškai, tai dabar kova darosi vis daugiau atvira. Pagaliau eina smarkyn šios kovos tempas, kuris iš lėto pavirsta tiesiog drugišku ir smarkiai įkaista visa ligi šiol rami sąjūdžio atmosfera. Perėjimas nuo idėjų kasdienio gyvenimo linkui turėjo ir kitų padarinių. Rytų Europos švietimo sąjūdis, kuris iš pradžių buvo atitolęs nuo gyvenimo ir idealistiškas, dabar darosi realiai praktiškas ir griežtai utilitaristiškas. Iš pradžių vyriausias šio sąjūdžio tikslas tebuvo: išlaisvinti žydų tautą iš religijos viešpatavimo ir pakeisti patriarchalines gyvenimo formas. Turėdamas prieš akis tik tuos tikslus, jis maža tedėjo pastangų prisijungti prie realios Rytų Europos aplinkos gyvenimo ir kultūros. Jis pasitenkino, idealistiškai prisijungdamas prie Europos kultūros su įtakingiausios vokiečių kalbos pagalba. Tačiau švietimo sąjūdžio veikėjai nė patys nepastebėjo, jog jų vokiška orientacija kuria Rytų Europoje naują getą, iš kurio jie kaip tik norėjo pabėgti. Tik tada, kai švietimo sąjūdis pasuko realybės linkui ir išsižadėjo savo idealistinio pobūdžio, jis taip pat išsižadėjo vokiečių kalbos, pasuko konkretiškos Rytų Europos aplinkos, gyvenimo, kalbos ir kultūros linkui.

Šie nauji švietimo sąjūdžio savumai, būtent realizmas, praktiškumas, kovingumas, tempas ir pasitikėjimas savim tuoj atsiliepė literatūrai. Šių savumų įtaka žymi net kūriniuose tų rašytojų, kurie priklauso praeitam laikotarpiui. Ryškiausiu pavyzdžiu čia gali eiti romanistas A. Mapu. Jei ligi šiol jis tesirausė biblijos praeity, tai dabar jis nukrypsta į dabarties gyvenimą ir rašo savo trečią romaną „Veidmainį“ (Ajit Cavua), kuris yra ryškiai realistinio, net natūralistinio pobūdžio. Kritika iškelia aikštėn šią naują realistinę kryptį ir fiksuoja ją kaip normą. Šis nuopelnas priklauso A. A. Kovneriui (1842—1902), kuris yra pirmasis naujos hebrajiškos literatūros kritikas. Būdamas smarkiai paveiktas pozityvistinių ano meto rusų literatūros srovių, Kovneris reikalauja, kad hebrajų literatūra vaizduotų realų kasdienį gyvenimą ir išsižadėtų savo istoricizmo. Jo kritiški kūriniai surinkti knygose: „Cheker davar“ (Nagrinėjimai) ir „Ceror prachim“ (Gėlių bukietas). Ta pačia dvasia, kaip kad Kovneris rašė ir kitas kritikas A. J.

P a p i r n a. Realistiškai pozityvistiškas, bent pirmais savo kūrybos laikais, yra taip pat trečiasis ano meto rašytojas — M. L. L i l i j e n b l u m (1843—1910). M. L. Lilijenblumas yra vienas stipriausių ir ryškiausių antrojo švietimo sąjūdžio periodo veikėjų. Būdamas stiprus, ryžtingas ir energingas žmogus, jis perkėlė savo realistiškai pozityvistines pažiūras į skaudžias kasdienio gyvenimo problemas. Anksčiau švietimo sąjūdis kovojo dėl tikybos pritaikymo gyvenimui, dabar pribrendo laikas reformoms, ir M. L. Lilijenblumas visu savo aistringumu vienas pirmųjų stoja į kovą dėl naujų švietimo sąjūdžio tikslų. Jo svarbiausias veikalas yra jo autobiografija „Jaunystės nuodėmės" (Chavot Neurim), kuri iš vienos pusės yra traginga atskiro žmogaus išpažintis, o iš antros — knyga apie visą kartą su jos visais ieškojimais ir kovomis. Paminėtina dar jo veikla literatūros kritikos srityje. Tačiau jo kaip rašytojo veiklos svorio centrą sudaro publicistika, pasireiškusi vėlesniu švietimo sąjūdžio metu.

Taigi, realizmas, pozityvizmas, naudingumas — štai kokie buvo laiko šūkiai, ir literatūra pasuko naujuoju keliu. Pradžią, kaip paminėta, padarė A. Mapu ir juo tuoj pasekė kiti. Pirmasis buvo Š. J. A b r a m o v i č, kuris vėliau pagarsėjo „Mendelės knygnešio" vardu, su savo romanu „Tėvai ir vaikai" (haavot vehabanim). Tačiau jo svarbiausia veikla liečia ne paties švietimo sąjūdžio laikotarpį, o vėlyvesnį periodą. Tikrasis švietimo sąjūdžio realizmo atstovas yra P. S m o l e n s k i (1842—1885), didelių dvasiškų dimensijų rašytojas. Jis pasižymėjo nepaprastu išvidiniu judrumu, plačiai išsišakojusia fantazija ir sveiku realybės pojūčiu. Jis tačiau neturėjo tikro saiko ir tūrio masto, kas smarkiai mažina jo meninę vertę. Nežiūrint vis dėlto visų jo trūkumų, jis su savo dideliais romanais*) ir ištisa eile smulkesnių veikalų yra tipingiausias švietimo sąjūdžio realizmo reiškėjas bei kūrėjas. Jis, be to, pasižymėjo kaip švietimo sąjūdžio publicistas. Kaipo toks jis, kaip vėliau pamatysime, net rodė žydų visuomenei bei tautai naujus kelius.

Šalia P. Smolenskio, rūstaus haskalos realisto, atsistojo M. D. B r a n d š t e t e r (1844—1928) — švelnaus ir šviesaus

*) Hatoeh bedarche Hajchaim (Klystąs gyvenimo keliais), Hajeruša (Palikimas), Keburat Chamor (Asilo laidotuvės) Hagmul (Atpildas) ir kit.

būdo rašytojas humoristas. Kilęs iš Galicijos, kur humoristinė naujosios hebrajų literatūros šaka pasiekė gan žymių aukštumų, jis ne tik tęsė savo tėvynіečių Erterio ir Perlio*) kūrybines tradicijas, bet gerokai juos pralenkė. Jo žanras yra trumpoji novelė, kur jis ypač pasižymėjo ir net pasidarė būsimųjų hebrajiškų novelistų kelrodžiu. Jo kūryba sukasi aplink haskalinę ašį.

Kita naujojo švietimo laikotarpio apraiška, būtent kova tarp Europos pagrindais atnaujinto žydų gyvenimo ir savo tėvų religijos nuostatų, rado ypatingą atgarsį rašytojo R. A. Broidės (1851—1902) kūriniuose. Šioji ypač dar susmarkėjusi kova pripildo jo romaną „Hadat vehachajim" (Tikyba ir gyvenimas). Broidės pirmas suprato įvesti distanciją tarp kūrybos ir gyvenimo. To dėka jis gerokai nusilpnino aktualinio hebrajiško romano tendencingumą ir pakėlė jo meniškumą.

Poezijos srityje šiuo laiku labiausiai iškilo J. L. G o r d o n (1829—1892). Jis pradėjo savo poetinę veiklą tais maždaug laikais, kaip kad Micha-Josef, bet jo originali ir stipri menininko asmenybė pilnai pasireiškė tik dabar, antrame haskalos laikotarpio periode. Pirmais savo kūrybos laikais jis yra žymiai paveiktas Lebenzonų, tėvo ir sūnaus, ir laiko dvasia rašo poemas biblinėmis arba bent šiaip istorinėmis temomis. Iš to periodo žinomi šitokie jo kūriniai: „Ahavat David umichal" (Dovydo ir Michalės meilė) — poema, kuri vaizduoja būsimojo karaliaus Dovydo likimą karaliaus Sauliaus dvare; „David ubarzilai" (Dovydas ir Barzilas) — epizodas iš tragingojo Dovydo nuotykio, kada turėjo apleisti savo sostinę dėl savo sūnaus maišto; „Osnat bat Potifera" (Josifo nuotykiai Aigipte); „Bimculot jam" (Jūros gelmėse) — žydų likimas Ispanijos ištrėmimo laiku; „Ben šine arajot" (Tarp liūto dantų), kur vaizduojama vienos meilės likimas po Jeruzalės sugriovimo ir pagaliau „Cidkijahu bevet hapkudot" (Karalius Cidkijahu kalėjime) — tragingas vieno paskutiniųjų žydų karalių likimas. Paskutinė poema jau sudaro perėjimą į antrąjį dainiaus Gordono kūrybinį periodą. Jis nustoja kūręs romantiškai ir laiko dvasia žengia prie griežto realizmo. Apsiginklavęs lakiu kūrybiniu žodžiu ir

*) Plg. aukšč. pusl. 11.

geliančia satyra jis įtūžęs kovoja su sena patriarchališka žydija ir ryžtingai ardo jos gyvenimo bei kultūros tvirtoves. Šitokio pobūdžio bei kūrybinės intencijos yra jo poemos: „Asako derispak“ (Dėl ašies), „Koco šel Jod“ (Tikybinis pedantas), „Šomeret javam (Bevaikė našlė) ir „Šnei Josef ben Šimon“ (Du Josefai). Iš kitų jo kūrinių iškeltini „Mišle Jehuda“, t. y. Gordono pasakėčios ir „Mešolim ktanim lijeladim gedolim“ (mažos pasakėčios suaugusiems vaikams), kur jis skaudžiai pliekia tikybinį žydų gyvenimą ir jo atstovus bei vadovus. Gordonas, be to, parašė dar daug įvairaus turinio mažesnių eilėraščių, kurių geriausi bene bus „Achoti Ruchama“ (Mano sesuo Ruchama), „Atem edai“ (Jūs esat mano liūdininkai), „Bineureinu uvizkeinenu neilech“ (Visi mes eisim) ir „Eder Adonai“ (Dievo kaimenė).

J. L. Gordonas yra didžiausias haskalos dainius — jos poetas par excellence. Jis ne toks lakus ir gilus, kaip kad jo jaunystės genialus draugus Micha Josef Lebenzonas, bet savo savumais jis labai atitiko laikotarpį ir todėl tapo žymiausiu jo jausmų, idėjų bei siekimų reiškėju. Kas Ch. N. B i j a l i k yra tautiniams žydų istorijos laikams, tas buvo J. L. Gordonas haskaliniams laikams — kalbamojo laikotarpio žydiškos kūrybos apogėjus. Ir kaip kad Bjaliko įtaka neaprėžta vieno tik jo gyvenimo laiku, taip ir Gordono įtaka išliko tvirta ligi šios dienos. Ligi šios dienos Gordonas yra kūrybiškai gyvas ir jo kūriniais auklėjamos naujos žydų kartos.

Švietimo sąjūdžio perėjimas nuo idealistinės krypties realistinės linkui išky'a aikštėn ir idiš kalboj. Šiuo atveju ypač pasižymi keletas liaudies poetų, kurių žymiausias yra M. G o r d o n (1823—1890). Savo kaip rašytojo karjerą jis pradėjo hebrajiška elegija rašytojo M. A. Gincburgo mirties proga ir vėliau kiek teberašė hebrajiškai. Tačiau jo svarbiausi kūriniai yra jo idiški eilėraščiai, kurie jo laiku buvo gan populiarūs. Jis visiškai antrojo švietimo sąjūdžio periodo dvasioj reiškia viltį, kad žydų tautos laukia geresni laikai, kurie yra neatskiriamai susiję su viso pasaulio pažanga bei su žydų tautos prisijungimu prie jos.

Greta su M. Gordonu turi būti pastatytas A. G o l d f a d e n (1840—1908). Kaip daugelis tų laikų idiškų rašytojų bei dainių, ir jis pirma kurdavo hebrajiškai ir šią savo kūrybą surinko

į knygą „Cicim Ufrachim“ (Pumpurai ir gėlės). Gausingesnė yra jo poetinė kūryba idiš kalba, kurios pagrindan jis yra padėjęs žydų liaudies dainą. Šieji kūriniai pripildo rinkinius „Di Jidine“ (Žydaitė), „Jidiše Nationalgedichte“ (Žydiškos tautinės dainos), „Hocmachs kremel“ (Pono Hocmacho krautuvėlė) ir kitus. Tačiau žymiai didesni yra jo nuopelnai kaip dramaturgo ir dar labiau kaip žydų teatro steigėjo. Dar mokinys bebūdamas, Goldfadenas labai pasižymėjo kaip artistas. Vėlesniais laikais jis organizavo artistų trupę ir padėjo pamatą žydų teatrui kaip režisierius ir kaip dramaturgas. Goldfadenas prirašė nemažai įvairaus pobūdžio dramatinių veikalų. Iš jų minėtini: „Breindelė Kosak“, „Bobė miten Einikel“ (Bobutė su anūkų), „Di Intrige“ (Intriga), „Der podračik“ (Rangovas), „Di beide kunelemei“ ir kiti. Goldfaden ypač pagarsėjo savo istorinėmis operetėmis, k. a.: „Sulamit“, „Bar Kochba“, „Akedat Jicchok“ (Isaoko aukojimas), „Achešveroš“, ir „Jehudit“.

Dramatika anuo metu rūpėjo ir Š. J. Abramavičiui, vėliau pagarsėjusiam naujos žydų literatūros klasikui. Toj pat srity dar dirbo kiti mažiau žinomi dramaturgai ir keletas anonimų.

Pasakojamoj prozoj veikia dar nuo ankstyvesnių laikų B. J. Aksenfeld ir A. M. Dik. Pirmasis naujų laikų atstovas yra J. J. Linecki (1839—1915). Jo svarbiausias veikalas yra „A pioliš ingel“ (Žydų vaikas iš Lenkijos), kuriame vaizduojamas chasidų gyvenimas ir kuris pasižymi geliančia satyra ir sveiku realizmu. Jo prisirišimas prie aplinkos, gyvumas ir judrumas įgalino jį praskinti kelią klasinei epochai. Antra vertus, jo iš dalies teigiamas požiūris į chasidizmą leidžia jį vadinti vėlyvesnės romantiškos krypties pionierium. Linecko amžininkų tarpe yra paminėtini Sackes (1825—1899) ir Dinezon (1856—1919). Pirmasis įrašė savo vardą į idiš literatūrą satyrine apysaka „Der jidišer far peisach“ (Prieš žydų Velykas), kuri dėl savo sultingo realizmo suteikia tikrą ano meto žydų gyvenimo vaizdą. Antrąjį, J. Dinezoną, išgarsino jo romanas „Der švarcer jungermančik“ („Juodasis jaunikaitis“), kuris susilaukė tiesiog nepaprasto pasisekimo ir sužadino įtemptą susidomėjimą ano meto žydų skaitytojų tarpe. Šis romanas taip pat suteikė savo autoriui garbingą sentimentalaus romano

tėvo vardą idiškoj literatūroj. Dėl tam tikrų priežasčių Dinezonas laikinai pertraukė savo literatūrinį darbą ir vėliau tepasirodė aštuoniasdešimtų metų pabaigoj, tolimesnio žydų literatūros laikotarpio metu.

Be grynai idiškų rašytojų idiš literatūroj dar rašė hebrajiški rašytojai. Jų ypač paminėtini trys: J. L. Gordon, M. L. Lilijenblum ir R. A. Broides. Pirmasis savo laiku rašė idiškus eilėraščius, kurie vėliau buvo surinkti ir išleisti „Sichat chulin" (Šiokiadienio pašnekesiai) vardu. Šie eilėraščiai, kurių didžiausia dalis yra satyriška, švietimo sąjūdžio dvasioj, bet kartais taip pat geraširdiškai humoristiška, gali eiti geriausiais ano meto idiš literatūros pavyzdžiais.

M. Lilijenblumo nuopelnai idiš literatūrai yra ypač publicistikos srityje. Be to, Lilijenblum yra autorius kelių pjesių idiš kalba, kurių literatūrinė vertė nėra tačiau per didelė. R. A. Broides, antrojo švietimo sąjūdžio hebrajų romanistas, yra taip pat parašęs keletą idiškų apysakų, kurios buvo paskelbtos tik vėlyvesnio literatūros laikotarpio metu.

Štai šiuo keliu ėjo naujoji idiš literatūra, kad ir kiek pavėlavusi, palyginti su hebrajų kalba, savo klasikinio periodo linkui. Tačiau jai nelemta buvo pasiekti savo aukščio šitame haskalos laikotarpy, bet sekančiame pohaskaliniame, kuris iškilo aikštėn XIX amž. aštuoniasdešimtųjų metų pradžioj. Tuo laiku įvyko žydų visuomenės persilaužimas, kuris smarkiai pakeitė žydų gyvenimą ir užbaigė švietimosi sąjūdžio laikotarpį. Todėl, prieš nagrinėdami tolimesnę žydų literatūros plėtrą, mes turime gvildenti naujo laikotarpio esmę.

III.

Haskalos laikotarpis persilaužė dėl tiesioginio švietimo sąjūdžio padarinio — asimiliacijos. Naujiesiems žydų XVIII amžiaus laikams charakteringas, kaip pirma nurodyta, senoviško žydų terališkai universališko nacionalizmo pabudimas. Tačiau tokiam nacionalizmui yra būtinas savas laisvas kraštas ir savas politinis gyvenimas. Visai kitokia buvo būtis švietimo sąjūdžio laikais, kada žydų tauta gyveno vien tik diasporoj, be bet kokio pagrindo teraliniam gyvenimui. Ką galima daryti to-

kiu atveju? Arba aplamai išsižadėti teralinio gyvenimo, arba to nepadarius reikia eiti ten, kur toks žemiškasis gyvenimas galimas — į aplinkinių tautų tarpą. Švietimo sąjūdis kaip tik tai ir padarė. Jis stengėsi įleisti šaknis į aplinkinių tautų gyvenimą, į jų kalbą, literatūrą, kitaip sakant, jis vedė asimiliacijos linkui. Vakarų Europoj, kur žydai sudarė mažą ir nykstančią mažumą milžiniškoj skirtingos kultūros aplinkoj, asimiliavosi jau pirmoji karta. Tačiau visai kitokia buvo būtis Rytų Europoj, kur žydai gyveno kompaktiškomis masėmis ir kur jie turėjo susidarę savo savitą kultūrą. Tačiau nežiūrint į tai ir čia, ypač Rusijoj ir Lenkijoj, išsiplėtojo smarkūs asimiliacijos polinkiai švietimo veikėjų tarpe. 60-ais ir dar daugiau 70-ais XIX amžiaus metais šie polinkiai taip paplito, jog pavirto tikru pavojum tautai. Šiuo laiku išorinės sąlygos, kurias sukūrė liberališka Aleksandro II-jo politika pirmais jo viešpatavimo metais, buvo itin palankios žydų asimiliacijai. Tautinis centrifugališkumas štai ir buvo tas išvidinis veiksnys, kuris iš lėto nuteikė žydų visuomenę prieš švietimo sąjūdžio tikslus ir idealus ir 80-ais XIX amžiaus metais iškėlė naują laikotarpį. Betgi, kad tautai neigiamos pasekmės būtų vienintelis švietimo sąjūdžio persilaužimo veiksnys, tai žydų istorinė plėtra būtų žymiai lėtesnė, kaip tat iš tikrųjų kad matome Vakarų Europoj, kur žydų asimiliacija nesužadino reakcijos prieš švietimo sąjūdį apskritai. Tačiau prie to išvidinio veiksnio Rytų Europoj, ypač Rusijoj, kur anuo metu gyveno didžiausia žydų tautos dalis, prisidėjo dar išorinis veiksnys. Antroji 70-tų metų pusė atnešė žydams daug naujų apribojimų, kurie ypač įžeidė naują žydų švietimo sąjūdžio inteligentiją. Vien tat gerokai prablaivė jų smegenis, bet tragingi įvykiai Rusijos pietuose, pogromai 80-tų metų pradžioje sutriuškino visą švietimo sąjūdžio ideologiją. Pogromai neabejojamai parodė, kad žydų problema nieku gyvu negali būti išspręsta pagalba tų priemonių, kurias siūlė švietimo sąjūdis, t. y. išsižadėjus savo tautinio partikuliarizmo ir susijungus su aplinkine kultūra ir aplinkiniu gyvenimu. Sunkioji rusų žydijos katastrofa parodė, kad tautinė asimiliacijos auka neturi apskritai jokios prasmės. Žydų tauta turi tik vieną kelią — į save pačią. Šis nusimanymas, rėmęsis išvidiniu ir išoriniu veiksniais, ir buvo ta jėga, kurios dėliai persilaužė švietimo sąjūdis ir prasidėjo tautinis žydų istorijos

laikotarpis. Nuo šio laiko tautiškumas apima vis platesnes žydų gyvenimo sritis Europos Rytuose, užimdamas ankstyvesnio švietimo sąjūdžio vietą. Ir lygiai kaip švietimo sąjūdis pirma nustatė ir formavo naują žydų literatūrą, taip dabar tatai daro naujieji laikai, nors ne taip tiesiai ir tiesiogiai, nes patys žydų tautiškumo keliai nėra tiesūs ir vieningi. Visoms žydų tautos dalims Europos rytuose buvo aišku, jog reikia išsižadėti švietimo sąjūdžio idėjų ir pasukti nacionalizmo linkui, bet tat daryti galima net trimis būdais:

a) Galima priešintis pačiai švietimo sąjūdžio esmei, kaip pabudusios teralistinės žydijos sąjūdžiui, ir reikalauti sugrįžti prie re'iginio superalizmo ir tradicinio ankstyvesnių kartų žydiškumo.

b) Galima sugrįžti prie superalizmo su visais jo dvasiniais tautinio gyvenimo bei egzistencijos veiksniais, bet suteikti jam ne dvasiškai *tikybinį*, o dvasiškai *pasaulinį* pavidalą. Ši kryptis yra kartu su pirmąja opozicijoj švietimo esmei, bet skiriasi nuo jos dvasiško tautiškumo pavidalo atžvilgiu.

c) Pagaliau galima sakyti: švietimo sąjūdis, kaip žydiško teralizmo išraiška, visiškai neturi jokių asimiliacijos tendencijų. Tik diasporoj, kur teraliniai duomenys prik'auso ne sau, bet kitiems, jis gresia tautai pražūtimi. Tad reikia eiti ten, kur žydų tauta egzistavo materijaliai teraliai ir kur ji vėl gali turėti savų teralinių realybių — t. tėvų kraštą. Šis trečias galimumas kovojo su neigiamais švietimo sąjūdžio padariniais, bet neatsisako nuo jos pozytyvios esmės, būtent nuo materialiai terališko žydiškumo. Priešingai, jis tęsia toliau švietimo sąjūdžio teralizmą, bet daro tatai ne diasporoj, o Palestinoj.

Tautinis sąjūdis tikrai ėjo šiais trimis ke'iais, bet įvairiu pasisekimu. Grįžti dabar, po ilgo terališko universališko haskalos laikų gyvenimo, į senovišką tradicinį žydiškumą, buvo neįmanoma, nežiūrint net į didelį nepasitenkinimą neigiamais švietimo sąjūdžio reiškiniais diasporoj. Žydų tautoj ypač įsigalėjo abi antros kryptys: superališkai pasauliška ir terališkai palestinišką. Tačiau nė viena jų niekuomet neegzistavo visiškai gryna. Diasporos kryptis turi būti, kaip matėm, superališka, tačiau pabudęs teralizmas yra per stiprus, kad jį galima būtų pašalinti. Jis palieka egzistuoti ir diasporoj greta su superalizmu ir nuolat graso jam tautine pražūtim. Palestiniš-

koji kryptis yra apskritai teralinė, bet Palestina pirma dar turi būti atstatyta. Kol kas tebegyvenama diasporoj, kur net terališkai palestiniškai nusistačiusi dalis turi būti superališka. Šios abi sinkretistinės kryptys vyravo žydų visuomenėj ir atsiliepė literatūrai ypač hebrajiškajai, kurią vis dar beveik išimtinai nulemia visuomeniški žydų gyvenimo įvykiai. Pagal šiuos įvykius naujoji hebrajų literatūra ir turi dabar būti periodizuota. Pirmas tautinis tarpas yra nuo devynioliktojo šimtmečio 80-tųjų metų iki amžiaus galo, tiksliau, ligi 1897 metų. Tai palestinizmo laikotarpis. Antrasis periodas prasideda nuo 1897 m., t. y. nuo politinio cionizmo ligi pasaulinio karo. Po pasaulinio karo prasideda trečiasis periodas, kuris galėtų būti pavadintas cionizmo vykdymo periodu. Tad nagrinėsim palestinizmo laikotarpį.

Žydų tautiškumo laikus, kaip nurodyta, pagimdė išvidinė priežastis ir išoriniai sukrėtimai. Pirmoji priežastis, asimiliacija, jau anksti, dar švietimo sąjūdžio laikais, pradėjo skinti kelią naujiems laikams. Idėjinis jos skelbėjas buvo aukščiau jau minėtasis rašytojas Perec Smolenskin. 1868-ais metais Smolenskinas leido Vienoj mėnesinį laikraštį „Hašachar" („Aušra"), kurio tikslai buvo švietimo sąjūdžio dvasioje, bet kuris tuo pat laiku norėjo kovoti su jos liūdnais padariniais. Visų pirma Smolenskinas skelbia kovą tvirtinimams, kad žydai, neturėdami savo krašto, tuo pat nėra tauta, bet tesudaro tos tautos dalį, kurios tarpe jie gyvena ir nuo kurios jis tesiskiria savo tikyba. Smolenskinas tvirtina, kad žydai yra tauta, kuri, kad ir būdama saviška kai kuriais atžvilgiais, vis dėlto turi savo seną kultūrą, seną hebrajų kalbą, bendrą istorinę praeitį ir bendrus istorinius atminimus, sujungusius visus žydus į vieną tautinį vienetą. Smolenskinas to būdu priešinasi švietimo teralizmui ir grįžta prie dvasiškai superalinio tautiškumo, bet tas jo tautiškumas yra pasaulinio, o ne tikybinio pobūdžio. Tačiau jis nepasitenkina superaliai pasauliniu tautiškumu ir iškelia Palestinos vėliavą. Šis Smolenskino sinkretizmas iš superalizmo ir teralizmo tapo vyraujančia palestinizmo ideologija. Nuo Rusijos žydų katastrofos laikų mases pagavo stichinis nusivylimas švietimo sąjūdžio bei diasporos dabartimi. Jos pasitikėjo tik ateitimi Palestinoj. Bet tragingoj žydų tautos kryžkelėj nebuvo vietos aiškioms apgalvotoms tautinėms koncepcijoms, kaip kad jos atsirado vėliau. Palestinizmo periodas yra emocinio sti-

chizmo ir intelektualinio sinkretizmo laikas. Kartu susipainiojo įvairiausi jausmai, įvairiausios idėjos buvo sumestos į vieną krūvą ir įvairiausios tautinės žydiško nuotaikos žmonės bendradarbiavo kartu nejausdami, jog juos skiria prarajos.

Ši laiko dvasia, kuri paėmė į savo valdžią žydų visuomenę, tą patį padarė ir tos visuomenės literatūrai, kuri pasuko naujais keliais. Grįžimas į savo tautos prieglobstį po tam tikro atšalimo sukuria sentimentališkai romantišką nuotaiką. Viskas, kas žydiška, kas kilo iš žydų liaudies, yra artima ir miela. Veržimasis į Palestiną, kuris tegalėjo būti įvykdytas tik po ilgesnio laiko, iš dalies atitraukė žydus nuo faktiško kasdienio gyvenimo ir nuo konkrečios diasporos aplinkos, kas paveikė ir literatūrą, atitraukdamas ją nuo ankstyvesnio realizmo. Orientavimasis į tėvų žemę sukuria literatūroj istorinės praeities tematiką. Tat tačiau nėra gyvybinga, sultinga, reali praeitis, kaip kad ją vaizdavęs realistinis švietimo sąjūdis, bet tragiškai jaudinami momentai, kuriuos sentimentaliai romantiškas laikas atgaivina iš tolimos tragingos žydų istorijos. Kadangi gyvenimas ir literatūra yra vėl superališki, tai dabar vengiama švietimo sąjūdžio universalizmo ir vėl grįžtama prie tam tikro partikuliarizmo, kurio svarbiausią maitinimo srovę sudaro liaudiškumas. Tat tolina literatūrą nuo individualumo ir artina prie kolektyvumo. Kitaip sakant, literatūrinį objektą dabar vėl sudaro ne atskiras asmuo, o kolektyvas. Kadangi visas laikotarpis remiasi stichiniu žydų istorijos persilaužimu, tai per visą šio meto kūrybą tęsiasi tam tikras lyriškai elegiškas atspalvis, kuris žymus net epiškai prozajiškose dalyse.

Pirmasis naujo laikotarpio poetas yra A. K. Šapiro (1840—1900). Lyriškai švelniais tonais, kartais romantiškai susimąstęs, kartais romantiškai sentimentalus jis jaudinančiai ir su meile apdainuoja tradicinį žydų gyvenimą. Jo kūriniuose atgyja ir senoji istorinė žydų praeitis, kurią poetas apdainuoja su giliu liūdesiu ir elegija. Visoj jo kūryboj praskamba palestinizmo judėjimo šauksmas išsivaduoti iš diasporos ir vėl gyventi, kaip kad gyveno senoviškos laisvos žydų kartos. K. A. Šapiros eilių yra du ciklai: „Mechezjonot bat ami“ (Mano tautos svajos) ir „Šire ješurum“ (Izraelio dainos). Antrojo ciklo kūriniai yra daugiausia lyrinio pobūdžio, pirmojo — daugiausia epinio. Iš jų ypač pagarsėjo šitie eilėraš-

čiai: „Birkat hanerot“ (Žvakių palaima), „Erev Šabat“ (Penktadienis) ir „Dovid melech Iisrael (Žydų karalius Dovydas).

K. A. Šapiro, kurdamas liaudiškomis istorinėmis temomis, vis dėlto yra individualistinis dainius. Laikas, kuris buvo linkęs į kolektyvizmą, davė ištisą eilę liaudies dainių, kurie vėliau buvo užmiršti, sumišdami su liaudies kūryba. Vienas tos rūšies dainius, kuris paliko neužmirštas, yra N. H. Imber (1856—1909). Jo didžiausias nuopelnas yra „Hatikva“ (Viltis), kuris yra dabar tautinis žydų himnas. Jo kiti kūriniai beveik neturi jokios meniškos reikšmės, o kas turi reikšmės, yra parašyti svetimoj įtakoj. Pusiaukely tarp tautinio poeto ir liaudies dainiaus yra M. M. Dolicki (g. 1858 m). Visa jo kūryba, kartais lyriškai sentimentali, kartais retoriškai frazeologiška, buvo anuo metu visiškai paskirta laiko idealams. Jaudinančiais žodžiais jis apverkia žydų vargus ir ištisoj eilėj tautiškai lyriškų eilėraščių skelbia savo ilgėjimąsi žydų tautos tėvynės — Palestinos.

Iš laiko ribų išsiskiria vienas poetas, kuris skelbia ateinant literatūrai naujus meniškus laikus, būtent M. C. Manė (1859—1886). Priešingai savo laiko poezijai Manė beveik išimtinai dainuoja apie gamtą ir apie pasaulio liūdesį*), kuris buvo ypač jį pagavęs dėl jo sunkios ligos, nuvariusios jį dar jauną į kapus. Jo vieninteliame palestiniškame kūrinyje, „Maset nafši“ (mano sielos siekimas) irgi nesutinkamai su laiko dvasia, girdėti individualių garsų apie gamtą žydų tautos praeities ir ateities krašte. Manė buvo vienas tų tragingųjų menininkų, kurie užsidega tyliai ir kukliai tolimame dailės ir literatūros pakrašty, bet, sunkaus likimo nuslopinti, gęsta taip pat tyliai ir kukliai, palikdami švelnų ir graudinantį atsiminimą. Būdamas subtilus lyrikas, jis pasižymi gilia dvasia, akylumu, puikia gamtos uosle ir gražiu hebrajų kalbos stiliumi. Bet Manė buvo ne tik poetas, bet ir dailininkas, kas smarkiai pastebima jo poetinėj kūryboj, dažnai pasižyminčioj ypatingu plastiškumu. Negausingas Manės literatūros palikimas buvo išleistas po jo mirties 1897 m.

---

*) Plg. „Pavasario pranešėjai“, „Pavasaris“, „Mano laimingosios valandos“, „Vilniaus kalnuose“ ir k.

Palestinizmo periodo pasakojamoji proza yra negausinga ir neturi žymios reikšmės. Jos tematika yra ta pati kaip ir lyrikos. Joje irgi vyrauja liaudiškumas, sentimentalizmas ir romantizmas.

Lygia greta su visuomenišku teralizmo ir superalizmo sinkretizmu bei su literatūra, kuri rėmėsi tuo sinkretistiniu mišiniu, egzistavo ir grynesnių idėjinių kristalizacijų, kurios dar dabar tebenešė į žydų tautą gryną teralizmą. Vienas tat dariusių buvo vėliau labai pagarsėjęs hebrajų kalbos atgaivintojas E. Ben-Jehuda (1858—1922). Trumpą laiką prieš palestiniškus laikus Ben-Jehuda paskelbė „Hašachare" (Aušra) keletą straipsnių, kuriuose jis pakėlė balsą prieš bet kurį superalizmą. Priešingai P. Smolenskiui jis laikosi aiškios materijališkai terališkos linijos. Tatai daro vėliau taip pat M. L. Lilijenblum, kuris aštuoniasdešimtųjų metų pradžioje išsižadėjo švietimo sąjūdžio ir aistringai metėsi į palestinizmą. Tačiau ir tat padaręs, jis nepereina nuo teralizmo prie superalizmo. Jis palieka ištikimas teralizmui, bet perkelia jį į Palestiną, į tėvų kraštą. Ši grynai teralistinė šalutinė srovė pastebima ir literatūroj. Šiose kūrybinėse sferose neprigijo naujų laikų partikuliarizmas ir atsigręžimas nuo Europos. Šios sferos paliko ištikimos švietimo sąjūdžio teralizmui ir universalizmui, jo siekimui prisidėti prie Europos kultūros, kovai dėl platesnių žmoniškų akiračių ir pan. Tat visų pirma galima buvo pastebėti publicistikoj, kur vėliau labai pagarsėjęs N. Sokolov pašiepia naujų laikų patetiškumą, atsitolinimą nuo realizmo ir pakrikusį svajingumą. J. L. Kantor (1840 — 1915) protestuoja prieš apsiribojimą liaudiškumu ir kelia balsą dėl universalumo.

Prie šios krypties priklauso ankstyvesnio periodo prozininkai — Broides ir Brandšteter, kurie rašė naujais laikais praeito periodo dvasioje. Brandšteter apskritai dar priklauso švietimo sąjūdžiui. Broides priešingai vaizduoja jau savo naujame romane „Štei Hakcavot" (Abu galai) pereinamojo laikotarpio nuotaiką, susidariusią, kai švietimo sąjūdis sužadino žydų gyvenime smarkų protestą ir kai šis gyvenimas jau tylomis veržėsi naujais keliais. Tačiau ir naujais laikais jis lieka ištikimas švietimo sąjūdžio universalizmo ir jo europinių platybių šalininkas.

Antagonizmas tarp abiejų krypčių, superaliai partikuliarinės ir teraliai universalistinės, pasireiškė ne tik palestinizmo, bet ir vėlesnio cionizmo metu. Perėjimas nuo pirmo tautinio laikotarpio į antrąjį apskritai sunkiai tegali būti precizuotas. Iš principo antrasis periodas neatneša nieko naujo. Jis tik pagilina tai, kas jau buvo pirma ir smarkiau akcentuoja, kas jau egzistavo anksčiau. Pereinamasis taškas yra 1897 m., kai aikštėn iškyla politinis cionizmas. Iš tikrųjų ši data terodo tik perėjimo pabaigą, o pats perėjimas jau prasidėjo pirmais 90-ais metais.

IV.

Palestiniškam tautinio periodo laikotarpiui buvo ypač būdingas gynimasis nuo švietimo sąjūdžio. Cionistinis tautinių laikų periodas mažiau pasižymi apsigynimu, bet kova savo tautos, jos būvio bei dabarties ir ateities labui. Lemiami šio periodo veiksniai yra du dideli intelektai, kurie pagilina ankstyvesnio periodo idėjas, suteikia joms aiškų bei griežtą pavidalą ir iškelia jas tiek praktiškai, tiek teoretiškai į didžias aukštybes. Vienas jų, kuris pradeda savo veiklą anksčiau, yra O. Ginsburg, daugiau žinomas savo pseudonimu Achad Haam (vienas iš tautos) (1856—1927). Antrasis, kuris pasirodo šiek tiek vėliau, yra D-ras Herzl (1860—1904). Abu jie, ieškodami žydų problemos sprendimo, smarkiai susiduria ir nukreipia į save visos žydų tautos ir ypač cionininkų visuomenės dėmesį. Skirtingumo pagrindą sudarė ir šį kartą žydų istorinių pradų antagonizmas.

Achad Haam rėmėsi ta pagrindine mintimi, jog žlugus religinėms žydų tvirtovėms, žydų tautai diasporoj gresia didžiausias pavojus. Visų pirma, žlugus tikybinėms tradicijoms, išnyksta tie konkretūs rėmai, kurie jungė žydų tautą. Antra vertus, su tikyba susijusios yra amžinos tiesos ir didūs etiniai idealai, kurie nušvietė žydų tautos kelią diasporoj ir ją išlaikė geresniems tautai laikams. Kartu su tikyba naujausiu laiku žlugo taip pat šie žydų tautinio gyvenimo veiksniai diasporoje. Tai Achad Haam laiko didžiausiu pavojum tautiniam žydų būviui ir iš čia kyla jo vadinama „dvasiško centro“ idėja. Jei didieji žydų tautos idealai, mano Achad Haam, buvo tos jėgos,

kurios išlaikė tautinį būvį diasporoj, tai reikia visomis priemonėmis siekti, kad jie vėl taptų žydų tautos istorijos veiksniais. Kadangi šie veiksniai yra pagal Achad Haam iš esmės savaimingai veikiančios jėgos, kurios tik laikinai susijungė su tikyba, tai reikia dabar jas atskirti nuo tikybos ir leisti joms veikti jų grynu pasauliniu pavidalu. Taip Achad Haam prieina vieną savo sistemos pusę. Kadangi Achad Haam visą savo sistemą remia dvasingumu, tai ji superališka, bet tas superalizmas nėra tikybinis, o išimtinai pasaulinis, kaip kad ir buvo Pereco Smolenskino superalizmas.

Tačiau Achad Haamo teorija turi dar antrą pusę — teritorijališkai cionistišką. Po to, kai tikyba, kuri pirma ugdė tautos būvį, palaikančius tautinius idealus, dėl tam tikrų priežasčių prarado savo jėgą ir įtaką didžiajai žydų tautos daliai, šie idealai neteko tos dirvos, kuri juos palaikė. Sukurti jiems naują aplinką diasporoje, kur žydų dvasiai visuomet gresia kitų tautų dvasiškos jėgos, nebegalima. Reikia, todėl, pasak Achad Haamo, persodinti šiuos idealus į tą aplinką, kur jie kadaise taip galingai plėtojosi — į Palestiną. Kitaip sakant, į Palestiną turi persikelti dalis žydų tautos, ir ši dalis ugdys ir kultyvuos istorinius žydų tautos idealus ir dvasinius turtus, kurie ir toliau išlaikys žydų tautą visose diasporos kraštuose.

Taip Achad Haam persodina superalizmą į Palestinos žemę. Tačiau, *teritorijalioji* jo teorijos pusė nesudaro pagrindo *terališkam,* žemiškam nacionalizmui, kad būtų ir čia sinkretizmas, kaip kad pas Perecą Smolenskiną. Achad Haam yra griežtas ir grynas superalistas. Palestina neturi sudaryti pagrindo žemiškam žydų gyvenimui, o vien tik eiti *žemiška aplinka,* kuri būtina *tautinei dvasiai* ugdyti. Jei šis dvasinis centras Palestinoj pavirstų kada nors žydų valstybe, tai ši valstybė, pagal jo koncepciją, nebus kaip kitos pasaulio valstybės materiališkai žemiška. To Achad Haamui po ilgos etiškos plėtotės nepakanka. Jis nori atskiros teritorijos dėl to, kad diasporoj tautiškoji dvasia negali grynai ir visapusiškai plėtotis. Tačiau turėdamas teritoriją, jis nenori, kad joje gyventų materialiai terališkai, bet griežtai superališkai, pagal visus žydų dvasiškus idealus išsikristalizavusius žydų istorijoj.

Visai kitoks, tiesiog priešingas Achad Haamui, dvasinio cionizmo kūrėjui, buvo D-ras Herclis, politinio cionizmo tėvas.

Teralinis žydiškumas, kaip matėme, niekuomet neišnyko iš žydų istorijos arenos. Per ilgus diasporos šimtmečius jis nuolat tyliai skelbdavo maištą ir, iš dalies sąmoningai, iš dalies nesąmoningai, tiesė savo kelią superalinėj žydų istorijoj. Palengva visa tat rengė dirvą teraliniam nacionalizmui, kol jis prasiveržė švietimo sąjūdžio laikotarpiu. Žydų švietimo sąjūdis, kaip anksčiau smulkiai išdėstyta, yra pabudimas senoviško tautinio gyvenimo, nepriklausomybės žlugimo momentu palaužto, bet nesulaužyto žydų žemiško tautiškumo, kuris egzistavo ir diasporoj įvairių srovelių pavidalu. Kaip teralinis nacionalizmas, švietimo sąjūdis visuose kraštuose metėsi į terališką aplinką, o kadangi ši aplinka buvo svetima, tai jis pagaliau pavirto asimiliacija. Kita tautos dalis ilgainiui prasiveržė prie savo krantų ir su dideliu entuzijazmu bei ugningu tikėjimu nukrypo į tą aplinką, kur galimas teralinis būvis be asimiliacijos — į tėvų kraštą. Ši antroji dalis yra ta, kuri pasiekė politinį cionizmą. Tuo būdu, jei švietimo sąjūdis yra senovės teralinio žydiškumo prisikėlimas, tai politinis cionizmas yra jo tautinė išraiška. Jis yra tautiškas įrankis prisikėlusio teralizmo renesansui varyti iki galo ir sukurti po ilgų diasporos klajojimų žemišką tautos gyvenimą istoriniame žydų krašte ir jame gyventi, kaip kadaise kad gyveno teraliai pasauliniai žydų tėvai ir kaip šiandien kad gyvena visos pasaulio tautos — žemiškai elementariai įleidusios giliai šaknis į savo dirvą, stipriausiai susijungusios su gamta, laisvos ir universališkos.

Politinis D-ro Herclio cionizmas yra tuo būdu pagimdytas visai kitokių tautinių veiksnių, esančių visiškai priešingų Achad Haamo koncepcijai ir jo tautiškai pasaulėžvalgai. Politinis cionizmas, tiesioginis švietimo sąjūdžio įpėdinis, likviduoja žydų superalizmą. Priešingai Achad Haamui, Herclis laiko žydų kraštą ir valstybę pirmiausia ir svarbiausia žydų gyvenimo maksima. Tautos dvasia, jos idealai, kultūriniai lobiai yra antroje vietoje ir yra priklausomi terališkam primatui. Kadangi tėvynės ir valstybės kol kas nėra, tai visų pirma reikia jas sukurti ir tada gyventi materialiai žemiškai. Politinis cionizmas tad perkelia savo tautinio gyvenimo svorio centrą iš dvasios sričių į dirvą ir žemę. Jis yra universalinis ir stengiasi vykdyti savo siekimus kaip žemiškai materialinis, vadinasi, teralinis, žydiškas tautiškumas.

Achad Haamo idėjos su savo gilia tautine pasauližvalga išvedė palestinizmą iš jo siaurų ribų ir padėjo pagrindą naujai tautiškai dinamikai. Šioji žydų visuomeninė dinamika ypač stiprėja ir didėja iškilus politiškam cionizmui su jo plačiu mastu ir tolimais akiračiais. Smarkioji kova, kuri kilo tarp dvasinio Achad Haamo cionizmo ir D-ro Herclio politinio cionizmo, dar labiau padidino laiko įkarštį ir pastūmėjo intensyvios intelektinės veiklos ir smarkių emocinių pergyvenimų linkui. Šioji, jau pabudusi visuomeninė dinamika turėjo didžiausios įtakos literatūrai. Viena po kitos iškilusios dabar stambios kūrybinės jėgos yra šitokios arba kitokios tautinės ideologijos šalininkai, ir tą savo tautinę ideologiją paverčia pasauližvalga, maitinančią ir visiškai formuojančią jų galingą, į plačius meniškus kelius išėjusią kūrybą.

Jau pereito šimtmečio devyniasdešimtais metais ima ryškėti įvairios literatūrinės kryptys. Šios kryptys ne visuomet turi aiškių ir griežtų pavidalų, bet jos eina per visą periodą ir iš esmės sudaro tęsinį ankstyvesnio laikotarpio reiškinio — meniškos kūrybos pasidalinimo pagal teralinio ir superalinio nacionalizmo principus ir problemas. Šie abu principai, kurie iki šiol buvo lemiami žydų literatūroj ir gyvenime, tebėra ir dabar tie tikrieji visuomeniški veiksniai, kurie valdo kūrybinį šio meto gyvenimą. Kartu su tuo jau palestinizmo metu išsiskyrė reiškinys, kuris dabar buvo dar pagilintas. Švietimo sąjūdžio metu antagonistiniai pagrindai buvo, tiesa sakant, stipresni, bet tat buvo tik išoriniai kūrybos veiksniai. Jie veikė kūrėją iš oro, įbruko literatūrai ryškią tendenciją, suteikė jai visuomeniškai auklėjamąjį pobūdį ir apskritai pavertė ja priemone kovoje dėl haskalos idėjų. Visai kitaip dabar cionistinio periodo metu. Literatūra, teisybė, palieka ir toliau tampriausiai susijusi su visuomenės gyvenimo įvykiais, tačiau laiko dvasia su savo antagoniškais pagrindais yra dabar ne išorinis, bet ryškiai išvidinis veiksnys, kuris giliausiai maitina kūrybinę žydų asmenybę ir organiškai formuoja jos išvidinį pasaulį. Literatūra, lydėdama tautinį gyvenimą yra dabar meniška tų reiškinių išraiška, meniškas jų atkūrimas. Problemos, kurios varo pirmyn laiko dvasią, randa literatūroj įvairių meniškų sprendimų ir skiria ne vien visuomeniško kūrėjų nusistatymo, bet ir jų *meniško* kūrimo kelius. Viena prieš kitą stovi ypač dvi pagrindinės rašytojų bei

dainių eilės — teraliai universališka ir superaliai partikuliariška, kurios abi iš esmės nėra grynos, bet įvairiomis proporcijomis sinkretistinės.

Pirmoji teraliai universališkoji kūrėjų eilė, nežiūrint esminio artumo su švietimo sąjūdžiu, žymiai nukrypsta nuo šio pastarojo. Švietimo sąjūdžio teralizmas išsižadėjo tautiškumo ir nuėjo į svetimą aplinką. Cionistinio laikotarpio teralizmas, siekdamas universalinių tolybių, vis dėlto niekuomet nepaliko žydiško tautiškumo. Jis todėl nenuėjo į Europą, bet stengėsi atgabenti Europą pas save. Literatūroj tatai iškilo aikštėn kartais kaip meniškas individualizmas, kartais kaip grynas meniškumas. Viena dalis ėjo su politiniu cionizmu, organiškai susijungdama su teralistiniu palestinizmu ir sukurdama literatūroj meniško individualizmo kryptį. Antroji dalis iš teralizmo pasiėmė tik universalizmo arba europeizmo siekimą, išsižadėdama Palestinos. Tačiau ir šios krypties šalininkai nėjo į Europą, bet stengėsi atsigabenti Europą pas save. Ir tat jie darė tik išimtinai literatūros, o ne viso tautinio žydų gyvenimo atžvilgiu, nes be literatūros jiems apskritai maža kas terūpėjo. Jie sukūrė grynojo meno kryptį.

Tačiau be šitų krypčių egzistuoja dar kitų, kurios yra įleidusios savo šaknis ne į politinį cionizmą, bet į dvasinį. Jie, atseit, remiasi ne teraline, bet superaline tautiška pasauližvalga. Kadangi čia turimas superalizmas, tai jo centras yra istorinis žydų dvasiškumas, kuris suteikia kūrybinei asmenybei savo specifinį pobūdį. Tačiau superalizmas irgi niekuomet nebuvo visai grynas. Jis dažniausiai buvo sumišęs su politinio cionizmo teralizmu, iškeldamas į areną superalinį sinkretizmą. Literatūriškai ši kryptis priklauso meniško individualizmo arba meniško kolektyvizmo rūšiai. Tiek dėl literatūrinių krypčių idėjinės diferencijos pagrindų. Kas dėl vidujinių literatūros krypčių, tai jos dažnai realistinės arba natūralistinės, bet neretai ir romantiškos. Nemaža taip pat kitokių nusistatymų meniškos kūrybos bei jos formų požiūriu.

Meniško kolektyvizmo priešaky stovi rašytojas Š. J. A b r a m o v i č, paprastai žinomas savo slapyvardžiu „Mendele mocher sfarim", t. y. Mendele knygnešys. Jis yra žymiausias naujosios žydų literatūros menininkas, kuris kūrė abiem tiek hebrajų, tiek idiš kalbomis ir abiem kalbomis jam lemtą buvo iškelti žy-

dų literatūrą ligi jo tikro klasikinio aukščio. Antrojoj švietimo laikotarpio daly jis išleido savo romaną „Tėvai ir vaikai", o nuo to laiko jis pradėjo rašyti idiškai. Prie hebrajų kalbos jis grįžta tik aštuoniasdešimtųjų metų pabaigoj. Nuo šio laiko jis vėl kuria hebrajiškai ir išverčia į hebrajų kalbą savo svarbiausius veikalus: k. a. „Kumelė" (Hasusa), „Benjamino Trečiojo kelionė" (Masot Binjamin hašliši), „Luošas Fiškė" (Sefer hakabcanim), „Raudojimo slėny" (Beemek habacha) ir k. Tačiau tat buvo ne tik vertimas, bet nauji kūriniai, kurie padėjo pamatą klasikinei naujosios hebrajų literatūros prozai.

Gryno meniškumo eilę pradeda D. Frišman (1865—1922) — „pirmasis europietis" naujoj hebrajų literatūroj. Jis buvo pirmas, kuris išlaisvino literatūrą iš bet kurių visuomeniškų varžtų ir iš jos reikalavo tik meno. Jis veikė kaip dainius, apysakininkas, feljetonistas, publicistas, kritikas ir vertėjas. Visą savo stiprią kūrybinę asmenybę jis paskyrė universališkam žydų nusistatymui, siekdamas sukurti tautinėse žydų ribose europinę literatūrą su jos laisve, grožiu ir skoniu. Iš jo kūrinių ypač pagarsėjo „Apysakos ir dykumos" ir „Laiškai apie literatūrą" (Michtavim al hasifrut).

Kitas grynųjų menininkų atstovas yra J. L. Perec (1851—1915). Turėdamas nuolat ieškančią sielą, jis savo motyvus sunešė iš viso pasaulio literatūrų lobynų, paėmė iš ten formų, spalvų ir skambesių turtą ir tai organiškai persodino į žydų literatūrą. Jis taip pat buvo vienas pirmųjų, kuris nusigrįžo į netolimą žydų praeitį, kad iš ten paimtų visa, kas buvo bendrai žmoniška ir vertinga. Kadangi jo kūrybos svorio centras yra naujoj idiš literatūroj, tai aš ten apie jį ir pakalbėsiu.

Iš grynai meniškos krypties šalininkų paminėtinas dar R. Brainin (g. 1862 m.). Jis ypač pasižymėjo kaip kritikas ir literatūros istorikas, bet rašė taip pat apysakas ir eilėraščius. Visuose jo literatūriniuose kūriniuose matyti siekimas lieratūrinio estetizmo.

Grynojo meno krypties atstovai turėjo prieš akis tik gryno meno tikslus. Visuomeniškos jų meto problemos bei tų problemų poveikis atskiro asmens sielai jiems beveik visai nerūpėjo. Laiko sinkretizmo dėka atskirų asmenų sielose susiraizgo ištisas tinklas įvairių išvidinių prieštaravimų ir psichinių kompli-

kacijų. Visi šie asmens parėjo iš partikuliaristinio superalizmo, buvo persisunkę jo didžiomis etiškomis vertybėmis ir saviška tautine kultūra, bet siekė universalizmo tolybių bei platybių. Jie brangina visa kas tautiška, bet ir visuotinai žmoniški siekimai glūdėjo giliai sieloj ir rikiavo jų vidaus pasaulį. Visais savo sielos virpėjimais jie siekė sintezės, bet negalėjo jos taip lengvai rasti. Jie tad pasmerkti karštai pragariškai kovoti patys su savim ir suplėšyti savo išvidinį „aš". Šis išvidinis plyšys žydų inteligento sieloj yra vyriausia meniško individualizmo tema. Pirmas naujosios hebrajų literatūros meninių individualistų yra M. Z. F a j e r b e r g (1874—1899). Dėl savo ankstyvos mirties jis nepaliko didelės literatūrinės veldemės. Ją sudaro iš viso kelios apysakos, kurių „Leon" („Kur") suteikė jam garbingą vietą literatūroje. Fajerbergas vaizduoja čia išvidines atskiro žydo kančias ir pagaliau po ilgų svyravimų apsisprendžia superalistinio partikuliarizmo prasme.

Kitokio tautiško nusistatymo yra antras meniškas individualistas M. J. B e r d i č e v s k i (1865—1921). Jis atstovauja teraliniam žydiškumui ir įsipina kaip organiškas narys į ilgą eilę tų asmenų, kurie visuomet kėlė maištą prieš tradicinį žydiškumą. Berdičevskis yra vienas tų rašytojų, kurie tuo pat laiku yra ir kūrėjai ir galvotojai ir kurių kūryboje susipina visuomet intelektualūs ir emociniai elementai. Jo novelės ir fragmentiniai romanai, iš kurių iškeltini „Machnajim" (Du lageriai), „Urva parach" (Pramanyta) bei „Mirjam", visuomet atspindi jo gyvenimo kovą dėl žydų individuumo išlaisvinimo teralizmo pagrindu. Priešingai gi švietimo sąjūdžio veikėjams, Berdičevskis suvokė tikrą religiškai mistinės chasidų sektos reikšmę ir, rašydamas savo garsią „Chasidų knygą", jis plačiai naudojosi jos šaltiniais. Jis tuo atsistojo greta J. L. Pereco, kuris įvedė neoromantinę chasidų srovę į naująją žydų literatūrą.

Ryškus neoromantinės srovės atstovas yra J. Š t e i n b e r g (1863—1908). Jis iš pradžių rašė eiles, pasakėčias, mėgino savo jėgas ir istorinės dramatikos srityje, rašė romanus ir vaikų pasakas. Tačiau jis pagarsėjo tik savo apysakomis iš chasidų gyvenimo. J. Šteinbergas yra trumpos hebrajiškos apysakos klasikas, ypač chasidų apysakos. Priešingai Pe-

recui ir Berdičevskiui jam ne tiek rūpi chasidų pasauližvalga, kiek chasidiškas asmuo ir jo gyvenimas.

Meninio individualizmo liniją tęsia toliau J. Beršadski (1870—1908). Jo kūriniuose „Been Matara" (Be tikslo), „Neged hazerem" (Prieš srovę) atsispindi laiko pusiausvyros stoka, žydų inteligento silpnavališkumas, jo stiprus skepticizmas, nesugebėjimas tikėti bei pasiduoti entuziazmui. Romane „Prieš srovę" ypač vaizduojama kova tarp žydų nacionalizmo ir europizmo. Beršadskis yra realistas, gerai pažįstąs gyvenimą ir gražiai jį vaizduojąs. Jis yra ir gilus psichologas, bet šiek tiek sausas ir rezoneriškas.

Žymus meniško individualizmo atstovas yra J. Ch. Brener (1881—1921). Savo pirmaisiais kūrybos metais jis realistiškai vaizduoja žydų masių skurdą. Tačiau netrukus jis pereina prie inteligentijos ir jos vidaus pasaulio prieštaravimų. Jis skelbia kovą superaliniam žydų gyvenimo atsiskyrimui, bet taip pat kovoja su žydišku teralizmu, kuris siekia svetimos aplinkos, kas ypač pasireiškė 1905 metais, kada žydų inteligentija rytų Europoj šoko į visuotinio gyvenimo politinės, socialinės ir ekonominės kovos sūkurį. Breneris įžiūrėjo, kad revoliucinis žydų inteligentas yra žmogus be šaknų. Jis todėl ieško savo gyvenimo tikslo žydų atgimime bei naujai kuriamame Palestinos gyvenime, kitaip sakant, savame teralizme. Kadangi iš kitos pusės jis dar nėra visiškai atsipalaidavęs nuo savo jaunystės aplinkos superalizmo, tai per visą jo kūrybą tęsiasi tragiška kova, kurią dar pagilina jo etiškumas, skepticizmas ir nepaprastas sąžiningumas. Individuali atskiro žydų inteligento kova įgauna jo kūryboj tragingo patoso. Breneris yra aplamai vienas tragingiausių naujos hebrajų literatūros menininkų. Jis yra savo per jautrios sąžinės ir giliai išsišakojusio, bet prieštaravimų kupino etiško jausmo kankinys. Jo geriausias kūrinys yra romanas „Šechol vechišalon" (Dykumas ir siekpnybė), kur jis meniškai vaizduoja save patį prieš tragingą mirtį. Breneris buvo arabų nužudytas kovoj dėl senos tėvynės atgavimo savo išsklaidytai tautai.

Meninis individualizmas ima tačiau palengva netekti savo visuomeninio patoso. Žydų inteligento tragingas sielos suskilimas atitraukia jį nuo realaus gyvenimo ir išmuša iš po jo kojų pagrindą. Šis be šaknų inteligentas yra svarbiausia A. N.

Gnesino (1882—1913) tema. Gnesinas visiškai išsižada visuomeniško požvilgio. Sieliška bešaknybė dabar jau nėra kolektyvus reiškinys, o tik asmeninė tragedija. Ši tragedija parengia dirvą, kurioje klesti „pasaulinis skausmas", ilgėjimasis išvidinio sveikumo ir ištisumo bei siekimas aukštesnio, tobulo žmoniškumo. Be to, Gnesino veikaluose meniško individualizmo realizmas lūžta romantiškai. Kiekvienam jo kūriny plevena religiškas virpesys, atidengamos mistinės gelmės ir ieškoma paguodos metafiziškose tolybėse. Jo negausingos, bet labai vertingos apysakos, k. a. „Hacida" (Nuošaly), „Beterem" (Aukščiau), „Eicel" (Šaliai) sudaro iš esmės vieną gilios bei gražios, skaidresnio, gyvesnio bei aukštesnio pasaulio pasiilgusios sielo lyrinę poemą.

Norėdamas nugalėti bešaknybę, Gnesinas pasitraukia į aukštąsias žmogaus ir pasaulio sritis. Kitas žydų rašytojas Šofman (g. 1880 m.) dėl tų pat priežasčių nusileido į žmogaus žemumas. Jo kūrybai medžiagos duoda nusigyvenę miestų tipai, kareivinių ir kalėjimų gyvenimas bei žmogaus gyvenimo šuntakiai su jų pavojais. Priešingai savo kolegoms meniškiems individualistams jis nemėgsta nusiminusių ieškojimų ir isteriškų klyksmų. Jis taip pat neklaidžioja romantiškose tolybėse. Jis išveda rausiantįsį individualizmą į platųjį meno vieškelį ir suteikia jam realistinį pavidalą. Tačiau už jo išorinio realizmo glūdi mistinė sielos būtis, kuri viską paverčia simboliais. Jo kūriniuose iškyla kitas išvidinis pasaulis, kur šiaipjau šiek susiveržęs rašytojas pats kruvina savo gilias žaizdas. Šofmanas yra trumpos hebrajiškos novelės meisteris.

„Mendelės knygnešio" menišką kolektyvizmą tęsia Š. Bencijon ir J. D. Berkovič. Kaip ir Mendelė, taip ir Ben-Čijon Gutman (g. 1870 m.), turi prieš akis tik žydų kolektyvą. Žydų skurdas ir žydų patriarchališkumas miestelyje yra tie motyvai, kurie pripildo jo veikalą „Bedor jerod" (Nykstanti karta). Jo apysakoj „Nefeš recuca" (Sulaužyta siela) vaizduojama žydų vaiko tragedija, atsilikęs auklėjimas, atitrūkimas nuo gyvenimo, nebuvimas jaunystės džiaugsmo ir šviesos ir t.t. Kitoj apysakoj „Meever lechajim" (Anapus gyvenimo) šis vaikas vaizduojamas jau išbūgęs ir nemokąs prisitaikinti prie savo aplinkos. Š. Benčijonas yra, be to, vienas aktyviųjų vaikų literatūros rašytojų.

J. D. Berkovič (g. 1885 m.) pagarsėjo savo apysaka „Moškelė kiaulė", kur jis taip pat vaizduoja nykstantį šiaurės Rusijos miestelį. Bet būtį jo veikaluose dažnai pavaduoja individualūs motyvai. Vis dėlto svarbiausia vieta tenka žydų kolektyvui miestely ir jo skurduomenės aprašymams. Jo vaizduojamais laikais miestelis smunka, žlunga ir kaip kiekvieno žlugimo metu, taip ir čia kyla tragiškų ir komiškų prieštaravimų, kuriuos Berkovičius vykusiai įamžino. Berkovičius yra taip pat kūrybinis Šalom - Aleichemo vertėjas.

Abiejų krypčių pusiaukely stovi labai vaisingas romanistas ir apysakininkas A. A. Kabak (g. 1882 m.). Literatūrinį vardą jis įsigijo savo pirmu romanu „Levada" (Ji viena). Tai buvo pirmas hebrajų romanas, kur centrinis didvyris — moteris. Vienas po kito išeina dabar jo romanai: „Daniel Šapranov", „Hanicachon" (Nugalėjimas), „Ahava" (Meilė) ir eilė apysakų, surinktų trijose knygose. Kabakas yra realistas. Jo kūriniai traktuoja žydų gyvenimą ir jo problemas tiek praeities, tiek dabarties laikais. Didelę vietą jis skiria tautiškumui ir cionistiniam sąjūdžiui. Paskutiniu laiku jo kūrybinis dėmesys buvo nukreiptas į žydų ir pasaulinę istoriją: Trilogija Šelomo Molcho ir „Bamišol hacar" (Siauru taku) — romanas iš Kristaus gyvenimo. Dabar jis labiausiai nusiteikęs rūpintis nauju žydų gyvenimu Palestinoj. Kabakas todėl stovi ir laikotarpių pusiaukely, būtent, tarp cionistinio ir Palestinos periodų.

Tiek dėl cionistinio periodo prozos. Žymiai daugiau pasiekia naujoji hebrajų šio meto literatūra poezijos srityje. Čia ji tikrai išeina į plačiausius meno viešnelius, pasiekia didžiausių kūrybinių laimėjimų ir praturtina hebrajų kūrybą aukštomis tautiškomis ir aplamai žmoniškomis vertybėmis. Didžiausias ir žymiausias šio meto žydų dainius yra Ch. N. Bjalik (1873—1934).

Savo kūrybinį kelią Bjalikas pradeda eilėraščiu „El Hacipor" (Paukšteliai, 1891). Jis čia jau parodo savo stiprią poetinę ekspresiją ir nepaprastą žodžio jėgą, bet šiaip dar priklauso palestinizmo laikotarpio sentimentalizmui. Netrukus, 1897 metais, jo eilėrašty „Achen chacir haam" (Nuvytusi žolė yra mano tauta) prasiveržia jo tikroji esmė kaip tautinės sąžinės dainius. Tarp šių dviejų eilėraščių yra nemaža sentimentalių kūrinių apie Palestiną bei keletas aukštai meninių gamtos dainų.

Šio laikotarpio aukščiausio kūrybinio laipsnio jis pasiekė poemoje „Hamatmid“ (Uolus talmudininkas), kur autorius meniškai suveda savo sąskaitas su superališku žydų pasauliu bei su tradiciniu žydiškumu. Žymų etapą jo, kaip menininko kelyje, sudaro pirmieji dvidešimtojo amžiaus metai. Tada vienas po kito pasirodo jo didieji kūriniai: „Zohar“ (Švitėjimas), „Mete Midbar“ (Dykumos numirėliai), „Beir haharega“ (Skerdynių mieste), „Habrecha“ (Tvenkinys) ir „Megilat haeš“ (Ugnies raštas). Bjalikas pasiekia dabar savo kūrybos aukštybes. Nuo šiol jo kūriniai eina kartą jau užsibrėžtu keliu ir vis daugiau ir daugiau sustiprina jo poziciją naujoje žydų literatūroje ir žydų gyvenime apskritai. Bjalikas tolydžio vis daugiau pasiima kultūrinio žydų tautos likimo jungą, vis daugiau paskiria visas savo jėgas žydų kasdieniniam gyvenimui. Jis rašo dabar savo griežtai realistines, beveik natūralistines apysakas: „Arje buožė“ (Arje Baal-guf), „Už tvoros“ (Meachore hagader), „Sugedęs trimitas“ (Chacocra šekitbaiša) ir pan., kurios parodo jo sveiką elementariškai žemišką, vadinasi, tautiškai teralinę pusę ir tuo būdu iškelia aikštėn jo dualistinį pobūdį — čia žydiškai superalinis, čia žydiškai teralinis. Be originalių kūrinių Bjalikas taip pat verčia iš Europos literatūros, ir šie jo vertimai pasiekia aukštą meno laipsnį. Ypatinga vieta tenka jo žydų liaudies dainų vertimams į hebrajų kalbą. Kartu su jo originaliomis liaudinėmis dainomis tatai yra naujas reiškinys hebrajų literatūroje. Kai dėl jo kūrybos tautinėmis temomis, tai tam tikrą laiką jis kiek atšąla ir atitolsta nuo jų. Jo poetinėj nuotaikoj net vyksta tam tikras persilaužimas. Ilgus metus Bjalikas beveik visiškai palieka tautinę poeziją ir pereina prie individualios lyrikos. Po daugelio metų jo asmenybė, kuri vienatvės tyloje, matyti, pergyveno sunkią kovą, vėl prasiveržia, nusivaliusi ir kilni, eilėraščiuose: „Iehi chelki imachem“ (Tebūnie mums bendras likimas, 1916) ir „Chalfa al panai“ (Praslinko, 1923) bei „Gam behitarutu leenechem“ (Ir atsidengdamas prieš jus, 1913). Neseniai prieš savo mirtį jis pradėjo didelę poemą, kuri turėjo apimti visą jo gyvenimo eigą, bet kuri nutrūko ties jo ankstyva jaunyste.

Bjalikas labiausiai sukaupė savyje visą tikrą žydų tautos esmę, jos intelektualinį ir emocinį pasaulį, jos giliausius pojūčius ir paslėptus palinkimus, žodžiu, visą žydų dvasios savitu-

mą ir visus jos etapus per ilgus istorijos laikotarpius. Turėdamas tokį platų žydų akiratį ir didelę kūrybinę galią, Bja'likas poetiškai išaukštino giliausią žydų tautos esmę ir sparnuotais, galingais bei vaizdingais žodžiais iškerėjo visų laikų žydų pasaulius ir iškėlė juos į šių dienų naują žydų dvasios sintezę. To dėlei Bjalikas žydų tautai yra ne tik dainius. Žydų literatūros kritika, skyrusi Bja'likui daugiau vietos negu visiems kitiems žydų poetams, jau iš karto ėmė teigti, kad Bjalikas esąs pranašas. Ilgą laiką šis epitetas buvo labai prigijęs ir buvo net vyraujamas. Naujoji žydų kritika, teisybė, nebelinkusi palikti Bjalikui pranašo aureolės, bet vis dėlto toj nuomonėj yra daug charakteringos tiesos, tik žymiai perdėtos. Atmetus perdėtus epitetus, reikia pasakyti, kad Bja'liko svarbiausia esmė iš tikrųjų glūdi tokioj sielos srity, kuri rodo pranašavimo bruožą, o tai yra šventas etinis patosas. Bjalike atbudo istorinis žydų etinis patosas, kuris, tiesa, liko vien tik savo tautos ribose, bet tose ribose jis stipriausiai pasireiškė ir turėjo didžiausio atgarsio žydų sieloj.

Pastarieji žydų istorijos amžiai yra, kaip aukščiau buvo išdėstyta, kupini smarkių permainų. Apleisti senieji tradiciniai keliai, pranyko senasis gyvenimo turinys, perkainotos visos žydų istorinės vertybės ir kardinaliai pakeistas senasis žydų gyvenimo bei kultūros būdas. Tasai milžiniškas persilaužimas iškė'ė dideles etines žydų žmogaus bei tautos problemas ir vertė ieškoti tiltų per tautinius ir aplamai žmoniškus verpetus. Bjalikas yra kaip tik tas, kuris didžiausioj intelektinėj ir emocinėj žydų istorijos kryžkelėj, savo galingais kūrybiniais žodžiais parodė žydų tautai naujų kelių ir pamokė ją, kaip surasti naują sintezę. Čia, taigi, ir glūdi jo, kaip poeto, didžiausia reikšmė ir jo nepaprasto populiarumo paslaptis.

Svarbiausias po Bjaliko poetas yra Š. Černikovski (g. 1875 m.). Priešingai Bjalikui, tautinės sąžinės dainiui, jo visai neliečia laiko kovos ir nekankina individualios laikotarpio sunkybės. Jis — teralinis žydas ir žmogus, kuris meniškai vaizduoja žemiškus momentus žemiška dvasia. Jo eilėraščiai yra kupini gyvenimo džiaugsmo, gyvenimo svaigulio bei pilnumo. Jo kūryba, kuri surinkta į nemažą tomų skaičių, susidaro iš įvairių meilės dainų, iš gamtos vaizdų, iš dainų apie žydų stabmeldišką praeitį, kai vietoj perdėto žydų dvasinio gyvenimo

viešpatavo žydiškas kūniškumas, jėga ir drąsa. Černichovskio kūryba su savo turtinga ir įvairiaspalve forma, gyva kalba bei menine problematika ir tematika iškelia naują hebrajišką literatūrą į labai žymias aukštybes. Ypač jis pagarsėjo savo idilėmis, k. a. „Levivot mevušalot" (Blynai), „Kechom hajom" (Karšta diena), „Chatunat Elke" (Ilkės vestuvės) ir pan. Naujiena žydų literatūroj yra taip pat jo sonetai (Machberet hasonetot), kuriuos jis sukūrė subrandinęs savo talentą. Visa, kas per ištisą jo gyvenimą įtempė jo išvidinį pasaulį, apsvaigimas jaunystės metais ir sąmoningas žemiškumas vėlesniais laikais — visa tat darniai susilieja ir skamba jo stabmeldiškame kūrybos pasaulyje, kurį jis mums meniškai paduoda savo saulėtų sonetų taurėse. Černichovskis taip pat nemaža bei su dideliu pasisekimu rašė prozą. Jis yra taip pat nemaža vertęs iš pasaulinės literatūros, vis ieškodamas savo sielai artimų dalykų.

Po Bjaliko ir Černichovskio, kurių kiekvienas savaip iškėlė tautinio laikotarpio hebrajišką poeziją ligi klasiškų aukščių, iškilo ištisa eilė mažiau ar daugiau žymių jaunų dainių, kurie drąsiai ir linksmai išėjo pirmųjų keliu ir iškėlė literatūrą į naują meno kūrybos laipsnį. Po to, kai Bjalikas parodė kelią į modernią tautinę žydų sintezę, nusilpsta literatūroj kova tiek tarp superalizmo ir teralizmo, tiek tarp žydiškumo ir bendro žmoniškumo. Jaunieji rašytojai mažai tebežino apie ankstyvesnių laikų skilimus bei prieštaravimus, jų bedugnes ir kančias. Tačiau būtų klaidinga manyti, jog visiškai išnyko šios kovos žymės. Iš tikrųjų jos neišnyko, tik silpnai atsispindi įtempime tarp individualizmo ir kolektyvizmo, kurie ir dabar suskaldo kūrėjus. Pirmiesiems priklauso J. Kahn ir D. Šimonovič, antriesiems — Z. Šneiur ir J. Fichman.

J. Kahn (g. 1881 m.) yra švelnus lyrikas, tylus romantiškas svajotojas. Jo kaip kiekvieno romantiko kūryboj virpa mistiškai religinės stygos. Ypač pavyksta jam tos eilės, kuriose jis vaizduoja aprimusios gamtos grožį. Jo didelis šios rūšies veikalas yra poema „Helvecija". Taip pat jo meilės dainos pavyksta jam tik tada, kad jos yra tyliai svajingos. J. Kahnui visiškai trūksta audringumo, ir kai jis nori suteikti savo kūriniams panašų pobūdį, jie įgauna kūrybinės afektacijos žymių. Tautinėmis temomis jis rašė ypač po neramių 1905/6 metų. Iš to laiko kilusi poema „Kedošim" (Šventieji) ir simbolinė drama „Melech

Iisrael" (Izraelio Karalius). Pastarosios temą sudaro žydų atgimimas su savo šviesiomis vietomis ir šešėliais. J. Kahnas dar rašė padavimų, liaudies dainų, idilijų ir dramų.

D. Šimonovič (g. 1886 m.) yra taip pat ypač lyrikas ir romantiškas svajotojas. Pirmaisiais kūrybos metais jo veikaluose buvo labai žymus „Pasaulinis skausmas". Jo kūryba persisunkusi Palestinos pasiilgimu. Įtempimas tarp diasporos ir Palestinos pavirsta jo kūryboj sielos tragika. Jo eilėraščiai yra daugiausia elegiški. Ypač jis pagarsėjo savo kelionės eilėraščiais bei eilėraščiais apie dykumą. Gan žinomos taip pat jo baladės „Agadot Cefat" (Cfato padavimai). Antru savo kūrybos periodu jis darosi ramesnis, lygesnis ir pereina prie idilinės epikos. Šitaip jį ypač pakeitė Palestina, kur jis persikėlė. Jo naujasis veikalas „Idilijų knyga" yra kupinas Palestinos tikrovės ir tarytum pastato autorių tarp cionistinio bei cionizmo įvykdymo periodų. Šimanovičius yra taip pat rašęs prozą.

Z. Šneiur (g. 1887 m.) yra gyvybingas ir daugiapusiškas poetas. Būdamas audringo temperamento ir gilia divinatorinio būdo, jis suteikia savo kūrybai nepaprastos jėgos ir gylio. Jo kūrybinių tonų skalė yra turtinga įvairiais garsais, jo poezija tiesiog aptvindyta nematytais spalvų turtais. Šneiuras yra vienas pirmųjų miesto poetų naujojoj hebrajų literatūroj. Jis ne tik su ypatinga meile vaizdavo miesto gyvenimą, bet ir jo gamtos vaizduose, kurie užima žymią vietą jo kūryboj, jaučiamas miestietis, kuris atėjo kaip svečias į gamtos karalystę. Jis ne tiek vaizdavo gamtą, kiek kūrė gamtos mitų. Geriausiais pavyzdžiais gali eiti jo poema „Beharim" (Kalnuose) ir dar didesnė „Pirke jaar" (Miškas). Labai žymi vieta tenka Šneiuro kūryboj meilės eilėms, kur jis pasirodo savo didžioj erotinėj nuogybėj. Jo kūriniuose gyvena idealus žmogus, kuris yra stiprus ir drąsus visose srityse, vadinasi, ne tik fiziškai, bet ir intelektuališkai ir emocionaliai. Kadangi jis tokio idealo neranda gyvenime, jis pripildo savo kūrybą protestu ir panieka menko pasigailėtino žmogaus atžvilgiu. Šneiuras labai mėgsta kurti techniškai civilizacinėmis temomis, kurias jis moka iškelti ligi žymaus meninio aukščio. Šneiuras taip pat rašė tautinėmis temomis. Tačiau jo tautinė kūryba yra diktuojama ne moderninės tautinės problematikos, o pagimdyta žydų praeities, kur jis jaučiasi esąs laisvos ir išdidžios tautos sūnus. Šiuo atžvilgiu ypač

garsi jo poema „Manginot Iisrael“ (Izraelio melodijos). Šneiuras taip pat pasižymi savo jautrumu lokaliniam koloritingumui. Šioje srityje jis pagarsėjo savo poema „Vilnius“. Prie viso to pridėjus dar jo nepaprastai kvalifikuotą ir meistrišką hebrajų kalbą, jis turi būti laikomas vienu didžiausių naujosios hebrajų poezijos atstovu po Bjaliko ir Černichovskio. Z. Šnciuras yra taip pat įvairiaspalviškas novelistas bei romanistas.

J. F i c h m a n (g. 1881 m.) yra subtilus lyrikas, nuoširdus, intymus, ramiai tylus, be bet kokių efektų kaip menininkas ir be bet kokio visuomeniško patoso kaip poetas. Jo gamtos dainos yra kupinos švelnaus liūdesio ir saldžios melancholijos. Jo geriausi eilėraščiai vaizduoja sutemas. Kaip ir Šimanovičius jis yra dviejų laikotarpių riboj ir savo eilėraščių cikluose „Jehuda“, „Jerušalajim“, (Jeruzalė), „Bašaron“ (Šarone), jis apdainuoja naują palestinišką tikrovę. Labai garsi yra jo lyrinė poema „Rut“ — apskritai vienas jo gražiausių veikalų. Fichmanas perkėlė į naująją hebrajų poeziją ir jūros motyvus. Jis tačiau vaizduoja ne jūros dinamiką, o jos statiką, jos galingą ramybę. J. Fichmanas yra dar gilus esejistas ir garsus estetiškai subjektyvus literatūros kritikas.

Paminėtini dar kai kurie poetai, kuriems tenka kad ir ne pirma, tai bent gana svarbi vieta šiame laikotarpyje: J. Šteinberg, J. Kacenelenson ir J. Karni.

J. Š t e i n b e r g (g. 1886 m.) yra tipingas miesto poetas. Atitolęs nuo gamtos ir visuomeniškai nesuvaržytas jis ypač apdainuoja miesto gyvenimo nusivylimus ir šešėlius. Charakteringi jam yra jo „Sonetot mibet hakafe“ (Kavinės sonetai). Gan žymią vietą jo kūryboje turi erotinės meilės eilės, kurios kartais atrodo kiek ciniškos. Miesto gyvenimo šešėlius jis ypač iškelia savo „Sefer hasatirot“ (Satyrų knygoj). Tačiau po šiuo išoriniu kevalu Šteinbergas nešioja gilų pasilgimą gėrio, harmonijos ir grožio, kas suteikia jo kūrybai savišką atspalvį. Šteinbergas yra taip pat gyvus novelistas.

J. K a c e n e l e n s o n (g. 1886 m.) yra labai produktyvus menininkas, kuris sukūrė daug poemų, dramų, komedijų, vaikų eilėraščių ir kuris smarkiai pasirodė ir prozos srityj. Jo nuopelną sudaro tat, kad jis atsinešė į hebrajų literatūrą linksmą juoką ir kunkuliuojantį gyvenimo aitrumą. Jis yra lengvojo grakštaus hebrajų romanso kūrėjas. Turint autoriui liaudies

kūrėjo savumų, jo eilės tikrai paplito tautoj. Ypatinga vieta jam tenka kaip poetui, daug kūrusiam vaikams.

J. Karni-Volovelski (g. 1882 m.) atnešė į moderniąją hebrajų poeziją tikybinės lyrikos tonų ir motyvų. Jo meniškoji asmenybė pasireiškė maldos eilėse ramiu jaudinančiu švelnumu. Jaudinančio švelnumo jis pasiekia ir savo negausingose meilės eilėse. Karni yra daugiau kaip bet kuris kitas jo laikų poetas įleidęs šaknis į Palestiną. Jo eilėraščių knygoje „Vartai" (Šearim) yra didelis Palestinos eilėraščių skyrius, vardu „Tėvynės vartuose", kur jo lyrinis nuoširdumas yra pasiekęs aukšto laipsnio. Jis jau nebestovi dviejų periodų riboj, bet jau persvyra į cionizmo įvykdymo laikotarpį, prie kurio dabar pereisim. Tačiau, prieš pradėdami tat daryti, turime apžvelgti tautinio periodo idiš literatūrą.

V.

Perėjimas iš haskalos į nacionalizmą, kuris įvyko praeito šimtmečio 80-tų metų pradžioj, suskaldė pasaulinius žydus, buvusius švietimo laikotarpyje vieningus, į dvi dalis. Abi jos dabar, po katastrofos rytų Europoj grįžo į savo tautą, bet visai atskirais keliais ir skirtingais tikslais. Viena dalis, tiek cionistinė terališkoji, tiek cionistinė superališkoji, susiejo žydų tautos gyvenimą ir likimą su Palestina. Nuo jos atsiskiria antroji dalis, pasak kurios grįžimas į Palestiną esąs neįmanomas. Ji mano, kad diasporą reikia pripažinti žydų istorijos faktu ir joje ieškoti kelių bei priemonių žydų tautiniam gyvenimui. Bet ir čia diasporiškai nusiteikusių žydų tarpe atsirado įvairių visuomeniškų srovių, žymiai paveikusių literatūros eigą bei esmę. Kaip cioninkų tarpe, taip ir čia viena dalis yra nusistačiusi superališkai, o kita dalis terališkai, nors gyvenime ir čia vyravo sinkretizmas.

Diasporiško superalizmo kūrėjas ir teoretikas yra S. Dubnov (g. 1860 m.). Kaip daugelis anų laikų žydų mąstytojų, ir Dubnovas yra tos nuomonės, kad žydų tauta esanti kultūriškai istorinis reiškinys, kurio gyvenimas ir būtis nepareina nuo žemiškų materialinių faktorių. Dubnovas eina net toliau, negu kiti superalistai. Jei kiti į superalizmą žiūri kaip į grynai žy-

dišką reiškinį, tai Dubnovas tvirtina, kad dvasinis nacionalizmas esąs galutinis kiekvienos tautinės evoliucijos tikslas. Ne tik žydų, bet ir visų tautų teralinis gyvenimas tėra tik laiptai į aukščiausią tikslą, būtent tapti dvasiška, atseit superališka tautybe.

Bet kaip gi, pasak Dubnovo, turi tuo tarpu gyventi ir egzistuoti pirmykštė dvasinė tautybė, kol aplinkinės tautos dar nėra perėjusios į superalizmą ir tebėra teralistinės? Dubnovas, kaip žymus žydų istorikas, atsako: — Per autonomiją ir kultūrinį centrizmą. Pasak jo, žydų tauta diasporoj visuomet siekdavusi sukurti savo vidaus gyvenimą autonomijos pagrindais, kurie oficialiai buvę valstybių pripažinti visais laikais. Žydai visuomet turėjo teisę savarankiškai reguliuoti savo tikybinius reikalus, bendruomenės gyvenimą, naujosios kartos auklėjimą ir t. t. Be to, žydų tauta, kurdama diasporoj savo kultūrą, visuomet iškeldavusi vieną kraštą, kuris kaip centras spietęs aplink save visus kitus žydų gyvenamus kraštus. Šis reiškinys, būtent, kultūrinis centrizmas, yra pagal Dubnovą antrasis žydų gyvenimo faktorius diasporoj. Jei autonomija išlaikė žydus, kaip etnišką vienetą kiekvienoj valstybėj skyrium, tai kultūrinis centrizmas juos subūręs į vieningą dvasinę tautą. Taigi abu šie faktoriai turi, pasak Dubnovo, tapti svarbiausiu diasporos žydų superališku gyvenimo pamatu.

Šiam diasporos superalizmui atsistojo priešais diasporinis teralizmas, būtent žydų socializmas arba bundizmas. Skirtumai tarp jo ir palestiniškojo teralizmo yra labai aiškūs. Pirmiausia — pilietiškumas ir socializmas, antra — Palestina ir diaspora. Šis antrasis skirtumas tebėra ir tarp abiejų Palestinos ir diasporos superalizmų. Palestiniškas Achad-Haamo superalizmas žiūri į save, kaip į gryną žydišką reiškinį. Taigi jis yra partikuliaristinio pobūdžio. Kitaip žiūri Dubnovas, kurio manymu superalizmas yra visos žmonijos tautiškos raidos tikslas. Jo superalizmas, atseit, yra ne partikuliaristinis, bet universališkas. Tokiu būdu, Dubnovas neigia tik haskalos teralizmą, bet palieka jos universalizmą. Šiuo, būtent universalizmo atveju, jis susieina su socialistine kryptimi, kuri taip pat paveldėjo nuo haskalos savo universalizmą. Abi jos yra haskalos tęsiniai, bet tuo tarpu, kai žydų socializmas yra grynas tęsinys, dubnovizmas ją tęsia tik universalizmo atveju. Už tai abi kryp-

tys, būtent universalistinė socialistinė ir universalistinė superalistinė pralaužia tiek tradicinio, tiek palestiniško tautiškumo istorines ribas. Tai labiausiai apsireiškia mesijanizmo ir palestiniškumo atveju. Žydų tauta ilguose diasporos amžiuose visuomet turėjo viltį, kad sentėvių žemė bus kada nors atstatyta. Iškeldami diasporą, kaip savarankišką žydų gyvenimo faktorių, tiek dubnovistai, tiek socialistai nutraukė ryšius su istoriniu žydiškumu ir viską pastatė naujais pamatais. Tai ir įgalino Dubnovą būti universališką. Žiūrint, atseit, iš tautinio atžvilgio, Dubnovo teorija yra sinkretistinė, nes į jo diasporišką superalizmą, kuris kaip superalizmas turėtų būti partikuliarinis, įsiskverbia teralizmas universalizmo pavidalu. Iš kitos pusės pasauliškai tautinės haskalos tendencijos, kurios kartu su kitais švietimo sąjūdžio elementais perėjo į žydų socializmą, privertusios pastarąjį nukrypti nuo gryno teralizmo ir maždaug eiti superalistiniais keliais, kas savo ruožtu suveda socializmą su Dubnovo autonomizmu.

Kaip kad naujos pabudusios abidvi cionistinės kryptys didžiai yra paveikusios hebrajų, taip šiedvi diasporiškai nusiteikusių žydų kryptys turėjo lemiančios įtakos idiškai literatūrai. Pirmoji išdava buvo ta, kad jos visiškai atskyrė literatūrą idiš kalba nuo hebrajiškosios ir nuvedė ją kitais takais bei keliais. Šioji divergencija visų pirma pasireiškė kalbų ginče. Žydų, kaip išmėtytos tautos, gyvenimas yra kupinas visokių neišvengiamai būtinų nenormalumų, atsiradusių ir kalbos srity. Diaspora padarė žydus dvikalbe tauta. Tautinė hebrajų kalba buvo priversta diasporoj susiveržti ir užleisti didelę vietą viešpataujančių tautų kalboms. Priešingai visoms normalioms tautoms, kur gyvenime vyrauja tik viena tautinė kalba, žydų gyvenimas dalinamas tarp dviejų kalbų sferų — tarp dvasinės ir materialinės. Dvasinėj žydų tautos gyvenimo sferoj pasilieka hebrajų kalba, o materialinėj žydų tautos gyvenimo sferoj, priklausančioj nuo kitų tautų ir jų ekonominės aplinkumos, noroms ne noroms vyrauja kalba to krašto, kur jie kaip tik atsidūrę. Bet dėl žydų savotiškumo ir jų atsiskyrimo tos jųjų kalbėtos įvairių kraštų kalbos su laiku įgauna tam tikrą žydišką atspalvį ir ilgainiui kai kur net pavirsta žydų dialektais. Tam labai padėjo ir glaudus bendravimas su hebrajų kalba, iš kurios jie paprastai yra pasiėmę daugel elementų. Iš visų tokiu būdu susidariusių žydų

dialektų pasižymėjo žydiškai vokiškasis. Jis net tapo literatūriniu dialektu, nes į jį buvo išversta daug dalykų ypač iš Biblijos ir žydų liturgijos. Kartu su tuo šiuo dialektu buvo parašytos populiarios tikybinio ir pasaulinio turinio knygos, tuo būdu padedant pagrindą liaudies literatūrai. Tarp šio žydų kalbamo dialekto ir tautinės hebrajų kalbos tada dar nebuvo kilusio jokio antagonizmo. Plačioji žydų kūrybos srovė ėjo hebrajiškai, o tik šalia jos buvo laikas nuo laiko kuriama idiškai liaudžiai mokyti ir šviesti. Tokie geri santykiai tarp hebrajų ir idiš kalbų pasiliko ir naujais žydų istorijos laikais, būtent ir haskalos laikotarpiu. Kaip seniau, taip ir dabar abi kalbos gyveno santaikoj, ir jų literatūriniuose paminkluose vyravo vienoda dvasia. Taip bent atrodo iš pirmo žvilgsnio. Bet truputį įsigilinus, reikia pripažinti, kad haskala yra padėjusi pagrindą vėliau ryškiai išsireiškusiam hebrajiškos ir idiš kalbos antagonizmui. Haskala, kaip seno žydų teralizmo prisikėlimas, atmetė, kaip pirmiau jau buvo paaiškinta, ikišiolinį diasporos gyvenimą su jo dvasingumu. Kalbos srity tas teralizmas vertė haskalininkus pripažinti arba aplinkinių teralistinių tautų kalbas arba biblinę hebrajų kalbą, pareinančią iš tų laikų, kada žydų tauta pati dar gyveno terališkai savo sentėvių žemėje. Už tai haskalininkai atmetė tiek vėlesnę diasporos laiku išrutuliotą hebrajų kalbą, tiek žydų diasporoj sukurtus dialektus. Visame tame haskala matė diasporos reiškinį, prieš kurią haskalininkai kovojo, ir superalizmo padarinį, kuriam jie norėjo padaryti galą. Taip, pamažėl, prasideda antagonizmas tarp hebrajų ir idiš kalbų, kuris haskalos laikotarpį vaidina dar mažą vaidmenį. Tai dėl to, kad haskala, kaip matome, aplamai baigėsi asimiliacija ir nutolo tiek nuo hebrajiškos, tiek nuo idiškos kalbos. Tas antagonizmas stipriai apsireiškė tik pradėjus po švietimo laikotarpio ieškoti kelių atgal į savo tautą. Cionistinė žydų tautos dalis kartu su sentėvių žeme, iškėlė ir sentėvių kultūrą, o ypač sentėvių hebrajų kalbą. Kita gi žydų tautos dalis, kuri netiki cionizmo įvykdymu, yra nusistačiusi ir prieš hebrajų kalbą. Ji manė, kad reikia būti realiam ir kad, pripažįstant diasporą kaip žydų istorijos faktą, reikia pripažinti ir diasporos kalbą — idiš. Kadangi tos abi kryptys yra netikybinės, bet grynai pasaulinės, kur kaip ir visoj šio laikotarpio Europoj, kalba pradeda vaidinti labai didelį vaidmenį tautiniame gyvenime, tai tat dar labiau skiria

kovojančias puses ir praskečia jų literatūros kelius. Jei iki šiol žydų literatūra, nors padalyta tarp dviejų kalbų, buvo vieninga savo dvasia ir jei dviem kalbom sukurtoj žydų literatūroj iki šiol vyravo lygūs idealai ir lygūs tikslai, tai dabar, tautiniame laikotarpy, literatūros šakos darosi vis kitoniškos. Teisybė, ir dabar netrūksta, bent pirmuoju laiku, gimininguų punktų, bet ilgainiui idiškosios ir hebrajiškosios literatūros keliai vis labiau ima diverguotis ir juo toliau, juo daugiau skirtis.

Palestiniškoji žydų tautos dalis užimta milžiniškais uždaviniais — grąžinti diasporiškai tautai savo istorišką kraštą. Jos literatūra, rašyta hebrajų kalba, yra todėl labiausiai kupina tautinių motyvų ir tarnauja daugiausia tautiškam tikslui. Kitokia yra diasporiška žydų tautos kryptis, kuri nesistato ypatingų uždavinių. Jų literatūra, parašyta idiš kalba, todėl gerokai atsipalaiduoja nuo visuomeninių ryšių ir nebesitenkina vien tik tautine tematika. Bet toli gražu dar čia ne visi skritumai. Palestiniškoji žydų kryptis, kuri užsibrėžė didžiulius ir sunkiai pasiekiamus tikslus, galėjo iš pradžios kreiptis tik į inteligentiją, t. y. į žmones, sugebančius daugiau negu kiti atsiduoti tolimam tikslui ir pasiaukoti dėl įgyvendintino idealo. To dėliai su jais surišta hebrajų literatūra rodo iki pat paskutiniojo laikotarpio inteligentizmo žymių. Kitaip antroji kryptis. Jos globon teko žydų masė, su tos masės vietiniais vargais ir viltimis. Josios literatūra, idiškoji, tampa todėl masine, atseit liaudine. Čia dar duoda sau jausti ir pačių kalbų esmę diasporoj. Hebrajų kalba, matėme, tapo dėl savotiškų žydų gyvenimo sąlygų vien dvasinės sferos kalba. Kadangi dvasinė sfera visose tautose, atseit ir žydų, daugiausia inteligentų valdoma, tad hebrajų kalbos mokėjimas buvo apribotas vien tik žydų inteligentija, o žydų masė vis daugiau ir daugiau įsišaknijo į savo dialektą, kurį ji buvo įsigijusi, krašto kalbai persidirbus į savitą kalbą. Kol tarp idiškos ir hebrajų kalbų kivirčų nebuvo, pasiliko ir jomis parašytos literatūros vieningos. Bet dabar, kai kalbų skirtumai smarkiai iškeliami, hebrajų literatūra vis labiau ir labiau tampa žydų inteligentijos, o idiškoji — žydų liaudies reiškėja. Pastaroji ypatingai vaizduoja kasdieninį, artimą ir primityvų liaudies gyvenimą su visais jo rūpesčiais ir vargais. Kita gi, hebrajiškoji, daugiausia vaizduoja dvasinį žydų inteligentijos gyvenimą. Tatai turėjo dar vieną pasekmę. Hebrajų

inteligentų valdoma literatūra atsitolino, tiek turinio, tiek kalbos atžvilgiu nuo margos liaudies kūrybos. (Palestiniškajame laikotarpy, kaip mes toliau pamatysime, padėtis pasikeis). Visai kitaip su idiškąja literatūra, kuri sugėrė į save visa, ką yra sukūręs ir sudėjęs žydų liaudies žmogus — jo dainą, pasaką, patarlę ir kt. Kartu su tuo atkeliavo čionai gyva žydų masės būtis su jos margumu ir sveiku realizmu. Cionizmas ir palestinizmas, priešingai, išveda pirmaisiais tautiniais laikais hebrajų literatūrą iš faktiškos gyvenimo aplinkos diasporoj, pripildo ją tolimomis tautos išvadavimo idėjomis, ją paversdamas idealistine išlaisvinimo literatūra. Kitaip idiškoji. Pasilikusi vietoje, ji savaime pasilieka žydų realaus gyvenimo ribose ir atspindi ir lydi visus šio realaus gyvenimo reiškinius. Tai vėl išskiria kelius. Hebrajų literatūra, kuri daugiausia semia savo turinį ir motyvus iš inteligentijos nuotaikų, jausmų, pergyvenimų, idealų ir sielos painiavų, yra visiškai tautinė. Priešingai, idiškoji literatūra išeina iš grynai tautinių ribų. Rūpinantis plačiųjų sluoksnių reikalais, savaime tenka rūpintis ir šių plačiųjų sluoksnių socialine būtim. Tokiu būdu įeina į idišką literatūrą socialiniai motyvai. Hebrajų literatūra, kuri suvaldoma tautinių momentų, glaudžiasi prie istorinės žydų praeities kultūros. Idiškoji literatūra, priešingai, juo toliau, juo daugiau nutraukia ryšius su praeitim. Visa tai veda prie to, kad įvairėja ne tik šių abiejų literatūrų turiniai bei formos, bet diverguoja ir išsiplėtojimo eiga ir net laikotarpių įpiovis. Idiškoji literatūra turi būti kitaip periodizuojama negu hebrajų. Jei pirmojoj periodizavimą lėmė žydų vidaus gyvenimo įvykiai, tad antrojo tai daugiausia darė išoriniai, nuo žydų gyvenimo bei istorijos nepriklausomi faktoriai. Idiškoji klasikinio laikotarpio literatūra pirmiausia perskiriama devynioliktojo amžiaus pabaigos. Svarbi data idiškoj literatūroj yra 1905 metai su savo įvykiais Rusijoje. Toliau eina pasaulinis karas ir didieji įvykiai po karo, kurie sukrėtė visą idišką literatūrą ir nuvedė ją naujais keliais ir takais. Taigi, pirmiausia pagvildensime klasinę idiškos literatūros gadynę, būtent tą, kuri išsivystė iki devynioliktojo amžiaus pabaigos.

Naujoji idiška literatūra tautinio laikotarpio eigoje dalija savo tematiką tarp atbudusių žydų tautinio susipratimo ir tarp žydų masių socialinio vargo motyvų. Žymiausias tau-

tinio susipratimo dainius idiška kalba yra S. F r u g (1860— — 1916). Frugas pradėjo kurti rusiškai, kur įgijo žymų vardą. Idiškai jis ėmė kurti vėliau ir niekados nepasiekė tokio aukščio, kaip kad rusų kalba. Ten jis pasižymi savo gyvumu, gražiu eilėraščių skambėjimu ir savo širdingumu. Idiškai jis veikia daug prasčiau ir šiurkščiau, bet vis dėlto jis čia išvaro naują vagą. Jo kūriniai įneša daug naujumo į idišką poeziją ir daro savo autorių vieną naujosios idiškos poezijos klasikų. Ypatingai yra pagarsėjusios jo dainos „Zand un Štern" (Smėlis ir žvaigždės), „Lid fun der arbet" (Darbo daina), „Hot rachmones" (Pasigailėkit) ir kitos. Toms dainoms buvo sukomponuota muzika. Jo idiški kūriniai trimis dideliais tomais išleisti 1910 metais Naujorke.

Tačiau laikotarpio svarba glūdi ne poezijoj, bet prozoje, kuri pasiekia savo aukščiausiąjį laipsnį trijų rašytojų: Š. J. Abramavičiaus (Mendele-Mocher-Sforim), J. Rabinavičiaus (Šolem-Aleichemo) ir J. L. Pereco kūriniuose. Jų visų kūrybinis laikas peržengia devynioliktojo amžiaus ribas, bet vis dėlto jie, bent abu pirmieji, literatūros istorijos atžvilgiu daugiau priklauso klasikiniam laikotarpiui, kuris tęsiasi iki tojo amžiaus pabaigos.

S. J. Abramavičiaus literatūrinė veikla prasideda antram haskalos periode. Norėdamas ypač iškelti aikštėn savo ypatingą liaudiškumą bei norą dirbti plačių žydų tautos masių labui, jis pasirinko slapyvardį „Mendele mocher seforim" (Mendele knygnešys). Šiuo slapyvardžiu jis debiutuoja su savo kūriniu idiš kalba „Der kleine Menčele" (Mažasis žmogelis). Vėliau jis rašo dramą „Takse", o tuo pat metu (1869) pasirodo taip pat pirmasis jo vėliau pagarsėjusios apysakos „Fiške der krumer" (Fiškė kreivasis) varijantas. Po alegorinės apysakos „Di kliače" (Kumelė), kuri turėjo nepaprastą pasisekimą, jis pasirodė su savo pirmu meistrišku kūriniu „Kicur masot Binjamin hašeliši" (Benjamino III-jo kelionės). Šiame kūriny, kuris pasirodė tautinio laikotarpio angoje, Mendelė nutraukia ryšius su haskalinėmis tendencijomis ir su publicistiškai moralistiniais anų laikų palinkimais ir išeina į gryną meniską kelią. Po tam tikros pertraukos ateina jo didžiausi kūrybiniai triumfai. Pirmiausia eina penkių veiksmų drama „Priziv" (Šaukimas) (1884). Kartu jis rašo savo žymiausią veikalą „Vinšfingerul"

(Pageidavimų žiedą), kurio pirmąją dalį atspausdina 1888/89 metais. Dabar jis vėl grįžta į savo pirmuosius kūrinius, apdirbdamas juos iš naujo. Taip jis perdirba „Kreivąjį Fiškę", kuris pasirodo 1884 metais ta forma, kuria jis dabar užima savo garbingąją vietą Mendelės kūryboje. 1899 m. Mendelė išleido savo autobiografinę apysaką „Šleime reb Chajims" (Šlioma, Rabi Chaimo sūnus) ir 1902 m. „Seifer habeheimes" (Gyvulių knyga). Tuo tarpu jis atspausdina visą eilę mažesnių veikalų. 1910 m., jo 75 m. sukaktuvių proga, pirmą kartą išėjo visų jo idiškų kūrinių pilnas 17 tomų rinkinys.

Mendelės kūriniuose meniškai atvaizduotas visas laikotarpio gyvenimas. Jau savo kūrybos pradžioj, kai dar kovoja už haskalą, jis atkreipia ypatingą dėmesį į žydų vargus bei skurdą, kurie pripildo jo kūrinius stipriu socialiniu protestu. Šalia socialinių motyvų, jo kūryboje eina ir tautiniai motyvai. Vėliau jo kūriniai visiškai nustoja bet jokios tendencijos, darosi vis daugiau meniški ir iškelia autorių didžiausiu senojo žydų pasaulio vaizduotoju. Tačiau Mendelė vaizduoja ne pavienius žmones, o žydų visuomenę, tuo išvesdamas idišką literatūrą į meniško kolektyvizmo aukštumus. Mendelė yra dar daugiau pasidarbavęs naujai idiškai literatūrai — jis yra tikras jos meniškas steigėjas. Mendelė yra sukūręs literatūros kalbą, savitą literatūrinį stilių, savas meniškas formas ir specifinę idišką menišką apercepciją. Šiuo atveju jis turėjo du svarbius padėjėjus. Vienas jų, Šolem Rabinavičius, yra labiausiai žinomas savo slapyvardžiu „Šolem-Aleichem".

Šolem Aleichem (1859—1916) yra žydų Markas Twenas. Jis įneša žydų literatūron tikrą ir širdingą liaudies humorą. Kaip jo garsusis draugas Mendelė, taip ir Šolem-Aleichem pasilieka mažų miestelių toli gražu nediferencijuoto žydų gyvenimo ribose. Dėl to ir jis, iš tiesų, priklauso meniško kolektyvizmo krypčiai. Ir jis vaizduoja ne atskirus žmones, bet tipingus žydų kolektyvo atstovus. Bet Šolem-Aleichemo miestelis jau yra truputį nusistūmęs nuo vietos. Jis nėra toks sustingęs, nors dar tebegyvena savo patriarchaliniu senu tikybiniu žydų gyvenimu.

Šolem-Aleichem pradeda savo literatūrinę veiklą hebraiškai, bet tuoj ima rašyti idiškai, debiutuodamas 1883 metais savo „Cvej šteiner" (Dviejų akmenų) apysaka. 1888 metais

Šolem-Aleichem pradeda leisti literatūros kritikos metraščius „Di jidiše volksbibliotek“ (Idiškoji liaudies biblioteka). Ši data yra reikšminga tiek idiškai literatūrai, tiek Šolem-Aleichemo kūrybai. 1892 m. jis atspausdina pirmąją „Menachem-Mendelio“ laiškų seriją, kuri įamžino jo vardą literatūroje. Truputį vėliau pasirodė „Tevje der milchiger“ (Tevje pienininkas) — antras žymus Šolem-Aleichemo kūrinys. Trečias didelis kūrinys „Motel Peise dem chazens“ (Motel-Peise, kantoriaus sūnus), pasirodė šio šimtmečio pradžioj. Be šių trijų klasiškų kūnių Šolem - Aleichem prirašė daug romanų, pjesių, komedijų, didesnių ir mažesnių apsakymų, kurie turėjo didelį pasisekimą. Iš jo romanų minėtini „Der Mabul“ (Tvanas), vėliau pavadintas „In šturem“ (Audroj), kuris vaizduoja pirmąją rusų revoliuciją; „Blondžende štern“ (Klaidžiojančios žvaigždės) — žydų artistų romanas; „Der blutiker špas“ (Kruvinas juokas), pagrįstas Beiliso procesu; „Senderis Blankas“, „Štempeniu“ bei „Josele Solovej“ (Josėlė Lakštingalas). Iš jojo pjesių ir komedijų minėtinos: „Der get“ (Persiskyrimas), „Cuzeit un cušpreit“ (Išsisklaidę), „Adokter“ (Gydytojas), „Menšen“ (Žmonės), „Dos greise Gevins“ (Didysis laimikis), „Šver cu zain ajid“ (Sunku būti žydu). Pilnasis Šolem-Aleichemo kūrinių rinkinys pasirodo 1917—1925 m. ir sudaro 28 tomus.

Tretysis naujosios idiškos literatūros klasikas yra J. L. P e r e c (1851—1915). Jis yra vienas iš daugiašališkiausių žydų rašytojų. Jo audringa dvasia, galingas noras, aktyvus būdas, tragiškai ieškančioji siela ir prieštaravimų kupinas pogymis niekad neleido jam apsiriboti viena meno sritim. Pirmame savo kūrybos laikotarpy jis yra realistas, bet vėliau pereina į kitas meniškas sroves. „Problemos ir kontrastai“, esą, anot jo, jo kūrybos pagrindai. Jį domina ne tik žydų, bet apskritai žmonių gyvenimas ir dėl to, gal būti, jis ir pralenkia savo draugus Mendelę ir Šolem-Aleichemą savo įtaka jaunosioms literatūros kartoms. Visas žydų literatūros klestėjimas, įvykęs šio amžiaus pradžioj, daugiausia semia savo pradus nuo Pereco.

Pirmas Pereco pasirodymas literatūroj įvyksta 1870-tųjų metų vidury, bet tuoj prasideda 10 metų pertrauka. 80-tųjų metų gale jis vėl pradeda spausdinti savo veikalus, kurie tada dar hebrajų kalba, daro didelio įspūdžio tiek turiniu, tiek forma. Netrukus pasirodo jo poema „Moniš“, padėjusi pa-

grindą jo kūrybai idiš kalba. 1890 m. išeina jo pirma idiška knygutė „Bekante Bilder" (Žinomi vaizdai). 90-tųjų metų pradžioje jis išleidžia rinkinius „Far literatur un gezelšaft" (Literatūrai ir visuomenei), kur jis spausdina daug beletristinių kūrinių kartu su publicistiniais ir populiariais mokslo straipsniais. Dabar Perecas pamažu įtraukiamas į žydų darbininkų idėjų pasaulį ir jų sąjūdžio ratelį, kuriam jis skiria daug kūrybinio dėmesio. Nuo 1894 metų jis išleidžia savo garsius „Jomtef bletlach" (Šventadienių lapelius), vaidinusius didelį vaidmenį idiškoj literatūroj ir idiškoj socialistinėj visuomenėj. 1890 metų pabaigoj Pereco kūryboj prasideda naujas laikotarpis, kuris yra surištas su įkūrimu laikraščio „Der Jud" (Žydas), kur jis spausdina daug savo kūrinių. 20-to amžiaus pradžioj Perecas pradeda domėtis teatru ir uoliai dirba dramos srity. Tuo laiku jis sukuria dramatinius kūrinius, kurių centre yra „Di goldene keit" (Auksinė grandinėlė), „Bei nacht afen alten Mark" (Naktį senamiesčio turguje), ir „In poliš af der keit" (Maldyklos prieškambary). Visi jie yra simbolinio pobūdžio ir krypties. Perecas rašė ir realistinių dramų, ypatingai vienaveiksmių. Perecas daug pasidarbavo dar lyrikos srity ir kaip vaikų literatūros rašytojas. Kai dėl jo kūrinių turinio, tai pirmajame jo kūrybos laikotarpy vyrauja socialiniai siužetai ir meilės motyvai, o vėliau Perecas atsideda individualizmo problemoms, tapdamas tuo būdu meniško individualizmo įkūrėju naujoj idiškoj literatūroj. Jis taip pat iškėlė neoromantinę srovę, kuriai deda pamatą savo veikalais apie chasidų gyvenimą. Didelę vietą jo kūryboj užima žydų liaudis, kas ypač pasireiškia jo „Liaudies pasakose", kurios yra vienos gražiausių žydų literatūros veikalų.

Be šių trijų klasikų minėtini dar J. Dinenzon ir M. Spekfor. Dinenzono literatūrinė veikla glūdi, kaip pirmiau minėta, iš dalies haskalos, iš dalies tautiniame laikotarpy. Po didelės pertraukos Dinenzonas praeito šimtmečio 80-tųjų metų gale grįžo į literatūrą. Jis dabar aprašo žydų liaudies gyvenimą, rašo vaikų pasakas ir išleidžia savo didįjį romaną „Even negef oder aštein in veg" (Akmuo kelyje). Netrukus jis išleidžia savo trečią didelį romaną „Hiršelė". Dinenzono reikšmė naujai idiškai literatūrai yra ta, kad jis sukūrė sentimentalinį romaną.

M. Spektor (1858—1925) įvedė į idišką literatūrą aktualią publicistinę beletristiką ir socialinį romaną. Abi šios literatūrinės rūšys kentėjo nuo per didelio artimumo gyvenimui, bet labai veikė skaitytojus. Iš jo romanų minėtini „Des jidišer mužik" (Žydiškas kaimietis), „Di drei paršein" (Tris asmenys), kurie traktuoja palestinizmą, „Kalikes" (Luošiai), — emancipuotą tautišką žydų jaunimą, „Abromas Zilbercveig" — pirmos rusų revoliucijos laiką, „Sejdes" (Paslaptys) ir „Der greiser jachesn" (Didikas) — žydų gyvenimą Ukrainoje. Ypatingą vietą užima jo romanas „Hanijim pehaevjenim" (Vargšai ir elgetos), kuriame jis vaizduoja žydų moters gyvenimą. Meniškiau negu romanuose Spektorius pasirodo mažesnėse apysakose, aprašančiose patriarchalinį gyvenimą. Spektorius daug dėmesio skyrė ir vaikų literatūrai.

Visi minėtieji rašytojai gyveno ir kūrė rytinėj Europoj. Tuo laiku prasidėjo plėtotis dar vienas idiškos literatūros centras — Amerikoj. Bicentriškumas yra reiškinys, kuris, pasireiškia ne tik idiškoj, bet ir hebraiškoj literatūroj. Pirmoji išsiplėtojo rytų Europoj ir Amerikoj, antroji rytinėj Europoj ir Palestinoje. Bet tuo tarpu, kai Palestinos centras tik vėliau pasireiškė, Amerikos centras jau anksti iškyla. Praeito šimtmečio 80-tųjų metų pogromai sukėlė kartu su judėjimu Palestinon didelę emigraciją į Ameriką. Jau praeito šimtmečio 90-taisiais metais Amerika turėjo didelę žydų visuomenę, kuri tarp kitko padėjo pamatus ir idiškai literatūrai. Pirmieji idiškos literatūros sėjėjai naujoj dirvoj buvo M. Rozenfeldas ir M. Vintčevskis.

M. Rozenfeld (1862—1923), užima labai žymią vietą naujoj idiškoj poezijoj — jis yra jos pirmasis modernus dainius. Iki Rozenfeldo idiškoj poezijoj buvo arba gryno liaudiško pobūdžio arba liaudiškos kūrybos variacija. Rozenfeldas pirma įneša individualizmą, savotišką dvasią ir norą, savitus jausmus ir siekimus, trumpai sakant, gilų ir tikrą savo skausmingos asmenybės atskambį. Bet, vis dėlto, jis ne visiškai dar atsipalaidavęs nuo liaudiškumo, ir jo lyrika dažnai iškelia ir kolektyvinių garsų. Ši paskutinė jo kūrybos dalis suskyla į dvi rūšis — į socialinę ir į nacionalinę. Jo nacionaliniuose eilėraščiuose iškyla žydų tautos martirolo-

gija, socialiniuose jo eilėraščiuose — žydų darbininkų vargas. Liepsnojančiomis eilėmis jis kelia tautinį ir socialinį žydų protestą ir išveda tą lyriką į grandiozinį patosą. Pirmesnis jo eilėraščių rinkinys pasirodė 1897 m. vardu „Dos lider buch" (Dainų knyga). Mačiau reikšmingas yra V i n č e v s k i (1856—1932). Jo eilėraščiai pasižymi savo paprastumu ir gilia meile darbo žmogui. Vinčevskis rašė ir balades, patarles ir mėgino rašyti net dramas.

Tolimesni idiškos literatūros pionieriai Amerikoj yra dar J. Gordin, L. Kobrin, ir J. Libin. Pirmasis, J. G o r d i n (1853—1909) atsidėjo dramaturgijai, kai jo audringas gyvenimas buvo gerokai įpusėjęs. Jis tada buvo atkeliavęs į Ameriką, ir pirmoji jo ten išleista drama „Sibiria" (Sibiras), turėjo didelį pasisekimą. Gordinas tad labai uoliai pradėjo dirbti dramos srity. Jis parašė apie 80 dramatinių veikalų, kurių daugelis yra svetimų siužetų apdirbimas. Jo dramatinė kūryba pasižymi gyvu realizmu ir stipriu sceniškumu. Nežiūrint jo ydų, Gordinas atnaujino žydų dramą ir iškėlė žydų teatro renesansą. Iš jo veikalų minėtini „Mirele Efros", „Di ševue" (Priesaika), „Chasje di jeseime" (Našlaitė Chasia), „Got, menš un teivel" (Dievas, žmogus ir velnias) ir „On aheim" (Be tėvynės).

L. K o b r i n (g. 1872 m.) yra atvykęs į Ameriką 1892 m. Jis debiutuoja eskizu „Amerder ois libe" (Žmogžudys iš meilės). Jo vardą pagarsino apysaka „Jankele Boile", o daugiausia apysakos „Geto dramen" (Geto dramos). Greit jis pereina į dramatiką. Pirmoji jo pjesė buvo „Mina". Didelį pasisekimą turėjo antroji jo pjesė „Di ist-said Geto" (Rytų Getas). Kobrin irgi buvo labai vaisingas. Jis parašė apie 30 teatrinių veikalų: „Natur, menš un rejb" (Gamta, žmogus ir žvėris). „Der korben" (Auka), „Curisene keiten" (Sutrūkusios grandinės), „Der farlorener gan-eiden" (Prarastasis rojus), „Der blinder muzikant" (Aklasis muzikantas), „Der greiser jid" (Didysis žydas) ir kit. Dirbdamas kartu su Gordinu, ir jis daug nusipelnė žydų teatrui, nors nepasiekė tokio laipsnio, kaip kad Gordinas.

Z. L i b i n, iš tiesų J. H u r v i č (g. 1872 m.) atvažiavo į Ameriką, kaip ir jo draugai, praeito šimtmečio 90-tųjų metų pra-

džioj. Priešingai negu jo draugai, jis daugiau yra apysakininkas, rašąs tačiau ir dramatinius dalykus. Jis debiutavo eskizu „Asifc fun arbeter brust“ (Darbininko dūsavimas). Libin ir vėliau pasiliko ištikimas darbininko gyvenimui ir iš tenai ėmė siužetus savo apysakoms, kurios buvo labai gausingos. Jis irgi prirašė ne maža pjesių: „Di faršpetigte chupe“ (Pavėluotos jungtuvės), „Dovid und zeine techter“ (Dovydas ir jo dukterys), „Der erster mai“ (Pirmoji gegužės), „Di vilde“ (Laukinė), „Di fremde“ (Svetimieji) ir kit., kurios iš tiesų yra melodraminiai veikalai. Ypatingą pasisekimą turėjo jo keturių veiksmų gyvenimo vaizdas „Gebrochene hercer oder libe un flicht“ (Sulaužytos širdys).

Šitokia yra idiškos literatūros padėtis Amerikoj. Grįždami į Europą, ypač į to meto Rusijos valstybės ribas galime susekti, kad idiška literatūra jau praėjo per savo klasikinį laikotarpį vis stiprėdama ir gausėdama. Apie naujojo amžiaus pradžią prasideda idiškosios literatūros poklasinis laikotarpis, nežiūrint į tai, kad klasikai dar gyveno ir dar ilgai tebekūrė. Tas, kuris idišką literatūrą nukėlė iš klasiško į poklasišką laikotarpį yra ne kas kitas, kaip pats klasikas J. L. Perec. Jis pralaužia klasišką frontą ir nubrėžia kelius poklasiniam laikotarpiui. Pirmiausia jis ima kitaip žiūrėti į miestelį ir vaizduoti ne tiek kolektyvą, kiek individą, atskirą žydų asmenybę. Tokiu būdu Perecas deda pagrindą meniškam poklasinio laikotarpio individualizmui. Bet jo ieškanti dvasia tuo nepasitenkina. Siekdamas harmonijos ir vientisumo, jis tuoj mėtosi į žydų praeities ir žydų liaudies kūrybos lobius ir deda tokiu būdu pamatą antrajai poklasinio laikotarpio krypčiai — neoromantikai.

Meniškasis idiškosios literatūros individualizmas semia savo įkvėpimą iš įvairių šaltinių. Pirmiausia tai yra bendras šaltinis su hebrajų literatūra — kova tarp superalizmo ir teralizmo, kuri pavirsta kova tarp žydijos ir žmonijos. XX-to amžiaus pradžioj pasirodo idiškoj literatūroj daug rašytojų, kurie buvo kilę iš perdvasėjusių žydų inteligentų sluoksnių ir atsinešė savotišką išvidinį pasaulį. Jie iš vienos pusės buvo kupini pasigėrėjimo visu tuo, kas yra istriška, žydiška, iš kitos pusės juos traukte traukė išeiti iš ankštų tautinių ribų į tolimus ir

plačius bendros žmonijos horizontus. Svyruodami tarp šių priešstaraujančių palinkimų ir siekimų, idiški, kaip ir hebraiški, rašytojai bei dainiai negalėjo surasti tam tikros sintezės ir juo toliau, juo labiau jie susipainiojo individualinių priešingumų tinkle. Šie priešingumai ir yra vienas meniškojo individualizmo šaltinis. Bet būta dar idiškų rašytojų, sėmusių savo menišką individualizmą iš kito šaltinio. Kitaip negu pirmieji, šieji ateina ne iš žydų visuomenės viršūnės, bet iš jos apačios — iš žydų masių gelmių. Šie rašytojai, labiausiai kilusieji iš žydų darbininkų eilių, buvo iš pradžios, prieš rusų revoliuciją, kupini gyvybės ir energijos. Bet po nepavykusios revoliucijos jie labai nusiminė ir nusivylė ir vis daugiau nusigręžė nuo išorinio pasaulio ir nuėjo į savo išvidinį individualinį pasaulį. Štai ir yra tie kiti elementai, kurie prisideda prie pirmųjų ir kartu sukuria idiškosios literatūros meniško individualizmo kryptį, kuriai priklauso šie poetai ir rašytojai:

H. D. Nomberg (1874—1927) — novelistas ir esejistas. Jo pirmosios novelės „Der rov un zein zun" (Rabinas ir jo sūnus) ir „Fun apeilišer ješive" (Talmudo Akademijoj), tuoj iškėlė jį į idiškosios literatūros centrą. Didelį įspūdį padarė jo apysaka „Fligelman". Nomberg atsižada temų, liečiančių senąjį žydų gyvenimo būdą, ir pirmas vaizduoja moderniąją žydų inteligentiją. Jo kūrybinis pasaulis yra kupinas atskiro žydų asmens kančių, žydų inteligento abejonių ir individualinių pergyvenimų. Jis taip pat sukūrė dramą „Di mišpoche" (Šeima), kuri turi daugiau visuomeninės, negu meninės reikšmės. Nombergas mėgino savo jėgas ir lyrikos srityje.

L. Šapira (g. 1878 m.) pasižymi savo 1904/5 metų Rusijoj įvykusių pogromų aprašymais, kuriuos jis vaizduoja pagal jųjų įtaką žydų individumui. Iš jų minėtinos novelės: „In der teiter štot" (Numirėlių mieste), „Šfeich chamoscho" (Giežk savo apmaudą), „Der Kuš" (Pabučiavimas) ir „Der ceilem" (Kryžius). Didelę vietą jo kūryboje užima jo serija vaizdų „Eifen jam" (Jūroj), kas anuo laiku buvo naujiena idiškoj literatūroj.

J. Rozenfeld (g. 1880 m.) pirmasis subtilus patologinių pergyvenimų vaizduotojas idiškoj literatūroj. Visa jo kūryba kupina liguistų psichinio gyvenimo reiškinių, iškri-

kusių sielų, kurios veržiasi iš savo klaikių gelmių į normalų ir sveiką žmonišką būvį. Rozenfeldas, pats darbininkas-tekintojas, debiutuoja apysaka iš tekintojo gyvenimo „Dos lernjingel" (Mokinys). Nuo to laiko jis išleido visą eilę apysakų, iš kurių ypatingą įspūdį padarė „Konkurenten" (Konkurentai). Jo veikalai surinkti šiose knygose: „Šriften" (Raštai), „Nacht un teit" (Naktis ir mirtis), „In di šmole geslach" (Siaurose gatvelėse) ir „Froien" (Moterys). Rozenfeldas parašė ir keletą romanų ir komediją „Araingefalen" (Įkliuvo).

J. Mastbaum (g. 1882 m.) pasižymi savo originališkumu ir subtiliu pojūčiu visam, kas yra nauja ir gyva. Didžiausias jo kūrinys yra jo romanas „Drei deires" (Trys kartos), kur jis vaizduoja trijų paskutinių žydų kartų gyvenimo eigą ir likimą. Minėtini dar jo romanai: „Fun reiten leben" (Iš raudonojo gyvenimo), kur jis vaizduoja įvykius Rusijoj 1905 metais, „Nochumkes vanderungen" (Nochumkos klajojimas) ir „Chalucim" (Pionieriai). Be to, Mastbaumas dar yra parašęs visą eilę apysakų.

J. M. Vaisenberg (g. 1881 m.) užima vieną garbingiausių vietų poklasiniame idiškos literatūros laikotarpy. Jis yra realistas, bet jo veikaluose esama nemaža romantiškų tonų, ypatingai, kai jis vaizduoja žydų miestelį. Jo stiprumas glūdi plastiškajame gyvenimo būdo atvaizdavime. Neretai pasireiškia jo kūryboje paslėptas, gilus lyrizmas. Jis pasižymi ir subtiliu pajautimu viso, kas yra liaudiška, ir giliai pergyvena gamtą. Veisenbergas debiutavo su apysaka „Der Kitel" (Marškiniai). Didelį pasisekimą turėjo jo apsakymas „Di mešugine in dorf" (Pamišėlis kaime). Ypač pagarsėjo jo didelė apysaka „Aštetel" (Miestelis). Iš kitų jo kūrinių minėtini: „Voter un zun" (Tėvas ir sūnus), „Chanele", „Ašlechte Froi" (Pikta žmona), „Kreindele" ir „Avald meidele" (Miško mergaitė). Žydų liaudies motyvais parašytos jo apysakos: „Bal tešuve" (Apgailininkas), „Ništ bašert" (Nelemta), „Drei švester" (Trys seselės), „Wos ken trefen" (Kas gali atsitikti) ir kiti. Veisenbergas rašė ir dramų: „Dvoirele", „Rabi Joel", „Kine un tavje" (Pavydas ir geiduliai) ir „Kasper", bet jo mokėjimas šioj srity yra menkas. Neseniai jis parašė romaną „Bejn hamecorim" (Tarp sienų).

Visai atskirą vietą užima D. Bergelson (g. 1884 m.) — modernaus psichologinio idiškojo romano kūrėjas. Bergelsonas yra geriausias žydų miesčionių ir žydų inteligentų vaizduotojas. Jis juos vaizduoja miestely ir mieste apatiškais po pirmos rusų revoliucijos metais. Jo veikalai yra kupini rudeniškos elegijos ir nykimo liūdesio. Labiausiai jis aprašo nuotaikas ir išgyvenimus vienstygių, giliai nusiminusių, nykimo pagautų žmonių, kurie vis dėlto ilgisi naujo pasaulio ir naujų horizontų. Bergelsonas išveda žydų pirklį, netekusį šaknų ir dirvos po kojų. Jis toliau išveda žydų inteligentą, irgi neturėjusį šaknų, bei nepatenkintąją žydų jaunuomenę, kuri yra kupina neaiškių svajonių ir pageidavimų. Ypatingą dėmesį jis kreipia į žydų moterį, kurios džiaugsmus ir kančias jis vaizduoja didele meile ir palankumu. Jo garsiausias kūrinys yra „Noch alemen" (Po visam) — geriausias idiškos literatūros psichologinis romanas. Iš kitų jo kūrinių minėtini: „Arum vokzal" (Aplink stotį), „In afargrebter Štot" (Nuožmiame mieste), „Opgang" (Išeitis) ir „Bejm dnjeper" (Ties Dniepru).

Lyrikos srity meniškas individualizmas gali nurodyti eilę atstovų, kurie smarkiai atsilieka nuo prozaikų, bet vis dėlto gerokai praturtina idišką literatūrą. Iš jų tarpo visų pirma paminėtinas D. Einhorn (g. 1886 m.), kuris ilgą laiką buvo laikomas pirmosios poklasinės lyrikos kartos vadu. Jo kūryba kupina švelnaus ilgesio ir liūdesio, elegiškumo ir tylios rezignacijos. Paskutiniu laiku jo lyrika įgavo socialinę ir tautinę orientaciją. Jo kūriniai surinkti šiose knygose: „Štile gezangen" (Tylios giesmės), „Meine lider" (Mano dainos) ir „Chalejmes fun avanderer" (Klajoklio sapnai).

M. Goldberg (g. 1888 m.), paprastai žinomas savo literatūriniu vardu „Menachem", yra vienas jaunosios idiškos poezijos modernistų. Jo eilėraščių ciklai, kuriuos jis išleido įvairiuose rinkiniuose, kiekvieną kartą sudaro mėginimą persodinti ką naujo į idiškos literatūros dirvą. Labai žinomos yra jo poemos „Zamd" (Smėlis) ir „Zawel Rimer". Jo kūrinių atranka išleista vardu „Aring in der keit" (Grandinės grandis).

Š. J. Imber (g. 1889 m.) pasižymi savo eilėraščių formų turtingumu. Jis išgarsėjo savo poema „Esterke", kuri iki šiai dienai ir yra jo geriausias kūrinys. Žinomas yra ir jo erotinių

eilėraščių rinkinys vardu „Reizenbleter“ (Rožių lapai). Iš jo raštų kol kas išėjo tik vienas tomas „Geklibene dichtungen“ (Rinktiniai kūriniai), kur be minėtų veikalų dar yra dalis iš serijos „Gimtinės eilėraščių“ (jo kelionės į Palestiną aprašymas) ir dalis poemos „Binjomin ir Taibele“.

L. Neidus (1890—1918) ypatingai pasižymi savo nuostabiu gamtos pajautimu. Jo eilėraščiai kupini švelnaus svajingumo, gilaus, kartais minkšto, kartais niūraus ilgesio ir yra labai muzikalūs, dažnai dainos pobūdžio. Ypatingos reikšmės jis įsigijo rimų bei strofų struktūros srity, kur jis tampa vienu didžiausių meisterių idiškoj poezijoj. Jo kūriniai turėjo po jo mirties pasirodyti šešiais tomais, bet tuo tarpu teišėjo tik du: „Dos buch fun poemen“ (Poemų knyga) ir „Litviše arabesken“ (Lietuviški arabeskai).

D. K e n i g s b e r g (g. 1891 m.) ypatingai žinomas kaip sonetų kūrėjas. Kaip toks jis užima vieną svarbiausiųjų vietų idiškoj literatūroj. Jo kūriniai surinkti knygose: „Lider“ (Eilės), „Sonetai“, ir „Hundert soneten“ (Šimtas sonetų).

Dramos srity meniškam individualizmui labiausiai atstovauja D. Pinski ir A. Veiter.

D. P i n s k i o (g. 1872 m.) stiprus dramatinis talentas jau pasireiškė jo apsakymuose, kuriais jis pradeda savo literatūrinę veiklą. Juose vaizduojama žydų darbininkų pamažėl auganti individualybė ir ji daugiausia vaizduojama dramatiškai su išvidiniu bei išorinių judrumu, audringais konfliktais ir t. t. Praeito amžiaus gale Pinskis imasi dramatinės kūrybos. Jo, kaip dramaturgo, vardą išgarsino vienveiksmis „Iisurim“ (Kančios). Vienas geriausiųjų Pinskio dramos veikalų yra „Aizik Šeftel“, kur gvildenama žydų darbininko asmenybė su jo individualinėmis kančiomis. Antrajame Pinskio kūrybos periode jo meniškasis individualizmas gerokai nublunka. Jis iš dalies dar pasilieka tose dramose, kur menininkas vaizduoja amžiną kovą tarp vyro ir moteries, k. a. „Jankel der šmid“ (Jankelis kalvis) ir panašiai, bet veik visai išnyksta kitose jo dramose. Pinskis tą laiką pereina į tautiškai romantines temas. Tokia dvasia parašytos „Familje cvi“ (Cvijų šeima), „Der Fremder“ (Svetimasis) ir „Der štumer mošiach“ (Nebylys Mesijas). Pinskis juo toliau, juo labiau darosi abstraktus ir pereina į idėjinę dramą, kur tad svarbiausią rolę vaidina ne gyvas žmogus, bet idė-

ja. Pirmykščio meniškojo individualizmo atošvaitį dar galima susekti dramoj „Izak Piniev", „Aiziko Šeftelio" antroj daly, kurią jis neseniai išleido.

A. Veiter, (1878—1919) iš tiesų A. M. Deveniškis, yra giliausias žydų inteligentijos jausmų, nuotaikų ir pergyvenimų reiškėjas XX-to amžiaus angoje. Būdamas pats modernus žydų inteligentas, jis sukaupęs jo ilgesį ir nerimą savo dramatiniuose kūriniuose „Fartog" (Auštant), „Faier" (Ugnis) ir „Der Štumer" (Nebylys). Dramoje „Auštant" pasireiškia inteligentijos nuotaika prieš pirmąją rusų revoliuciją. „Ugnyje" atvaizduojama naujosios žydų kartos iširimas. Trečiajam kūriny, „Nebylys", nutautėjusi žydų inteligentija ieško kelio į savo tautą. Veiter parašė dar vienaveiksmę „An umglick" (Nelaimę), kuri yra vienas geriausių jo kūrinių.

Čia galima būtų paminėti dar rašytojus Šolemą Ašą ir P. Hiršbeiną pirmuose jų kūrybos laikotarpiuose, kada jų veikalai tebeturėjo individualinių konfliktų požymį. Iš kitos pusės galima būtų tam tikrą aukščiau minėtų rašytojų dalį perkelti į antrąją neoromantinę kryptį. Tai tektų daryti todėl, kad krypčių ribos nėra griežtai atskirtos ir daugelis rašytojų dalyvauja abiejose srovėse. Jei mes tam tikrus rašytojus priskyrėm meniškajam individualizmui, tai ne dėl to, kad jie neturi nieko bendro su neoromantizmu, bet dėl to, kad jų svoris glūdi pirmojoj krypty. O rašytojų svoris, kuriuos dabar paminėsime, tarp jų ir Š. Ašo ir P. Hiršbeino, labiausiai glūdi neoromantikoj.

Neoromantinis kelrodys, kaip aukščiau paminėta, yra J. L. Perec, tas pats, kuris skynė kelius ir meniškajam individualizmui. Jo neramioji dvasia, kaip sakyta, privertė jį visada ieškoti ir keisti literatūros sritis bei kryptis. Tad jis iš vienos pusės tęsė haskalos teralizmą, kuris dabar nuėjo socializmo keliais, iš kitos pusės jis metėsi į seno žydų superalizmo šaltinius su jo senovišku dvasingumu ir perdvasėta pasauližvalga. Po kelių teralistinių žydiškų kartų jis vėl sukėlė ilgėjimąsi viršžemiškai superalistinio žydų būvio, kuris, kaip ir hebrajų literatūroj, ypatingai pasireiškė chasidizmo, būtent žydų tikybinės sektos, pasižyminčios mistiškumu, religine ekstaze ir širdingu pamaldingumu, vaizdavimais. Perecas savo chasidiško-

mis pasakomis, apsakymais, eskizais ir dramomis pramynė taką, o jo įkandin netrukus išėjo visa eilė jaunų, jo dvasia ir nurodymais įvairiose literatūros šakose kūrusių rašytojų. Pasakojamosios prozos srity neoromantizmo žymiausi atstovai: J. Anochi, Šolem Aš ir Nistor.

J. A n o c h i (g. 1876 m.), iš tiesų J. J. Aronson, debiutavo hebraišku chasido gyvenimą vaizduojančiu apsakymu „Jaunuolis", kuris tuoj padarė didelį įspūdį. Vėliau jis ėmė kurti idiš kalba, kur irgi liko ištikimas chasidų gyvenimui, vaizduodamas tą nykstantį žydų patriarchališką pasaulį su romantiniu širdingumu. Geriausias jo kūrinys yra monologų serija „Reb Abe". Kitose apysakose jis daug vietos skiria inteligentiškiems knisinėjimams. Taip, pav., abiejuose rinkiniuose „Cvišen Himel und erd" (Tarp dangaus ir žemės). Minėtina dar jo didžiausia apysaka „Vinter" (Žiema) ir drama „Etele".

Š o l e m A š (g. 1880 m.) yra vienas harmoniškiausių menininkų idiškoj literatūroj. Tas jo svarbiausias bruožas jį nuo pat pradžios nukreipė į žydų gyvenimo harmonijos ir darnumo šaltinius — į senąjį dievobaimingą žydų pasaulį ir į praeitį aplamai. Debiutavęs savo apsakymu „Meišele", jis tuojau labai išgarsėjo savo kūriniu „Dos štetel" (Miestelis). Šis kūrinys suteikia jaunajam rašytojui žymią vietą didžiausių žydų rašytojų tarpe ir pastato jį neoromantinės srovės priešaky. Ramus vidujinis darnumas, tylus iškilmingumas, šviesus žavėjimasis, švelnus lyrizmas, visi šie bruožai, kuriais pasižymi jo kūrinys „Miestelis", pasireiškia įvairiausiomis varijacijomis visuose jo tolimesniuose kūriniuose. Šalia „Miestelio" gali būti pastatyta jo antroji poema prozoj „Šleime Nogid". Šviesus iškilmingumas ir tylusis patosas Šo'om Ašą stumte stūmė imtis biblinių motyvų, užimančių tiek turinio, tiek formos atžvilgiu žymią vietą žydų literatūroj. („Palestinoje", „Rut", „Penknygės pasakėlės" ir t. t.). Žydų patriarchalinio gyvenimo vaizdavimas ir biblinės apysakos yra dvi Ašo neoromantinės šakos. Prie jų prisideda trečiasis — istoriškasis žydų kančių kelias diasporoj. Jį giliai paveikė žydų gyvenimo tragizmas, žydų martirologija, išsklaidytos tautos gyvavimo mistika, kas subrandino visą eilę romanų, k. a. „Kiduš hašem" (Kankinio mirtis), „Di kišefmacherin fun kastilien" (Kastilijos burtininkė), „Der tehilim jid" (Psalmių žydas) ir kit. Š. Ašas, be to, me-

niškai atvaizdavo visą žydų dabarties gyvenimą diasporoj. Šios rūšies veikalai yra: „Meri", „Der veg cu zich" (Kelias į save), trilogija „Maskva", „Petrapilis" ir „Varšuva", „Onkel mozes" (Dėdė Mozė) ir kit. Minėtini yra dar jo socialiniai romanai „Motkė ganef" (Motkė vagis) ir „Muter" (Motina). Imant dėmesin, kad Šolem Ašas yra ir dramaturgas (apie tai vėliau), tad stovi jis prieš mus visose savo dimensijose, kaip vienas žymiausių poklasinio laikotarpio menininkas.

N i s t o r (g. 1884 m.), — P. Kahanovičiaus literatūrinis vardas, — yra simboliškai mistiškas kūrėjas. Savo kūriniuose jis stengiasi atskleisti žydų liaudies romantiką visose jos formose ir pavidaluose. Jo stilius yra ir rafinuotas ir liaudiškas, o jo nuotaika miglota. Iš jo kūrinių minėtini: „Hecher fun der erd" (Aukščiau žemės), „Majselach in ferzen" (Eiliuoti apsakymėliai), „Abuch lider" (Eilėraščių knyga), bei „Gezang un gebet" (Dainos ir Maldos). Stilizuoti jo liaudies apsakymėliai surinkti į du tomu vardu „Gedacht" (Galvota).

Neoromantinės srovės lyrikoj išsiskiria Jehoaš ir A. Reizen. J e h o a š, iš tikrųjų J. Š. Bliumengarten, yra vienas gabiausių žydų poklasinio laikotarpio dainius (1871—1927). Jo nuopelnai naujajai idiškai poezijai yra labai reikšmingi. Jis čia įvedė kūrybinius motyvus, kuriems jo laiko idiš kalboj nelengva buvo surasti atitinkamos išraiškos, kas iš pradžių neigiamai atsiliepė į jo stilių. Būdamas iš esmės idėjų poetas, jis vis dėlto pasižymi subtiliu gamtos pojūčiu, pripildančiu jo gamtos kūrinius ypatingu grožiu bei grakštumu. Šiems eilėraščiams yra būdingas jų panteizmas, susijęs su dainiaus romantizmu. Jehoaš rašė ir meilės eilėraščius bei pasakėčias. Ypatingą vietą jo kūryboj užima žydų padavimai, tikrieji meniški jo romantizmo reiškėjai. Jehoaš kūrė ir tautiškomis temomis. Jo eilėraščiai šioj srity dažnai pasiekia stipraus patoso aukštį. Jis mėgino savo jėgas ir dramos bei apysakos srity. Savo paskutiniuosius gyvenimo metus jis beveik išimtinai paskyrė vien Biblijos vertimui į idiš kalbą. Jo raštai išėjo 10 tomų: „Gezamelte lider" (Rinktiniai eilėraščiai), „Naje šriften" (Nauji raštai), „In zun un nebel" (Saulė ir migla), „Fun der velt un jener" (Iš šio ir iš ano pasaulio) ir kt.

A. R e i z e n (g. 1876 m.) pradėjo kurti būdamas labai jaunas. Jo vardas išgarsėjo, išėjus jo poemai „Mano grįžimas na-

mo". Aukščiausią savo kūrybinį laipsnį jis pasiekė savo „Heimiše idiljes" (Gimtinės idilės). Autoriui suteikus savo eilėraščiams individualinio gyvumo, jo kūryba vis dėlto priklauso žydų kolektyvui, ypatingai žydų masei, kurios viltis ir vargus jis apdainuoja. Dėl savo liaudiškumo ir kuklaus širdingumo jo eilėraščiai tapo žydų visumos lobiu. Daugelis jų liaudies dainuojami. Bet A. Reizeno kūrybinės jėgos yra tarytum padalytos tarp lyrikos ir pasakojamos prozos. Jo apysakos yra trumpos, liaudiško pobūdžio ir dažnai kupinos dramatinio įtempimo. Jų turinys sukasi apie nykstantį žydų gyvenimą miestely. Bet jis vaizduoja žydų gyvenimą ir dideliuose tiek rytų Europos, tiek Amerikos miestuose. Didžiausią dėmesį jis kreipia į liaudies žmogų. Jis dėl to ir buvo vienas pirmųjų iškėlusių literatūroj žydų darbininkų gyvenimą ir vaizduodavo jį giliausia simpatija. Savo pasakojamąją galią Reizenas pasiekia, kaip lyrikoj, savo „gimtinės idilėse" prozoj, vaizduodamas tėviškės žmones. Reizeno raštai jau keletą kartų buvo surinkti ir išleisti.

Dramos srity neoromantika turi ypač du atstovus: J. Hiršbeiną ir Š. Anskį. Pirmasis, J. H i r š b e i n (gimęs 1880 m.), yra labai žymus dramaturgas. Debiutavo jis lyrikos srity ir hebrajų kalba. Hebraiškai taip pat buvo parašyta pirmoji jo drama. Idiškai jis ėmė rašyti tik vėliau. Pradžioj Hiršbeinas yra griežtas realistas ir vaizduoja žydų skurdą bei vargą, k. a. „Mirjam", „Vaite un noente" (Tolimieji ir Artimieji). Bet pirmame originaliame savo idiškam kūrinyje Hiršbeinas nukrypsta nuo savo realizmo ir pereina į simbolizmą: „Einzame velten" (Vienumos pasauliai), „Cum breiten veg" (Į platųjį kelią), „Kvorim blumen" (Kapų gėlės), „In der finster" (Tamsoj), „Di erd" (Žemė), „Anvejle" (Dvėsena) ir kit. Pamažu jis prieina romantiką ir romantinį misticizmą, kurie sudaro jo tikrąją esmę: „Di puste krečme" (Tuščioji karčiama), „Dem šmids tochter" (Kalvio duktė), „Di grine felder" (Žalieji laukai), „Cvei štet" (Du miestai), „Levi Isaok" ir kit. Paskutiniu laiku jis stebi žydų likimo kelius: „In šoten fun dejres" (Amžių šešėly). Hiršbeinas rašė irgi noveles, kurios išėjo surinktos vardu „Main buch" (Mano knyga) ir „Farn morgenštern" (Prieš Aušrą). Didelį pasisekimą turėjo jo kelionės aprašymai ir pagaliau jo jaunystės atsiminimai.

Š. Anski, t. y. Š. Ž. Rapoport (1863—1920) pradėjo savo literatūros kelią rusų kalba ir tik daug vėliau ėmė rašyti idiškai. Pradžioj jis rašė apysakas. Jo pirmoji idiška apysaka buvo „Di gešichte fun afamilje“ (Šeimos istorija), kuri dėl tam tikrų priežasčių buvo atspausdinta ne idiškai, bet rusiškai. Į žydų literatūrą jis faktinai įėjo tik savo satyriška poema „Ašmedaj“ (Šėtonas). Čia jau nubrėžiamas vėlesnis Anskio meniškas kelias, kaip kūrybinis žydų folklorinių turtų apdirbėjas. Tuo tarpu jis parašė savo didžiąją apysaką „In štrom“ (Srovėj), kuri vaizduoja žydų partijų gyvenimą. Bet savo didžiausią kūrybinį aukštį ir populiarumą jis pasiekia dramos srity savo veikalu „Cvišen cvei velten“ (Tarp dviejų pasaulių) arba „Dibuk“. Šiame dramatizuotame liaudies padavime Anskis suvartojo žydų liaudies fantastinę kūrybą, žydų dievobaimingo pasaulio tikėjimus ir mistiškas idėjas, išaugusias žydų liepsnojančioj sieloj. Iš šių elementų Anskis sukūrė savotišką vieningą veikalą, kuris triumfavo didžiausiose pasaulio žydų ir nežydų scenose. Daug mažesnį pasisekimą turėjo jo dramatinis fragmentas „Tog un nacht“ (Diena ir naktis), kuris gvildena chasidų gyvenimą. Anskis dar parašė keletą komedijų, kaip „Voter un zun“ (Tėvas ir sūnus), „In akonspirativer dire“ (Konspiratyviam bute) ir „Der zeide“ (Senelis). Didelį pasisekimą turėjo ir jo liaudies padavimai „Fun eibiken kval“ (Iš amžino šaltinio).

Pagaliau dar paminėsiu Šolemą Ašą kaip dramaturgą. Savo dramatinės veiklos pradžioj jis yra individualistiškas ir realistiškas: „Curikgekumen“ (Grįžo), „Mošiachs ceiten“ (Mesijaus laikai). Jo trečioj pjesėj, „Got fun nekome“ (Kerštо Dieve), jau pastebimas jo nusigręžimas nuo realizmo romantizmo link. Romantine dvasia parašytas „Šabsai Cvi“. Ašas greit pereina į istoriškai biblines temas ir rašo savo „Amnoną ir Tamar“ ir „Jiftochs tochter“ (Jiftacho duktė). Lyrizmas, kurio yra kupini jo apysakiniai kūriniai, pasireiškia ir jo dramose, kas nusilpnina dramatiškumą. Bet nežiūrint visų jo trūkumų kaip dramaturgas jis ir čia yra vienas svarbiausių idiškos literatūros kūrėjų.

Tuo mes priėjome naujosios žydų literatūros paskutinį periodą — pasaulinio karo ir pokarinį laikotarpį, tiek idiš, tiek

hebrajų kalba. Nagrinėsime pirma šį paskutinį laikotarpį hebrajų literatūroj.

VI.

Pasaulinis karas ir pokariniai įvykiai, kurie sukrėtė visą žmoniją ir įnešė didelių permainų į daugelio tautų ir kraštų gyvenimą, giliai pasireiškė ir visose žydų gyvenimo srityse, tame skaičiuje ir literatūroj. Pasikeitė čia turiniai, formos, kryptys ir net geografinė padėtis. Žydų tauta yra diasporos tauta. Neturėdama savo krašto ir būdama išsisklaidžiusi tarp tautų, ji yra kiekvienu pasaulio padėties sukrėtimu priversta persitvarkyti ir dažniausiai net radikaliai — iškeliauti. Šis liūdnas žydų gyvenimo faktorius verčia tiek žydų kultūrą, aplamai, tiek literatūrą dažnai keisti savo vietą, taigi jų geografinį padėjimą. Bet nereikia manyti, kad tai nutraukė žydų dvasinio gyvenimo kontinuiškumą. Žydų gyvenimas diasporoj, kaip tai ypatingai pabrėžė Dubnovas, sukūrė savotišką santūrą — dvasinį centrizmą. Kiekvienu išsisklaidžiojimo laiku žydų tauta turėjo tam tikrame krašte dvasinį centrą, aplink kurį spietėsi kitų kraštų žydų dvasinis gyvenimas. Tokiam žydų dvasiniam centrui sugriuvus, laiku, mus moko žydų istorijos eiga, susidaro kitas centras, kuris pamažu perima vaidmenį visai žydų tautai dvasiškai jungti. Čia, žinoma, daug padėjo praeitų laikų griežtai savyje uždaras žydų gyvenimas ir nuolatinė žydų komunikacija. Dėl to, nežiūrint visokių klajojimų, išsiliko žydų dvasinio gyvenimo kontinuiškumas, nors tokie klajojimai visada, aišku, iššaukdavo permainų.

Naujoji žydų literatūra pažįsta jau daug tokių permainų. Savo maždaug dviejų šimtų metų egzistavimo laiku ji jau nekartą pakeitė savo geografinį padėjimą. Ji pradėjo savo gyvenimą Vokietijoje, paskui perėjo į Austriją, specialiai į Galiciją tam, kad vėl keliautų į rytų Europą, būtent į Lietuvą, Rusiją ir Lenkiją. Praeito šimtmečio aštuoniasdešimtųjų metų sukrėtimas vedė prie naujo žydų tautos persitvarkymo. Viena dalis iškeliavo į Ameriką, antroji pradėjo ruošti kelią į Palestiną. Žydų gyvenime prasideda tada lėtojo dvasiško centro perėjimo

procesas iš vieno krašto į kitą. Senasis centras dar ne visai nustojo savo galios, bet jo nykimas buvo tik laiko klausimas. Naujasis centras tuo tarpu turi dar rinkti savo jėgas. Taigi, tuo laiku esama bicentriškumo. Idiškoji literatūra tada turėjo savo centrus rytų Europoje ir Amerikoje, hebrajų literatūra rytų Europoje ir Palestinoje.

Paskutiniu laiku jau smarkiai pastebima to proceso pabaiga — bicentriškumas vis labiau vienijasi. Diasporiškai nusiteikusių žydų centras vis labiau pereina į Ameriką, cionistinės žydijos centras — į Palestiną. Didesniosios žydų tautos dalies siekimas radikaliai pakeisti savo istorinį kelią ir išeiti į normalų tautišką gyvenimą, taigi nustoti buvus diasporos tauta ir vėl tapti laisva ir savarankiška savo prabočių žemėj, ilgai turėjo kovoti su didžiuliais sunkumais. Tik pats paskutinis laikas čia įnešė svarbių permainų geryn. Pasaulinis karas, kuris įgalino daugelį pavergtų tautų vėl atgauti savo laisvę, išvedė ir žydų tautą į naujus kelius. Viena galingiausių pasaulio kraštų, Anglija, pasižadėjo padėti žydams atstatyti savo tėvynę Palestinoje, ir Tautų Sąjunga tą pasižadėjimą iškilmingai patvirtino. Tai atskleidė naują lapą tiek žydų istorijoje apskritai, tiek cionizmo ypatingai. Dabar prasideda didžiulė žydų emigracija į sentėvių žemę ir milžiniška statymo veikla visose srityse — cionizmas įžengė į savo vykdymo laikotarpį. Kartu su tuo užbaigiamas dvasinio centro perėjimo procesas. Palestina vis labiau ir labiau darosi vieninteliu hebrajų kultūros, savaime ir hebrajų literatūros, centru. Šis hebrajų kultūrinio centro nukėlimas, kuris sutampa su visa eile kitų momentų, įneša didelių permainų į paskutinių laikų hebrajų literatūros eigą ir esmę.

Du momentai rytų Europos centriškumo laiku padėjo savo antspaudą ant hebrajų literatūros ir nulėmė jos pobūdį: pirma, siekimas į Palestiną sukūręs distanciją tarp jos ir aplinkinio realaus gyvenimo; antra, kūrimas hebrajiškai, atseit kalba, kuria nebuvo kalbėta plačių žydų masių. Tai, kaip pirmiau buvo paaiškinta, turėjo šiokių pasekmių: visiška visuomenės priklausomybė, grynai tautiški motyvai, inteligentizmas, nutolimas nuo masių ir nuo realaus gyvenimo, pilnas atsidėjimas tautos išvadavimo tikslui ir pan. (plg. aukšč. psl. 47 ir t.). Bet su hebrajų literatūros perėjimu į Palestiną,

tai yra kartu su cionistiško idealo realizavimu atsiranda pagrindinių atmainų. Visų pirma dingsta nuotolis tarp literatūros ir aplinkinio gyvenimo. Dabar esama vietoje ir ankščiausiame kontakte su vietine tikrove. Be to, hebrajų kalba čia vyrauja visose naujojo gyvenimo srityse ir visuose tautos sluoksniuose, taip pat imtinai masėse. Kartu su šių dviejų momentų atpuolimu savaime atpuola ir kiti savumai, kaip antai, inteligentizmas, nuotolis nuo masių ir nuo realaus gyvenimo ir panašiai. Naujasis būvis įveda į hebrajų literatūrą pilną naujojo gyvenimo tempą, smarkiąją tėvynės atstatymo dinamiką, visus tautos sluoksnius, trumpai tariant, viską, kas juda kruta ir kuriasi aplink. Hebrajų literatūra darosi dabar artima gyvenimui ir, kaip kiekviena gyvenimui artima literatūra, ji atspindi pilną tikrovę su jos šviesa ir šešėliais, viltimi bei rūpesčiais, kelių ieškojimais ir pasiekimais. Visa tai yra palydėta dideliu džiaugsmu, pareinančių iš fakto, kad pagaliau išsipildė didžiai trokštama žydų viltis atgauti savo tautos laisvę ir atstatyti savo tėvų žemėje. Tai pavergia literatūrą dideliam tautos idealui, atidarančiam jam kartu ir plačius žmoniškus horizontus. Jei pirmiau visos jėgos turėjo būti įtemptos į vieną kryptį, būtent į tėvynės atgavimą, tai dabar jos atpalaiduojamos nuo savo priverstino vienašališkumo ir metasi laisvai ir gyvai ant visų kitų žmogiško būvio ir kūrybos sričių. Žinoma, visa tai yra dar tik pradžia. Naujoji hebrajų literatūra Palestinoje dar nėra pasiekusi pageidaujamo savo aukščio, bet organiniai nusistatymai, tikslai ir kryptys yra jau dabar ryškiai atžymėti ir pavergia sau viską, kas kuriasi žydų tautoj ir už Palestinos ribų. Ir hebrajų literatūra diasporoj visiškai prisitaikė prie naujo žydų gyvenimo Palestinoj ir prie ten vyraujančių literatūrinių motyvų, formų ir nusistatymų. Dabar aplamai sunku yra pravesti ribas tarp diasporos ir Palestinos, nes kas šiandien yra diasporoje, rytoj yra Palestinoje. To dėliai aš šio paskutinio laikotarpio hebrajų literatūros diasporoj nenagrinėsiu atskirai, bet įterpsiu ją į palestiniškąją. Tai pateisinama tiek vidujai dėl palestiniškos dvasios vyravimo diasporos hebrajų kūryboj, tiek išoriškai dėl Palestinos literatūrinės produkcijos nusveriančios daugumos.

Naujasis žydų gyvenimas Palestinoje pradėjo kurtis dar pereito šimtmečio pabaigoj. Iki ano laiko daugiausia tik reli-

giniai momentai buvo raginę žydus grįžti į savo sentėvių žemę. Praeito šimtmečio aštuoniasdešimtaisiais metais pradėjo grįžti žydai, norintieji atstatyti seną savo tėvynę. Kartu su šių naujų žmonių srove ėjo į Palestiną ir žydų rašytojai bei poetai. Tačiau, lygiai, kaip pats naujasis gyvenimas, taip ir žydų rašytojas dar ilgai nebuvo ten savarankiškas. Literatūros centras dar nebuvo Palestinoje, bet diasporoj. Tik dvidešimtojo amžiaus pradžioj ratas pamažu apsisuka, ir po karo šis procesas visiškai užbaigiamas. Palestina tampa naujosios hebrajų literatūros centru.

Palestinos laikotarpio hebrajų literatūra yra daugiausia išvesta dviejose srityse: epiškai prozinėj ir lyrinėj. Drama yra visai silpnai išvystyta. Visų daugiausia pražydėjo lyriškoji šaka, visų mažiausiai — dramaturgija. Vidurį tarp lyrikos ir dramatikos užima epiškai prozinė kūryba, prie kurios dabar einame.

Hebrajų rašytojas Palestinoje stojo kartu su visais kitais darban naujam gyvenimui sukurti. Jis, kaip jam pridera, yra ten tautos kultūros kūrėjas, naujosios kartos auklėtojas, bet dažnai ir paprastas fizinis darbininkas išniokotuose sentėvynės laukuose. Kur ir kas jis bebūtų, visada jis velka tėvynės atstatymo jungą ir jaučia atsakomybę už tą lemiantį darbą. Tačiau, yra rašytojų, atėjusių į Palestiną jau visai subrendusio amžiaus. Jieji, kad ir šiaip pasikeitė ir prisitaikė prie naujo gyvenimo, bet kaip menininkai jie pasiliko tokie, kaip anksčiau kad buvo. Tai skiria hebrajų rašytojus Palestinoj į dvi dalis — į vieną, kuri yra meniškai išimtinai palestiniška, ir antrą, kurios kūrybinė tematika dar yra diasporiška. Dvasios istorijos atžvilgiu šios kryptys yra vieningos. Didžiausia dabartinių rašytojų dalis yra naujoviški, teralistiniai žmonės. Superališkų garsų galima ir dabar dar aptikti, bet visai nedaug ir tai tik diasporiškos rūšies rašytojuose bei poetuose. Grynai literatiniu požiūriu paskutinio laikotarpio hebrajų kūrėjai yra įvairių meniškų pakraipų, k. a. romantikai, realistai, natūralistai ir tokie, kurie yra artimi kitoms meno srovėms, ypač ekspresionizmui. Tačiau romantizmas ir realizmas nėra vienodi abiejų rūšių Palestinos rašytojuose. Palestiniškosios krypties realizmas yra sveikas ir gyvus judrus, o jų romantizmas irgi dar nenuėjęs per toli nuo pačio gyvenimo. Diasporos kryp-

ties realizmas yra gan sustingęs ir nublukęs, o jos romantizmas yra gerokai nutolęs nuo gyvenimo ir skęsta istoriškosios praeities gelmėse. Šieji diasporos rašytojai visi jau pradėjo savo veiklą ankstyvesniam laikotarpy, iš dalies jie tada net ir pagarsėjo, bet vis dėlto jie prik'auso paskutinei literatūros gadynei. Šių rašytojų eilę pradedu labai reikšmingu novelistu Š. J. Agnonu.

Š. J. Agnon, iš tiesų Čackes (g. 1888 m.), yra hebrajų liaudinio stiliaus kūrėjas, kas yra pamatą dedanti naujiena literatūroje. Suvokdamas stilių, kaip pregnantinę idėjos išraišką, jis jį išrutuliojo iki didžiausio tobulo aukščio. Jo kūrybinis pasaulis yra praeities pasaulis ir vaizdavimo būdas—romantiškas. Net ir dabarties vaizdavimai įgauna, savotiškosios stilizacijos dėka, tam tikrą gyvenimo nuotolį. Agnonas pagarsėjo savo novele „Agunot" (Gyvanašlė), bet dar daugiau savo apysaka „Vehaja heakov lemišor" (Kalnuota vieta taps lyguma). Savo kūrybos kulminacijos jis pasiekia epe iš žydų gyvenimo Galicijoj „Hachnasat kala" (Ištekėjimas). Šiame kūriny atsispindi mistiškos sektos „Chasidų" gyvenimas. Kartu su tuo atsiskleidžia senas žydų pasaulis su visais senoviškais atributais. Agnonas, nors nedaug, bet vis dėlto atkreipė dėmesį ir į naująjį Pa'estinos gyvenimą ir jį aprašė savo apysakose „Givat hachol" (Smėlio kalnelis) ir „Bineurenu uvizkenenu" (Mūsų jaunais ir senais).

Antras naujosios pasakojamosios prozos aukštybė yra A. Šteinman (g. 1890 m.). Pirma jis realistiškai vaizdavo moderninio žydų inteligento dvasios priešingybes. Iš to periodo paeina ištisa eilė apysakų ir romanai „Ester Chajes" ir „Sechor, sechor" (Aplink). Vėliau užeina didelė permaina jo literatūrinėj veikloj. Jo meniškasis individualizmas veda jį prie intensyvaus užsiėmimo psichoanalizės problemomis. Nuo to laiko Šteinmanas nustoja vaizdavęs dvasinių žydų inteligentų priešingumus bei vargus, bet aplamai jo žmoniškus išgyvenimus, jausmus bei vidaus pasaulio įvykius. Jo išimtinis gilinimasis į žmonių gelmes nukreipė jį nuo realizmo, o kūrybinio dvasingumo iškėlimas jį priartina prie ekspresionizmo. Iš šio laikotarpio paeina jo romanai „Zugot" (Poros), „Dudaim" (Gėlės), „Sodot" (Paslaptis) ir ištisa eilė didesnių bei mažesnių apysakų.

Trečias diasporos krypties žymus apysakininkas yra A. Baraš (g. 1889 m.). Jis yra realistas, nors jo kūryboj prasilaužia idealistiški bei mistiški garsai. Jo literatūrinė tematika glūdi daugiausia jo gimtinėje — Galicijoje. Epiškai ramiai ir plačiai jis vaizduoja tenykštį žydų patriarchalinį gyvenimą. Šieji motyvai pripildo jo didesnius ir mažesnius apsakymus, surinktus šiose knygose: „Masa beharin" (Kalnuose), „Prakim mechaja iaakov rodorfor" (Iš Jokūbo Rodorforo gyvenimo), „Tmunot mibet mvašel hašeichar" (Vaizdai iš alaus daryklos), „El mul šaar hašamajim" (Prieš dangaus vartus) ir „Achzrijut" (Žiaurumas). Kadangi jo vaizduojamas gyvenimas iš dalies jau tebenyksta, jo apsakymuose to dėliai dažnai virpa eleginė nuotaika, kuri gerokai sušvelnina realizmą ir jį atkelia į idealistinę sferą. Barašas veikė ir lyrikos srity. Jo eilėraščiai surinkti knygoj, pavadintoje „Temol" (Vakar).

Kiti svarbūs pasakojamosios diasporos prozos atstovai yra šie rašytojai: M. Smilanski, A. Hameiri, Dvora Baron, M. Poznanskis, Natan Grinblat, Z. Veinberg ir Š. Hilels.

M. Smilanski, paprastai žinomas savo literatūriniu vardu Siku, yra realistinis su stipriomis impresionistinėmis tendencijomis pasakotojas. Jo tematinės šaknys glūdi ypatingai Ukrainos žydų gyvenime. Siku vaizduoja chasidų gyvenimą, pasižymintį sveikumu, džiaugsmu ir elementariškumu. Didelę vietą pas jį užima liūdni pokariniai įvykiai Ukrainoje, kurie jo kūrybos paverčiami ašarų bei kraujo epopėja. Nemažą vietą užima pas jį Ukrainos gamta, kurią jis vaizduoja giliai ir intymiai širdingai. Nors Siku yra daugiausia nusistatęs diasporiškai, jis vis dėlto vaizduoja ir žydų pionierių, vadinamųjų „Chalucim", gyvenimą Palestinoje. Iš jo apsakymų minėtini: „Tuma ukduša" (Šventumas ir Nuodėmė), „Mofet" (Stebuklas), „Bat jisrael" (Žydė) ir „Nachman mišibitova" (Nochmanas iš Šivitovos).

A. Hameiri, tikrai Feierštein (g. 1886 m.), yra originalus impresionistinės pakraipos pasakotojas. Labiau negu prozoje jo impresionizmas juntamas poezijoj. Jo kūryba kupina kovojančio temperamento ir traktuoja arba žydų renesansą arba kenčiančią pokarinę žmoniją. Didele ekspresija Hameiri vaizdavo nykimo procesą pasaulinio karo laukuose savo kūriniuose „Hašigaon hagadal" (Didžioji beprotybė), ir „Bgehinom šel

mata" (Pragare). Minėtini kiti jo veikalai, kaip „Kešet jaakov" (Jokūbo lankos), „Bešem rabi ješua minaceret" (Jėzaus Nazariečio vardu), romanas „Tenuva" (Vaisiai) ir eilėraščių rinkinys „Tachat šamajim adumim" (Po raudonu dangumi).

Dvora Baron (g. 1887 m.) yra viena iš negausingų moterų, įsigijusių garbingą vietą hebrajų literatūroje, kaipo pasakotoja. Ji vaizduoja žydų prieškarinį gyvenimą Rusijos miestelyje, kuris, nežiūrint į dažną šios medžiagos traktavimą, įgauna jos kūryboje naują aspektą, Tatai padaro vibruojantis jos apsakymuose lyrizmas, nuostabus smulkmenų apdirbimas, kilnus stilius ir subtilus humoras. Esant autorei iš esmės realistei, jos kūryba vis dėlto dažnai dėl ramaus svajingumo atkeliama į idealistinę sferą. Baronienės kūriniai išėjo surinkti knygose „Sipurim" (Apysakos) ir „Ketanot" (Mažmožiai).

M. Poznanskis ypatingai užsiima žydų individo gyvenimu Rusijoj po pirmosios revoliucijos. Nusivylęs inteligentas tada pasitraukė nuo triukšmingosios gatvės ir nuėjo į savo išvidinį pasaulį. Tad, Poznanskio kryptis yra meniškasis individualizmas. Jo kūryba kupina rezignacijos ir pesimizmo, bet tatai paduodama susikaupus ir nutylint. Jo apsakymai surinkti knygoje „Demujot melavot" (Virpantieji vaizdai).

N. Grinblat (g. 1886 m.) yra realistas, dalinąs savo šakotąją kūrybą tarp senojo žydų gyvenimo diasporoj ir naujojo Palestinoje. Jis pasižymi dideliu socialiniu pajautimu ir plačia visuomenine orientacija. Itin jį pažymi sveikas realumo naujautimas, kuris susyja su didele artimo meile, kas suteikia jo kūrybai humaniško taurumo. Toji artimo meilė nušviečia jo kūrybinį kelią po visas žmogiškas ir socialines gilumas ir padeda jam rasti dieviškų kibirkštėlių visose gyvenimo platybėse. Grinblato kūriniai dar yra išsklaidyti įvairiuose žurnaluose bei laikraščiuose. Knygos pavidalu išėjo eilė jo novelių „Bamidron" (Pašlaitė) ir pirmoji dalis romano „Baarov chajeha" (Gyvenimo pabaigoj). Iš jo literatūriškai kritiškų kūrinių pasirodė monografija apie dainių J. L. Gordoną.

D. Z. Veinberg pripildo visą savo kūrybą motyvais iš žydų pokarinio gyvenimo Lenkijoj. Žydų tautos vargas, ypatingai pasireiškęs po karo, yra svarbiausia jo tema. Jo kūryba pasiekia tragišką žmogaus dokumento aukštį. Veinbergo apsa-

kymai surinkti trijose knygose, dvi „Cijurim vesipurim“ (Vaizdai ir apsakymai) ir viena „Bajit urchov“ (Namai ir gatvė).

Š. Hilels (g. 1873 m.) pradeda savo literatūrinį kelią tuo metu, kuris yra gerokai nutolęs nuo Palestinos laikotarpio. Tačiau jis tik čia minimas, nes tik dabar jis įgauna vertę ir reikšmę. Jo kūrybos turinys sukasi apie žydų gyvenimą prieškarinėj Rusijoj. Iš jo kūrinių minėtinas jo dviejų dalių romanas „Behimot erec“ (Kada žemė svyruoja), kur aprašo revoliuciją Rusijoj. Neseniai išėjo tolimesnis veikalas „Har hakramim“ (Vynuogių kalnas), kur jis vaizduoja žydų gyvenimą Besarabijoj.

Be šios vyresniosios diasporinės krypties kartos, yra dar ištisa eilė jaunesniųjų rašytojų, kurie iš dalies jau pasidarė labai žymūs. Kaipo pirmą paminėsiu pasakotoją D. Fogelį. Jis iš esmės yra realistas, netgi natūralistas, bet virpantis jo veikaluose lyrizmas juos dažnai atkelia į idealistinę sferą. Iš jo kūrinių minėtini: „Bvet hamarpe“ (Sanatorijoj) ir trijų dalių romaną „Chaje nesuim“ (Vedybų gyvenimas). Romanas, „Vedybų gyvenimas“, yra jo geriausias kūrinys. Jis čia atskleidžia likimą nuo gyvenimo atitolusio ir savy susikaupusio dainiaus, kuris vargsta, neatitinkamų vedybų pančiuose. Fogelis dar parašė komediją, „Maase beorech din“ (Advokato nuotykis). Be to, jis dar pasižymi kaipo dainius.

Eliševa (g. 1899 m.) — literatūrinis Elžbietos Žirkovienės vardas, yra rusų tautybės. Ji jau buvo išgarsėjusi kaipo poetė savo tautiečių tarpe, kai pradėjo domėtis žydais, jų kultūra ir kalba. Su laiku ji tiek buvo įtraukta į visa, kas žydiška, kad pradėjo kurti hebrajiškai. Jos pirmieji žingsniai hebrajų literatūroje atžymėtini švelniais, svajonių pripildytais lyriniais eilėraščiais, kurie vėliau buvo surinkti knygose „Kos ktana“ (Stiklelė) ir „Charusim“ (Rimai). Paskutiniu laiku ji vis daugiau ir daugiau pereina į prozą, kuri yra dabar jos tikroji kūrybinė sritis. Tačiau ir jos apsakymai, k. a. „Iamim arukim“ (Ilgos dienos), „Emet“ (Teisybė) „Malka leivrim“ (Karalienė), „Nerot bešabat“ (Šabato žvakės) pasižymi lyrizmu. Neseniai pasirodė jos didžiausias prozinis kūrinys „Simtaot“ (Gatvelės). Tai yra romanas, kuris vaizduoja naująją Rusiją. Ji čia, kas yra ypatingai įdomu, nagrinėja rasių problemas ir jų sintetizavimo galimumus. Knyga parašyta ryškiai natūrališkai.

Ypatingai stiprūs pasirodė keletas jaunų pasakotojų, būtent: H. Hazaz, S. Blank, J. Tverski ir A. Freiman. Pirmasis, H. Hazas, yra žymus ir didžiai talentingas ekspresionistinio nusistatymo ir krypties prozininkas. Jis ypatingai pavergtas originalaus žydų dvasingumo, kurį jis nagrinėja ir vaizduoja tuo pavidalu, kurį įgavo paskutiniam laikotarpy. Viens prie kito stovi jo kūryboj senosios ir naujosios žydų kultūros atstovai. Abu jie ėmė savo pradus iš žydų idealistinio pasaulėvaizdžio. Tačiau pirmieji nori savo idealą įvykdyti religinėj nuo pasaulio nusigręžusioj bendruomenėj. Antrieji neša žydų idealizmą į pasaulį ir žmoniją. Šitokie motyvai pripildo Hazazo kūrinius, kurių pirmas „Samuel Frankfurter", kur jis vaizduoja revoliuciją Rusijoj, jau išgarsino jo vardą. Minėtinos yra jo tolesnės apysakos: „Mize umize" (Iš šios ir anos pusės) ir „Pirke mahpecha" (Perversmo skyriai). Didelio kūrybinio aukščio jis pasiekė savo romane „Bejišuv šel iaar" (Miške). Hazazas paskutiniu laiku užsiima ir dramatika.

Š. L. Blank priklauso žymiausiems Amerikoje gyvenantiems žydų rašytojams. Gyvendamas naujame pasaulyje, jis meniškai pasilieka pririštas prie savo senosios gimtinės Besarabijoj. Blankas pirmą kartą įvedė į hebrajų literatūrą žydų ūkininką, kaip jis išsirutuliojo pereito šimtmečio bėgyje pietų Rusijoj. Pirmasis jo šios rūšies romanas yra „Con" (Galvijai). Tą pačią temą Blankas toliau traktuoja romanuose: „Adama" (Žemė) ir „Nachla" (Veldemė). Amerikos gyvenimą vaizduoja jo apysaka „Ponas Kunis". Blankas yra realistas, bet jo sentimentalizmas silpnina gyvenimo kontūrų ryškumus.

J. Tversky pasižymi nuostabia jėga įsiskverbti į praeities laikotarpius ir juos kūrybiškai pilnai ir visapusiškai atgaivinti, lyg būtų gyvenęs tuo laiku. Jo didysis pasakotojo talentas, plačioji epiška ramybė, didvyrių gyvumas, atvaizduoto gyvenimo tikrumas, didingos idėjos ir lanksti sultinga kalba atžymi jo pirmą romaną „Uriel Akosto", kurio pasirodė jau dvi dalys. Be to, Tverskis parašė dar keletą apsakymų kaip „Dekartas", „Amsterdamas" bei „Špinoza ir Lebnicas", kurie irgi rodo jo reto talento savumus.

A. Freiman yra vienas negausingų hebrajų rašytojų dabartinėj Rusijoje. Savo vietą naujoje hebrajų literatūroje jis įsigijo dviejų dalių romanu „1919". Romanas yra Ukrainos žydų

gyvenimo epopėja. Jame vaizduojami įvairiausi žydų tipai, jų tarpe ir žydų ūkininkas. Turinys traktuoja liūdniausius žydų gyvenimo įvykius Ukrainos miestely pasaulinio karo metu ir tuojau po karo. Įdomiausia yra tai, kad romanas neturi jokių individualinių didvyrių. Kolektyvas visame jo totališkume yra romano svarbiausioji ašis.

Diasporinės krypties pabaigoj dar minėtini J. Varšavjak ir Ch. Ajalati. Pirmasis parašė romaną „Šviesos iš tamsumos", kur jis vaizduoja Lenkijos žydų gyvenimą pirmajam jos politinės laisvės laikotarpy. Be to, jis atspausdino novelių seriją vardu „Bli emuna" (Be tikėjimo) ir miniatūrų knygą „Afilot" (Vėlyvi). Antrasis, Ajalati, stengėsi savo dideliam apsakyme „Urvuose" atvaizduoti vidaus žydų karinės ir pokarinės kartos pasaulį. Ši apysaka, nors yra beveik vien tik reportažas, duoda vis dėlto mūsų gyvenamo laiko dvasinės suirutės tam tikrą atvaizdą.

Greta naujausios žydų prozos diasporinės krypties, taip pat ieškojusios, kaip pastebėta, kelių į Palestinos tematiką, stovi palestiniška kryptis, kuri domisi beveik išimtinai nauju gyvenimu sentėvių žemėje. Daugelis šių rašytojų gimę pačioj šaly ar bent gyvenę joje daug metų ir jau ten visiškai aklimatizavęsi. Jaunesniųjų tarpe jau yra rašytojų „chalucų", vadinas, perėjusių prie darbo gyvenimo ir esančių tiesioginėje šalies atstatymo tarnyboje. Naujas, šios palestiniškos krypties piešiamas gyvenimas yra įvairiausias. Įvairūs yra ir gyvenimo piešimo būdai. Iš esmės jie tačiau gali būti suskirstyti dviem srovėmis: realistinė ir romantinė. Šios klasifikacijos šaknys glūdi pačioj žydų tautos laisvės judėjimo esmėj. Patsai cionizmas, pastatęs sau milžinišką uždavinį atgauti tautai jos senąją tėvynę, esąs dvilypinio pobūdžio: realinio ir romantinio. Siekimas grįžti Palestinon nuolat gyvavo žydų tautoje nuo pirmutinių Jeruzalės sugriovimo iki paskutinių naujosios istorijos dienų. Senos tėviškės ilgesys pasipylė lyg plati ir didelė jūra žydų gyvenime, jutime bei galvojime, laikydamas nuolat didžiausiam įtempime žydų individą ir žydų visuomenę. Žydų religijoje, visuose žydų būties kampeliuose bei kūrybos srityse — visur jaučiamas jaudinantis liūdesys dėl Palestinos, šiltas virpėjimas dėl prarastos tėviškės ir širdingi atsiminimai apie sentėvių žemę. Visa tai sukūrė apie Palestiną romantišką atmosferą, kuri perėjo ir į cio-

nistišką sąjūdį ir jį nuteikė romantiškai. Tad cionizmo sąjūdis turi savo šaknis vidaus pasauly kiekvieno žydo, likusio ir diasporoj, bet nuolat surišto su savo tėvų žeme. Tatai tačiau ne vienintelė politinio cionizmo šaknis. Yra dar kita, kuri minta nepaprastu žydų vargu visose diasporos šalyse. Tai jau grynai realinis momentas, verčiąs žydus ieškoti ramaus kampelio jų praeities šaly ir suteikiąs judėjimui jo realistinį pobūdį. Taip maišos romantizmas ir realizmas cionizmo judėjime, taip jie maišosi ir cionizmo sukurtoj Palestinos tikrenybėj ir savaime literatūroj, kurioje ši tikrenybė atsispindi. Tai dar sustiprina naujo gyvenimo vidujiniai momentai. Pirmutinių cionistinių pionierių didelis idealizmas, jų nepaprastas pasiryžimas, jų didvyriškas gyvenimas ir didvyriška mirtis išniokotuose senos tėviškės laukuose, nuodugnus žydų visuomenės ir atskiro asmens gyvenimo pertvarkymas ir panašūs reiškiniai — visa tatai sukūrė viršrealizmą gyvenime ir romantiką literatūroj. Antra vertus, beldžia plaktukas mieste ir kastuvas rausiasi kaime, šalies dykumose tiesiamos pirmutinės gatvės, karštam smėly iš naujo sėjami pirmieji grūdai, sudžiūvę žemės sklypai iriguojami, maliarija sergančios pelkių sritys išgydomos, plikos kalnų nugaros padengiamos miškais, ir nusigyvenusiame krašte išdygsta triukšmingi miestai bei ramūs kaimai, žodžiu — Palestinos aukštumose ir slėniuose užsidega naujas realus žydiškas gyvenimas su naujomis tikromis reikmenimis. Ir šie faktoriai tempia naują Palestinos tikrenybę tarp romantizmo ir realizmo, kas ir atsispindi literatūroje. Teisybė, ši naują Palestinos tikrenybę vaizduojanti literatūra dar nepasiekusi pageidaujamo meno aukštumo, tačiau ir naujas gyvenimas savo ruožtu dar nėra tiek subrendęs, kad pilnai atitiktų kvalifikuotą meną. Tad kartu su nauju gyvenimu ir naujausia literatūra žengia prie savo aukštesniųjų pasiekimų, kuriems dabar labai intensingai ruošiama dirva.

Žymiausia šios, kaip ir diasporos, krypties dalis yra realistinė. Vyresnieji krypties atstovai ir čia pradėjo savo literatūrinę veiklą ir iš dalies net įgijo vardą ankstyvesnėj gadynėj, bet literatūriškai istoriškai jie priklauso pastariesiems laikams. Vyresnysis jų tarpe ir vienas gerbiamiausių tai J. Rabinovič (g. 1876 m.). Palestinon jis atvyko 1910 metais ir čia pilnai aklimatizavosi. Rabinavičius yra realistas, pasižymįs psi-

chologiniu gilumu. Jis parašė eilę mažesniųjų bei didesniųjų apysakų, kuriose iš dalies dar prasiskverbia ir diasporos tematika. Jo svarbiausias veikalas tai knyga „Nedude amasai hašomer" (Sargybinio Amosai klajojimai), kame su tam tikra idealizacija aprašomas sargybinių gyvenimas, vadinas, tų, kurie pasiskyrė sau pirmais Palestinos kolonizacijos laikais nepaprastai svarbų bei nepaprastai pavojingą uždavinį, būtent apsaugoti žydų sodybas nuo arabų užpuolimų. Rabinavičius darbavosi ir dramos bei lyrikos srityse. Jo lyrikos kūriniai, kurie yra blaivūs ir daugiau intelekto negu jausmo padaras, surinkti knygoj, pavadintoj „Stav" (Ruduo).

Kaip J. Rabinovič, taip ir kitas šios gadynės rašytojas M. Smilianski (g. 1874 m.) pradėjo savo literatūrinę veiklą ankstyvesnėj gadynėj, tačiau turi savo tikrą vietą pastarajame laike. Smilianskis yra žymiai linkęs į romantizmą. Didesnės jo kūrybos dalys, ypač atsiminimai, vaizduoja laikotarpį pirmutinių „Chalucų", t. y. pionierių, praskynusių ankstyvesnius kelius naujajam Palestinos gyvenimui. Kiti veikalai aprašo vėlesnes naujojo gyvenimo stadijas. Smilianskio veikalai esą daugiau stipraus tamperamento išsiveržimas, negu ramios, kuriančios dvasios padaras. Tai turi savo ydų meniško tobulumo atžvilgiu, bet už tai kelia vaizdų bei ekspresijos šviežumą ir sultingumą. Atskirą vietą Smilianskio kūryboj užima jo apysakos ir vaizdai iš arabų gyvenimo „Bne arav" (Arabijos sūnūs).

Tolimesnieji tos pačios krypties vyresnieji rašytojai su tam tikrais literatūros stažais ankstyvesnėj gadynėj yra: M. Stavski, A. Reubeni ir D. Kimchi. M. Stavski (g. 1883 m.) įsigijo vardą savo aprašymais apie naminius gyvulius bei paukščius. Šie jo aprašymai yra beveik vieninteliai žydų literatūroj. Labai pagarsėjusi jo apysaka „Liūdna arklio istorija". Stavski pagaliau yra daug rašęs apie naują Palestinos gyvenimą, paskirdamas savo kūriniuose vietą ir arabų pasauliui, kurį jis piešia įvairiose apysakose ir literariškai apdirbtose arabų pasakose. Įsidėmėtina tarp kitko jo knyga „Haboker or" (Rytas), kurioje vaizduojamas sargybinio gyvenimas.

A. Reubeni-Šimšilevič (g. 1887 m.) turi didelę ir produktingą literatūrinę praeitį. Randama jo kūryboj tiek diasporos, tiek Palestinos tematikos, tačiau jo svarba glūdi

pastarojoj. Diasporos tematikai priklauso jo romanas „Icavon“ (Liūdnumas), vaizduojąs žydų inteligentijos gyvenimą po rusų revoliucijos ir prieš karą. Palestinos gyvenimas aprašomas ištisoj apysakų eilėj, surinktų dviejuose tomuose, ir keliuose romanuose, k. a.: „Berešit hamevucha“ (Sumišimo pradžioj), „Haonijot haachronot“ (Paskutiniai laivai) ir „Šamot“ (Baisybės). Romanuose piešiamas iš dalies Jeruzalės prieškarinis, iš dalies visos Palestinos gyvenimas pasaulinio karo metu. Reubenis yra realistas, tačiau pasitaiko, kad jis peržengia realizmo ribas ir duoda laisvės savo fantazijai. Kaip realistas jis pasižymi savo reiškimo grynumu ir stebėjimo aštrumu.

D. Kimchi-Meler (g. 1889 m.), atkreipė savo dėmesį ypač į Jeruzalę. Du romanai „Emeš“ (Vakar) ir „Acharit“ (Galas) piešia Jeruzalę prieš pasaulinį karą. Čia rodomi prieštaravimai tarp senojo ir naujojo gyvenimo ir jųdviejų likimai. Trečias jo romanas „Al šiva jamim“ (Septyniomis jūromis) aprašo prieškarinę Jeruzalę, paskui pereina į sunkią padėtį karo metu ir pagaliau piešia miesto išsivystymą po karo. Kimchio romanai turi savo trūkumų, k. a. lyrizmas ir nemaža afektacija, bet jo sultingas realizmas ir ryškus stebėjimas užtikrina jam garbingą vietą hebrajų literatūroj.

Nechama Pochačevsky (1871—1934) yra viena pirmutinių — ypač kaipo moteris — pradėjusių piešti naują Palestinos būvį. Nepaisant jos amžiaus, ji pati tapo viena naujų bei atnaujintų Palestinos žmonių; ji perėjo prie darbo gyvenimo. Aplink šį gyvenimą ir sukasi visa jos kūryba. Jos apysakų rinkinys „Bijhuda hachadaša“ (Naujoj Judėjoj) vaizduoja pirmutinius bandymus naujam gyvenimui sukurti ir iškelia moters vaidmenį tame atstatymo darbe. Po keliolikos metų pertraukos išėjo antras jos apysakų rinkinys „Bakfar uvaavoda“ (Kaime ir prie darbo), kame skiriama daug vietos moteriai ir jos intymiam gyvenimui. Jos kūryboj taip pat atsispindi žydų jemeniečių gyvenimas.

Šiuo baigiasi vyresniosios kartos Palestinos krypties atstovų eilė. Prieš pereidamas prie jaunesniosios, noriu apsistoti ties romanistu ir novelistu J. Burla (g. 1888 m.), kuris stovi tarp krypčių ir negali būti priskiriamas nė prie vienos jų. Burlos nuopelnas dvejopas. Pirma, jis padėjo sumegzti platų beletristikos audinį, tuo tarpu kai hebrajų literatūroj svarbiau-

sią vietą užėmė trumpa apysaka. Antra, jis praplėtė hebrajų literatūros ribas, įvesdamas rytų žydų bendruomenių gyvenimą ir būvį. Savo literatišką veiklą jis pradėjo piešimais iš arabų gyvenimo „Ben šivte arav" (Tarp Arabijos gyvenančių). Jis po to žengia toliau tvirtais žingsniais prie savo aukštų kūrybos pasiekimų. Vienas po kito pasirodo jo mažesnieji ir didesnieji veikalai, k. a.: „Beruche elohim" (Dievo palaiminti"), „Kisme moledet" (Tėvynės burtai), „Luna" „Išto hasnua" (Nepakenčiama žmona), „Niftule adam" (Žmogaus vargai), „Naama", „Meranenet" (Dainininkė), „Bat cijon" (Cijono duktė) ir kiti. Visuose šiuose veikalauose Burla vaizduoja rytietiškų žydų gyvenimą Palestinoj ir aplinkinėse šalyse. Atidengiami savotiški pasauliai žydų tautos dalių, niekad neapleidusių oriento ar bent jam seniai į jį sugrįžusių. Žymią vietą Burla skiria rytų žydų moteriai, jos gyvenimui bei pergyvenimui. Visa tai piešiama realistišku ryškumu, stipria pasakojančia jėga, daugeliu būties smulkmenų ir nemažu dramatišku įtempimu, kas pastato Burlos veikalus į pirmą hebrajų literatūros eilę. Tiesa, Burlos literatūrinė forma ne visados yra užbaigta, o jo turinys dažnai yra primityviškas, bet užtat jis yra nuolat natūralus, to dėliai ir stiprus. Jo kūryboje galima konstatuoti tvirtas žengimas iš lokalinės reikšmės prie bendrų žmonijos vertybių. Šio proceso pradžia pastebima jau jo veikale „Žmogaus vargai". Savo įžymius aukštumus procesas pasiekė keturių dalių būties romane iš Jerazalės senamiesčio gyvenimo „Cijono duktė".

Sąryšy su tuo dar minėtini kiti du rašytojai, taip pat vaizduoją rytų žydų gyvenimą: J. Churgin ir A. Kahan-Mizrachi. Pirmasai savo šios rūšies veikalus surinko knygoje „Sipurim" (Apysakos), antrasai — „Levatim" (Kliūtys). Churginas įdomus dar tuo, jog jis yra vienas iš pirmųjų, bandžiusių meniškai atvaizduoti tam tikrus žydų istorijos lemiančius momentus, specialiai susijusius su Palestina ar su siekimu ją atstatyti. Šioje srityje dar pasidarbavęs garsus ankstyvesnės gadynės romanistas A. Kabakas savo trilogija „Šlomo Molcho", A. Goldšteinas, arba Ibn-zahav, savo veikalu „Ieme David" (Dovydo laikai) ir A. Lubrainis savo kūriniu „Šalhevet" (Liepsnos). Prie šios rūšies veikalų prisideda J. Churginas istorine apysaka „Chomat Agrifas" (Agripo mūras), kame pie-

šiamas paskutinis žydų nepriklausomybės laikotarpis. Visi šie veikalai yra labiau romantinės krypties.

Padarę šią mažą ekskursiją, sugrįžtame prie jaunesniosios Palestinos rašytojų kartos, pasistengiančios grynai realistiškai atvaizduoti naują šalies gyvenimą. Jie nesiveržia į tolimus pasaulius, nesigilina į žydų praeities gelmes, bet aprašo savo artimą nors mažą aplinką su visomis jos smulkmenomis. Taip darydami, jauni rašytojai giliai yra įsitikinę, kad šis susikaupimas juos ilgainiui kaip tik išvesiąs į tikras literatūros platumas. Šiai rašytojų grupei naujas Palestinos gyvenimas yra nelyginant religija ir šio gyvenimo vaizdavimas — tos religijos atvėrimas žydų pasauliui ir visai žmonijai. Šis atvėrimas yra iš esmės vienas, bet faktinai jis pareina iš įvairiausių gyvenimo sričių ir keičiasi pagal šias sritis. Vienas atsiekimų, jau dabar labai sudominusių dideles mąstančias žmonijos dalis, yra pionierių kolektyvas. Tai uždaras žmonių ratas, susidedąs daugiausia iš buvusių inteligentų, perėjusių dėl gilaus įsitikinimo žydų tautos produktyvizacijos reikalingumu prie fizinio darbo. Šis jų perėjimas iš perdvasinto būvio prie fizinio darbo susijęs ne tik su žydišku, bet ir aplamai su žmonišku idealu. Siekiama kartu naujų žmonių santykių ir naujos pavyzdingos socialinės struktūros. Tačiau visa tai stengiamasi pasiekti ne perversmu ir smurtu, o tik grynu asmeniniu pasiaukojimo pavyzdžiu. Šiam tikslui steigiama korporacija, kurioje individas visiškai nyksta ir nykdamas nelyginant iš naujo gimsta. Šiame kolektyve jau pribrendusi nemaža socialinė bei psichinė tikrenybė, kuri šaukiasi literatūrinio vaizdavimo ir nušvietimo. Tat ir atlieka nauja Palestinos prozaikų karta.

Kolektyvas aprašomas N. Bistrickio jo dviejų dalių knygoje „Iamin velelot" (Dienos ir naktys), Eiver Hadani jo romane „Cerif haec" (Medinė lūšnelė) ir Š. Cemacho — „Šiva asar sipurim" (Septyniolika apysakų). Bistrickis ypač pabrėžia patį reiškinį — chalucizmą. Jo vaizduojami įvairiausių sluoksnių ir švietimo laipsnių žmonės, perėjusieji Palestinoje prie darbo gyvenimo. Jie visi nori sėsti ant žemės, bet, kol galės tat įvykdyti, jie sunkiai dirba Palestinos keliuose bei plentuose. Bistrickis aprašo jų ūpus, atpasakoja jų viltis ir nušviečia jų skausmus. Visoj apysakoj jaučiamas žiaurus žydų likimas ir iškeliamas lemiantis būtinumas atstatyti Palestiną,

norint sukurti bent šiokį tokį normalų gyvenimą. Eiver Hadani savo veikale „Medinė lūšnelė“ vaizduoja kolektyvo šešių dešimčių moterų ir vyrų, išėjusių vieną gražų rytą dykumon atkariauti iš jos nagų žemės sklypą. Už kasdieninių mažų darbų pasislėpusi čia didelė atsinaujinančios tautos vizija paverčia Hadani'o kūrybą daina apie žydų intymųjį ir herojišką ryšį su žeme ir gamta. Septyniolika Š. Gemacho apysakų, pakeičiant jų eilę, gali būti traktuojamos kaip kolektyvo dienynas. Čia vaizduojama kolektyvo apylinkė, gamta, naminiai gyvuliai, vidujiniai konfliktai, meilė ir pan. ir visur jaučiamas naujas, sveikas gyvenimas.

Tas pats tikėjimas bei ekstazė suvirpina ir visas kitas naujo gyvenimo sritis. Perėjimas iš miesto bei prekybos gyvenimo prie žemdirbystės — tai vienas žydų istorijos didžiausių stebuklų. Ištisus šimtmečius išbuvęs atitolęs nuo žemės grįžta žydas dabar per psichines, socialines ir politines bedugnes atgal į gamtą. Rašytojas L. Smoli savo veikale „Anše berešit“ (Pradžios žmonės) užsibrėžė tikslą atvaizduoti naują žydų ryšį su motina žeme. Nepaisydama mažų lėšų bei didelių sunkumų, apsigyvena viena žydų šeima pusiau dykoj vietoj. Realistiškai sultingai ir humoristiškai subtiliai Smolis piešia tą naują sandarą tarp žydų žmogaus ir gamtos. Visas kūrinys praskamba himnu tam atsinaujinimui.

Perėjimas iš inteligentiškų užsiėmimų prie fizinio darbo įvyko ne tik kolektyve. Yra didelių chalucų būrių, tapusių mieste arba kaime padieniais darbininkais pas kitus. Šio naujo žydų padienio darbininko gyvenimą su visomis jo kančiomis, sunkumais ir savotiškais potyriais vaizduoja J. Aricha savo veikale „Lechem vechazan“ (Duona ir vizija). Nežiūrint daugelio silpnumų, jis vis dėlto atskleidžia mums išorinį bei vidujinį žydų darbininko pasaulį Palestinoje. J. Aricha parašęs dar kitą romaną „Ud mucal“ (Išgelbėtas nuodėgulys), vaizduojantys Petliuros laikų baisenybes Ukrainoje.

Darbininkų gyvenimą Palestinoj aprašo ir J. Zarchi savo romanuose: „Alumim“ (Jaunystė) ir „Iamim jechefim“ (Basos dienos). Jis tat daro natūrališkai be atliekamo patoso ir be tautinio pasigrožėjimo. Zarchi piešia sunkų darbininkų gyvenimą, jų posiekius naujų žmoniškų idealų, jų kliūtis bei nepasisekimus ir panašiai. Zarchio romanai turi daug ydų, bet jie

pasižymi vienu geru privalumu: jie kupini gyvenimo bei gyvumo.

Naujų Palestinos atsiekimų tarpe ypatingą vietą užima didelė, vad. Rutenbergo įmonė — šalies elektrifikacija. Šis žygdarbis, sukėlęs nemažai dėmesio plačiame pasauly ir daug pasigrožėjimo bei vilčių žydų tautoj, rado savo aidą minėtojo rašytojo Eiver Hadani veikale „Mifal baarava“ (Įmonė tyruose).

Naują gyvenimą Palestinoj, tačiau, sudaro ne vien tik darbininkai, bet ir darbdaviai, pirmoje eilėje kaimo darbdaviai, — ūkininkai. Žydas ūkininkas, išbuvęs daug metų šaly, įleido gilias šaknis į žemę. Energija ir intensyvus darbas ilgainiui sukūrė gerbūvį, o naujas gyvenimas — tam tikrų papročių bei požvilgių. Šį naują gyvenimą kolonijoj, vadinas, kaime, vaizduoja rašytojas J. C h a n a n i savo veikale „Netiv hajisurim“ (Kančių takas).

Naujas žydų gyvenimas taip pat ir Palestinos mieste. Miesto gyvenimą nemažai aprašinėjo senesnioji rašytojų karta, bet ir jaunieji jį vaizduoja, ypač pokarinėj gadynėj. Šiai rūšiai priklauso J. G u r v i č i a u s „Bešaare tuma“ (Nešvarumo vartuose) ir B. K a h a n o s „Bifroach ec hehador“ (Kada apelsinai žydi). J. Gurvičius yra gabus pasakotojas, bet jo romanas mažai vykęs. Jo turinys — seksualinis gyvenimas mieste. B. Kahana aprašo miesto gyvenimą aplamai. Tarp kitko ten vaizduojamas ir chalucas mieste.

Naujasis žydų gyvenimas Palestinoje, žinoma, negalėjo praslinkti ir iš tikrųjų nepraslinko be didelių susikrėtimų. Įvairiais laikais įvyko susirėmimų tarp arabų ir žydų, kur pralieta nemaža kraujo. Vienas toks itin aršus susirėmimas aprašomas Š. Š a l o m jo veikale „Joman bagalil“ (Dienynas Galilėjoje). Dviejų tautų gyvenimas viena greta kitos turėjo antra vertus ir užmezgti tam tikrus draugiškus santykius, kas savo ruožtu irgi atsispindėjo literatūroj. Arabiškų motyvų randam jau senojoj Palestinos rašytojų kartoj. Jaunieji gi ne vien tik aprašo arabų gyvenimą, bet iškelia įvairius draugiškus ryšius tarp žydų ir arabų. Taip vaizduoja Š. Kadri savo veikale „Ahava zara“ (Svetima meilė) vieną arabų merginą įsimylėjusį chalucą, kurio vidaus pasauly dėl to įvykusi didžiausia atmaina. Įdomus reiškinys yra rašytojas A z i z E f e n d i. Tai žydiškas piemuo, praleidęs daug laiko tarp beduinų. Šį gyvenimą jis pas-

kui vaizdavo savo veikale „Beohole midbar“ (Dykumos palapinėse). Priešingai vyresniesiems žydiškiems arabų piešėjams jis aprašo gyvenimą grynai realistiškai. Savotišką arabų piemenų būvį jis vaizduoja „Belelot choref im haadarim“ (Žiemos naktimis su bangoms).

Be pavienio naujo žydų gyvenimo vaizdinių jau ima rodytis dideli ir platesni aprašymai. Šiai rūšiai priskirtina E v e r H a d o n i ’o trilogija „Erškėčiai“, kurios pakol kas išėjusios tik dvi dalys: „Šloša“ (Trys) ir „Arubot gevohot“ (Aukšti kaminai). Iš ankstyvesnės gadynės šia dvasia veikia šie žymūs novelistai ir romanistai: Berkovič ir Kabak.

Berkovičius parašęs apysakų eilę iš Palestinos gyvenimo ir didelius veikalus: „Acharonim“ (Paskutiniai), „Menachem Mendel Palestinoj“ ir pagaliau „Iemot hamošich“ (Mesijo laikai). A. Kabakas parašęs didelį romaną „Ben jam uven midbar“ (Tarp jūros ir dykumos), kur traktuojamas gyvenimas žydų praeities ir ateities atžvilgiu.

Perėjus iš prozos prie poezijos, pastebimas savotiškas reiškinys: tuo tarpu kai Palestinos proza išeina į naujus kelius, lyrika daugiausia pasilieka senose hebrajų poezijos pozicijose ir skiriasi į dvi kryptis: individualistinę ir kolektyvistinę. Pirmoji užimta beveik išimtinai savo vidaus pasauliu. Antroji, tiesa, stovi arti gyvenimo ir užsiima Palestinos tikrenybe, bet kadangi ji palyginti maža, tai individualistinė estetinė lyrika užvaldo visą sritį, žymiai nutrindama gadynių ribas. Tiesa, individualistinės krypties atstovai laikas nuo laiko irgi ieško kelių į Palestinos tikrenybę, bet ši tikrenybė yra jiems tik motyvas jų individualistiniam atsivėrimui, o ne pamatas kolektyviniams išgyvenimams aprašyti.

Žymiausias paskutinės gadynės individualistinės krypties dainius yra A. Š l o n s k i (g. 1900 m.). Šlonskis yra didžiausias mūsų laikų meniškas hebrajų kalbos virtuozas. Jis ir didžiausias naujausios hebrajų poezijos formų virtuozas. Atsisakydamas nuo bet kokio literatūrinio palikimo, jis tampa vienu didžiųjų hebrajų kalbos ritmiškumo, eiliavimo bei strofavimo srity novatorių. Kartu su tuo jis rodo žymų poetinį gilumą. Dvasiškai istoriškai jis ypač įdomus tuo, jog jis vykdo tą sintezę, kuriai Bjalikas nutiesė kelius, būtent, superalizmo ir teralizmo. Kaipo dainius Šlonskis pasižymi kraštutiniu individualizmu,

bruzdančiu temperamentu, stipriu patosu, siekimu naujų, tolimų akiračių bei asmens ir pasaulio atnaujinimo. Jo tematika labai plati ir visapusiška. Joj ir naujas gyvenimas turi savo, nors itin individualinį, aidą. Tačiau, kur Šlonskis benueitų, savo poetine tematika, jis nuolat prieina paskutines Dievo, žmogaus ir pasaulio problemas. Jo kūryboj virpa religinė styga. Literatūrinis jo nusistatymas yra artimas ekspresionizmui. Dalis jo kūrinių surinkta šiuose rinkiniuose: „Dvai" (Skausmas), „Leaba-ima" (Tėvui ir motinai), Bagilgal", „Beele hajamim" (Šiomis dienomis) ir „Avne bohu" (Dykumos akmens). Tai sudaro tik mažą dalį didelio Šlonskio poetinio produktingumo. Didesnė dalis dar išmėtyta įvairiuose periodiniuose raštuose.

J. Kopilevič (g. 1893 m.) yra didžiai intelektualinis dainius. Jo kūryboj maišosi mintys ir jausmai, nesudarydami tikros sintezės. Kaipo tikrai individualistinio poeto kūriniai, jo eilėraščiai teturi tik vieną tikslą — atskleisti vidujinį dainiaus pasaulį. Ypač vykusios jo elegijos. Kopilevičiaus meniškos formos yra truputį nerangios, bet kalba rodo daug įdomių naujienų. Jo kūryba surinkta rinkiny „Hahelech baarec" (Žemės klajotojas).

J. C. Rimon yra religiškai mistiškas dainius, neturįs sau lygaus naujoj hebrajų, ypač paskutinės gadynės literatūroj. Jo gilios dvasios srovės teka Dievo link. Kaip senųjų žydų laikų žmogaus, visas jo vidaus pasaulis slegiamas nuodėmės sąmonės, kurią jis privalo atitaisyti. Jo kūryba todėl pavirto ilga maldų ir giesmių eilė. Yra jo kūryboj ir meilės dainų, bet jos visos nėra žemiškai nusiteikusios. Jo kalba rodo seną buvusių kartų ritmą ir dažnai reiškiasi Biblijos kategorijomis. Rimono eilėraščiai dar nesurinkti knygos forma.

M. Temkin pasižymi savo intymumu su pasauliu ir beribe, nukėlusiu dainių į religines tolybes. Vienas jo kūrinių rinkinys todėl ir pavaidintas „Širim utfilot" (Giesmės ir maldos). Kitas jo eilėraščių rinkinys „Netafim" (Lašai) išreiškia dainiaus individualinius pergyvenimus dabartinėj Palestinoj. M. Temkinas yra subtilus ir švelnus lirikas.

J. Lichtenbaum (g. 1895 m.) yra nuoširdus dainius, pasižymi tam tikra emocionalia konstancija ir net tam tikru menišku nejudomumu vaizdų ir žodžių atžvilgiu. Tat vienu atžvil-

giu privedė jį prie žymių tobulumo aukštumų, tačiau kitų atžvilgiu užkirto jam kelią į tolimesnę raidą. Jo kūryba ypač sukasi aplink vienumos ir apleistumo jausmus ir išimtinai iškelia šios rūšies individualinius pergyvenimus. Eilėraščių nuotaika pesimistinė ir gaida eleginė. Jo kūriniai surinkti knygoj „Becel pašaot" (Valandų pavėsy).

J. D. Kamzon (g. 1900 m.) yra dainius, pasižymėjęs tiesumu, atvirumu, paprastumu ir širdingu elegiškumu. Jis pagarsėjęs savo gausingais eilėraščiais apie Jeruzalę, kur pasireiškia gili ir mistiška ieškoma dvasia. Siekdamas tolimo romantinio kranto, kame visa kas pasirodo aukštesnio grožio ir aukštesnės vienybės šviesoje, sruvena jo kūryba it rami srovė, išlyginta savo poetiniu kvėpavimu ir atmosfera. Kamzono kūriniai išmėtyti įvairiuose periodiniuose raštuose.

Š. Šalomas jau aukščiau minėtas kaip pasakotojas. Jis parašęs ir eilėraščių, surinktų į tris rinkinius: „Belev olam" (Pasaulio širdy), „Mi" (Kas) ir „Pele gema" (Stebuklingas gėralas). Šalomo lyrika yra klausiančio pobūdžio ir linksta prie sielos mįslių bei pasaulio paslapčių. Ji smarkiai mistiška, ypač rinkinių „Kas" ir „Stebuklingas gėralas", eilėraščiai.

Š. Bas (g. 1900 m.), atspausdinęs du eilėraščių rinkinius: „Adam" (Žmogus) ir „Chupim" (Krantai). Juose abiejuose vibruoja žmogaus siela, kovojanti už individualinių išgyvenimų ir vidujinių aiškumų. Rinkiny „Krantai" pasireiškia gilus žydų tėvynės ilgesys. Jo bešaknybės bei atsijimo jausmas yra didžiai graudus.

N. Alterman sukelia didelio susidomėjimo savo eilėraščiais, pasižyminčiais smarkia ekspresija. Jo kūriniai ypač sukasi apie meilę ir naktį, turinčios naują poetinį niuansą bei garsą. Jo kūriniai surinkti knygoj „Kochavim bachuc" (Žvaigždės gatvėj).

Primintini dar šitie jaunesni dainiai: J. Ogen — eilėraščių rinkinys „Behizdakchut" (Su giedrumu), I. Ankori — eilėraščių rinkinys „Kešet" (Vaivorykštė), I. Perman — „Sefer haširim" (Dainų knyga) ir M. Fainštein — „Širim vesonetot" (Dainos ir sonetai). Šiuo paskutinės gadynės hebrajiška poezija toli gražu dar neišsemta. Iškeltini yra dar paskutinės gadynės hebrajiški dainiai, kurie įgavo vardo ir šlovės ne Palestinoj, bet diasporos šalyse. Nežiūrint to, ir jie savo

esme yra palestiniški dainiai. Tai dėl to, kad daugelis jų šiandien jau gyvena Palestinoj, o tie, kurie dar būna diasporoj, glaudžiai yra surišti su visa, kas vyksta Palestinoje. Bet kadangi jie rodyte rodo, kiek ir diaspora dar turi savo poetinių pajėgų, aš juos ir išskiriu iš kitų tarpo. Vienas svarbiausių šios dainių šeimos tai B. Silkiner (1881—1933). Su jo pasirodymu prasideda nauja gadynė Amerikos hebrajų literatūroje. Jo veikalas, atidaręs šią naują gadynę, yra poema „Mul ohel Tamura" (Prieš Tamuros palapinę). Poema apdirba seną tolimų indijonų genčių pasaką iš ispanų viešpatavimo laikų. Dainius čia maišo epiką su lyrika, sukurdamas, tuo būdu, lyrinį epą. Jo tolimesniuose kūriniuose, k. a.: „Melech ein bemoav" (Karaliaus Moavijoj nėra), „Vehašir šelo hušar" (Nedainuota daina), „Bederech Natisburg" (Natisburgo keliu) ir „Eclan iš tam" (Naivus Eclan), dainius labiau suskaidrėjęs ir suaiškėjęs. Atsiranda jame dabar ryškus palinkimas į visa, kas idiliška, liaudiška.

H. Bavli, literatūrinis Rašgalskio slapyvardis, yra klasiškas pavyzdys to, kaip nutrintos yra šiuo laiku sienos tarp Palestinos ir diasporos. Bavlis ilgą laiką gyvenęs Palestinoje ir ten pat ar vėliau, bet Palestinos įspūdžių įtakoj, parašęs savo veikalą „Neginot erec" (Žemės melodijos). Tai lengvi lyriniai eilėraščiai, tekantieji plačiai ir nuoširdžiai ir išreiškiantieji individualinį žydo nusistatymą jo istorinės tėviškės atžvilgiu. Lyrizmo paprastumas ir liaudiškas grožis lydi Bavlį ir kituose jo kūriniuose, k. a. „Sergejev mikfar tavor" (Sergejev iš Tavorų kaimo) ir „Mrs. Vids" — abu idilinio pobūdžio. Bavli dar parašęs idilinę poemą „Eili".

Š. Gincburg (g. 1890 m.) buvo savo laiku labai palankiai sutiktas kritikos ir tuoj įgijęs vardo. Jo kūryba švelni ir išlyginta, bet kartu žymiai svetima ir net nerangi. Laikas nuo laiko, tačiau jame prasilaužia lengvapėdės ir tylios lyrinės dainos. Gincburgas daug apdainavo gamtą, jo tikras elementas, tačiau, yra miestas. Iškeliavęs Amerikon ir tapęs ten vienu naujos hebrajų literatūros kūrėju, jis skyrė daug dėmesio amerikoniškam miestui, kurį jis vaizduoja savo kūriniuose: „Bamigdal" (Bokšte), „Al nehar hudson" (Hudsono upė) ir ypač poemoj „New-York". Dabar Gincburgas Palestinoje. Jo eilė-

raščiai surinkti knygoj „Širim ir poemot“ (Eilėraščiai ir poemos).

J. Efros (g. 1890 m.) yra subtilus lyrikas, labai primenąs Jakobą Kahaną. Jo tematika sukasi aplink vakarą, naktį, pavasarį ir meilę. Jis turi ir jūros motyvų: „Ben chupim rechokim“ (Tarp tolimų krantų). Kadangi jis yra tikras romantikas, jo kūryba suvirpinta didelio palinkimo į gyvenimo ištaigingumą ir į aukštesnį grožį. Jo tonas nuolat heroiškai patetinis ir jo eilėraščiai pasižymi jų lengvu, žadinančiu rimu ir muzikališkumu. Jo kūriniai surinkti knygoj, pavadintoj „Širim“ (Eilėraščiai).

S. Halkin (g. 1899 m.) yra ryškus individualistinis dainius. Kadangi autorius romantikas, tad visa jo kūryba kupina gyvenimiško švarumo, šventumo, ypatingo grožio ir Dievo ieškojimo ilgesio. Tat ypač pasireiškia jo didelėj poemoj „Jochai“. Visa jo esmė daro įspūdį žmogaus, stovinčio nuošaliai gyvenimo ir sugeriančio tik tolimus aidus. Iš kūrinių knygos forma pakol kas išleisti tik jo meilės sonetai, pavadinti „Bejamim šisa velelot šiva“ (Šešiomis dienomis iš septyniomis naktimis). Minėtina taip pat jo poema „Baruch ben Nerija“. Halkin parašęs ir romaną „Jechiel Hahagri“, vaizduojąs kaimo ir miestelio ties Dniepru gyvenimą, iš kur dainius kilęs, ir gyvenimą Amerikoj, kame dainius ilgą laiką gyveno, bet negalėjo susigyventi.

A. Regelson yra vizionieriškas dainius su palinkimais į problematiką. Jo garsiausias kūrinys tai poema „Kajin ir Hevel“. Regelsonas pasižymi ekspresijos jėga. Jis savo laiku užėmė Amerikos hebrajų literatūroj gan žymią vietą.

R. Grosmanas (g. 1899 m.) priklauso prie jaunųjų hebraiškų Amerikos dainių. Kaip dauguma jų, taip ir jis romantikas. Jo kūryba sukasi ypač aplink individualinius pergyvenimus ir kančias. Jis lyg būna tylos ir skepticizmo nelaisvėje. Šen ir ten užsibrėžia jo kūryboj keliai, nuvedantieji dainių į epiškas sritis. Jo kūriniai surinkti knygoj, pavadintoj „Širim“ (Eilėraščiai), kame randa aidą liūdni 1929-tų metų Palestinos įvykiai.

A. Lisickі atsiskiria nuo triukšmingo Amerikos pasaulio ir pasitraukia į savo poetiškus rūmus, kur jis užsiima vien tik savo paties „aš“. Lisickis pasiekia didelių meno aukštumų ir pasižymi savo kalbos virtuoziškumu. Ypač pagarsėjęs

jo kūrinys „Al chof Niagara“ (Niagaros krante). Žinoma yra ir jo pasaka ritmine forma „Mišot benof karuchot“ (Klajojus dvasios srity). Jo kūriniai surinkti knygoj, pavadintoj „Širim“ (Eilėraščiai).

J. Zilberšlago kūryba sukasi ypač aplink meilę. Jo mylima forma — sonetas. Tarp kitko pasireiškia jo kūryboj liūdesys žmonių, atitrauktų nuo gamtos ir ilgėjusių jos šaltinių. Daug jo dainų rodo stiprų palinkimą į liaudiškumą. Jo kūriniai dar nesurinkti.

Primintini dar rašytojai ir dainiai: A. Šoer, C. M. Frank ir A. Damnic. Kai dėl kitų diasporos šalių, tai jose dar labiau pasireiškė dvasinio centro perkėlimas į Palestiną. Palengva visi hebrajų kūrėjai persikelia į sentėvių žemę, o kas lieka vietoj, sudaro tik silpną periferiją aplink stiprų palestinišką centrą. Dauguma šių periferinės literatūros pajėgų susideda iš visai dar jaunų rašytojų bei dainių, k. a.: B. Pomeranc (eilėraščių rinkinys „Bisfatajim el hašela“ — Lūpomis prie uolos), M. Lusternik (eilėraščių rinkinys „Sufat aviv“ — Pavasario audra), Š. D. Bunin (eilėraščių rinkinys „Tabot mazal“ — Laimės žiedai), M. Busak (eilėraščių rinkinys „Bašlabim“ — „Laiptais“). Eina dar rašytojai, kurių kūriniai dar nesurinkti: N. Plantovskis, M. Titelman, D. Chomskis, A. Richter, Š. Melcer, A. C. Vitlin ir N. Štokhamer. Rumunijoj tai yra: L. Kuperštein, N. Haberman, J. Vainštein, K. Bartini ir M. Goldberg. Jaunoji Lietuvos žydų karta bus vėliau skyrium nagrinėjama.

Naujas paskutinės gadynės reiškinys tai hebraiška poetė. Dėl įvairių priežasčių moteris senesniais laikais visai nebuvo atstovaujama naujoj hebrajų literatūroj. Paskutiniais laikais ji jau, tiesa, ėmė rodytis, bet ypač kaipo prozaikė, kaipo pasakotoja. Tik visai paskutiniuoju laiku išsikėlė moteris poetė. Tai yra tiesioginis kartais ir netiesioginis naujojo Palestinos gyvenimo bei cionizmo vykdymo padaras. Stipriausia ir labiau savotiška poetė yra R. Blovštein (1890—1931), žinoma savo vardu Rachel. Ji yra švelni lyrikė. Visą jos kūrybą suvirpina tylus žmoniškas liūdesys ir gilus kentėjimas. Poetei esant sunkios ligos prislėgtai, jos kūriniuose dažnai atsispindi siela žmogaus, suvedančio paskutines savo sąskaitas su pasauliu. Jos eilėraščiai yra kartu ir individualiniai ir kolektyviniai. Tai

asmeniški pergyvenimai, supinti su nauju Palestinos gyvenimu, kurio ji pati tapusi organine dalimi. Jos eilėraščiai surinkti į tris rinkinius: „Safiach", „Mineged" (Priešais) ir „Nevo". „Priešais" tai vienas geriausių lyriškų rinkinių, išleistų pastaruoju laiku. „Nevo" rinkiny suskamba žmoniškas liūdesys ant paskutinių žemės kelių.

A. Pinkerfeld. Ji pasižymi tam tikru elastiškumu, lengvumu, melodiškumu, bet ir palinkimu į dekoratyviškumą ir abstraktiškumą. Pabrėžtinas yra jos subtilus pojūtis šviesai ir visiems šviesos reiškiniams. Jos eilėraščiai žymiai sukasi aplink erotiką. Iš Pinkerfeld kūrinių išėjo tik vienas rinkinys „Jamim dovevim" (Šnibždančios dienos). Minėtinos yra dar trys jos poemos „Jovel", „Aštoret" ir „Avišag".

J. Bat-Mirijam (g. 1901 m.) — poetinė atstovė tylaus, naivaus žydų moterų pasaulio, vis labiau ir labiau žlungančio moderniškų laikų triukšme. Jos kūryba atspindi seną patriarchalinę žydų būtį ir yra romantiško pobūdžio. Jos eilėraščiai išleisti rinkiny „Merachok" (Iš tolo).

A. Rab — aiškios ir ryškios ekspresijos individualistinė poetė. Ypač ji pasižymi savo rimų meistriškumu. Rab'os kūryba rodo žymiai orientališką koloritą. Dažnai poetė atitolsta nuo konkrečios realybės ir pereina prie abstraktinio stebėjimo bei svarstymo. Jos eilėraščiai surinkti knygoje „Kimšonim" (Velėnos).

Yra dar viena poetė, Eliševa, bet ji, kaip pasakotoja, jau paminėta aukščiau tarp šios gadynės prozaikų. Visos šios poetės stovi vidury tarp individualistinės ir kolektyvinės srovių, prie kurios paskutinės mes dabar pereinam.

Kolektyvinė srovė būdinga tuo, kad jos atstovai stato, kaip kadaise kad buvę, jų visą asmenybę tautos interesų tarnyboj ir išgyvena net savo paties „aš" kolektyvinėmis kategorijomis. Šių kolektyvinių dainių skaičius nepalyginti mažesnis už individualistinių. Jie bendrai nesudaro tarpusavy jokios proporcijos. Jų viso labo tebėra tik trys: U. C. Grinberg, J. Lamdam ir A. Braudes, prie kurių prisideda ankstyvesnio laiko poetas D. Šimeonovič.

U. C. Grinberg (g. 1896 m.) yra impulsyviškiausias ir dinamiškiausias pastarųjų laikų dainius. Jo kūrybos kelias labai vingiuotas ir jo literatūriškas nusistatymas nevieningas. Da-

bar jis priklauso kolektyvinei pakraipai, bet jis jau turėjęs ir meniško individualizmo periodo. Ir kitų literatūros srovių atžvilgiu jis nevieningas. Jis ėjo per realizmą prie ekspresionizmo, suskambėdamas pakely romantinėmis gaidomis. Jo kūryba, todėl, marga ir visokeriopa, bet visados šiuo ar kitu saiku pasireikšdavo dainiaus palinkimai į kolektyvizmą, ėmusį pagaliau viršų. Grinbergas pasižymi audringumu, aktingu etiškumu, raustančiu intelektualizmu ir giliu įsišaknijimu savo tautos istorinėj dirvoj. Savo kolektyvinės kūrybos aukštį jis pasiekia eilėraščių rinkiniuose „Kelev bajit" (Naminis šuo), ir „Ezor magen uneum ben hadam" (Apsaugos juosta ir kraujo kalba). Pirmajame jis išreiškia savo gilų skausmą dėl neišvengiamos, jo manymu, katastrofos tėvų žemėje. Antrajame rinkiny jis traktuoja liūdnus 1929-tų metų įvykius Palestinoj. Grinbergas, tačiau, negalėjo visai užgniaužti savo individualizmo. Jis prasiveržia jo kūriniuose: „Hagavrut haola" (Stiprėjąs vyriškumas) ir „Anakreon al kotev haicavon" (Anakreonas liūdesio šaly). Grinbergas vaizduoja ir žydų persekiojimus pokariniais laikais. Be to, jis skyrė daug vietos chalucų sąjūdžiui ir jo heroizmui. Iš kitų jo kūrinių minėtini: „Chazon achad haligjonot" (Vieno legijono vizija) ir „Ema gedola vejareach" (Didelė baimė ir mėnulis).

J. L a m d a n (g. 1899 m.) yra švelnus lyrikas, nešąs savo sieloj karštą virpėjimą, mistišką baimę ir šiltą atsakomybę už didelį ir lemtingą žydų kelių ieškojimą pastaraisiais laikais. Lamdan yra tylus, religiškai vibruojąs ir romantiškai liūstąs, dainius. Jo kūrybiškas žodis yra tiesus, teisus bei giliai tragiškai pergyventas. Lamdan pagarsėjo savo lyrine poema „Masada", išreiškiančia ištikimų kovotojų už Palestinos atstatymą ir žydų tautos atgimimą nujautimus bei viltis. Savo kelią Lamdanas tęsia kitam rinkiny: „Baritma hamešulešet" (Triguba kinkysena). Šiuo rinkiniu nusakoma didelė diasporos išpažintis: iškeliami buvę diasporos dvasiniai turtai ir šios dienos nusmukimas, turįs tik vieną išeitį — į Palestiną.

A. B r a u d e s (g. 1907 m.) yra vienas jauniausių, bet tarp jų vienas svarbiausių dainių. Visą savo kūrybą jis daugiausia paskyręs kolektyvo tarnybai. Aštria akimi jis žiūri į tai, kas dedasi senoj naujoj tėviškėj, ir išreiškia savo didelį skausmą, matydamas, kad neinama tikruoju keliu. Braudes dainuoja pio-

nieriaus dainą. Kadangi tas pionierius yra darbininkas, tai Braudes daina yra darbo daina. Ir jo meilės eilėraščiai susiję su darbu — jie apdainuoja dirbančią moterį. Jo kūriniai surinkti knygoje „Batelem" (Lysėje).

D. Šimenovič, priklausąs iš tikrųjų ankstyvesnei gadynei, čia dar kartą minimas, kadangi naujausiu laiku jis pergyveno toli siekiančią poetinę metamorfozę. Ankstyvesnėj gadynėj jis buvo individualistas, naujausioj — kolektyvistas. Ypač jį sužavėjo chalucų idealizmas ir dvasinis stiprumas. Savo įvairiose idilijose „Jovel haeglonim" (Vežikų jubiliejus), „Bjaar hadera" (Chederos miške), „Maceva" (Paminklas) ir kt. dainius vaizduoja margą ir visapusišką chalucų gyvenimą įvairiose naujos Palestinos gyvenimo srityse, rodo įvairius tipus ir piešia juos tikrame jų gyvenime dydy bei tikrume. Jis neslepia savo atvirų simpatijų piešiamiems didvyriams, kas jį dažnai nuveda į sentimentališkumą. Šimenovičius domisi ir kitais naujojo gyvenimo reiškiniais. Atskira jo palestiniškos kolektyvinės kūrybos sritis tai jo satyros, kuriose jis įkandžiai iškelia visas silpnąsias puses, ragindamas jas ištaisyti.

Iš ankstyvesnių laikų dar veikia Černichovsky, Šneor, Fichman ir kiti. Visi jie yra dar labai produktingi, kuria įvairiose literatūros srityse, ypač lyrikos srity, kurią jie vis labiau praturtina.

Trečioji, paskutinės gadynės naujos hebrajų literatūros sritis, dramatinė, dar visai mažai išsivysčiusi. Tuo laiku, kai dviejose kitose literatūros srityse pasiekta, kaip jau matėme, įžymių aukštumų, naujoji hebrajų dramatika dar vis tebesanti savo pradžiose. Be to, ir ta maža, kas jau sukurta, esanti dramatiška tik savo forma, bet ne savo esme. Savo esme ir visa atmosfera šieji kūriniai esą dar labiau toli nuo tikros dramatikos. Jie daugiausia yra lyriniai jausmų išreiškimai ar epiniai piešiniai, kurie parašyti dramatine, vadinas, dialogine forma. Trūksta didvyrių dramatinio apsisprendimo, trūksta dramatinio veiksmo, būtent ištekėjimo veiksmų, kaip organiškos būdo pasekmės, trūksta ir gyvo individualumo, dramatinio įtempimo ir panašių ypatumų, be kurių drama yra lyg kūnas be dvasios. Tad ir dabar, paskutinėj hebrajų literatūros gadynėj, tik einama prie tikros dramatikos, kuri vis dar tebėra ir tebelieka vilties bei ateities dalykas. Tačiau, jei ir negalima kalbėti apie

pasiekimus hebrajų dramatikos srity, tai bent nubrėžti jau keliai, kuriais hebrajų kūrėjai yra linkę eiti į savo dramatinį tikslą. Kelių yra du: aktualumo ir istoriškumo kelias. Atsiranda, kitaip sakant, dvi hebrajų dramos rūšys: aktualinė ir istorinė. Antroji, istorinė drama, savo ruožtu irgi skirstoma dviem rūšim: biblinė ir pobiblinė drama. Pradedam istorine drama, esančia, palyginti, daug daugiau išsivysčiusia, negu aktualinė. Istorinė drama yra dabar sritis, kuri pritraukia hebrajų kuriančių pajėgų dėmesį. Pastaruoju laiku šioje srityje pasirodė daugelis dainių bei rašytojų. Tačiau dramaturgo vardą nusipelnę tik du. Visi kiti yra šioj srity tik svečiai, kurių svoris glūdi literatūros srityse. Šie du yra: M. Šoham, iš tikrųjų M. M. Poliakovič, ir N. Bistricky. Pirmasis yra biblinės, antrasis — istorinės pobiblinės dramos atstovas.

M. M. P o l i a k o v i č yra labai gabus kūrėjas. Jis pasižymi gilumu, originalumu ir ypatingu žodžio stiprumu. Pradėjo jis epine poezija, bet tuojau perėjo prie dramatikos. Jo pirmutinė drama buvo „Jericho", kurioje jis vaizduoja susirėmimą tarp abiejų kultūros sluoksnių rytuose, būtent, tarp sėslių, krašte bei žemėje įsišaknijusio elemento, ir dykumoj klajojančio, taigi nomadiško elemento. Šoham - Poliakovičius parašęs dar dvi kitas dramas biblijos temomis: „Bilam" bei „Cor ir Jeruzalė". Pirmoje piešiamas Dievo ieškojimas pirmutiniais tautos keliais, antroje — senoviška kova tarp Mozės tikybos ir „Baal" religijos, taigi kova tarp žydų monoteizmo ir politeizmo. Taigi čia daugiau idėjinė drama, kuri savo problemomis bei tolimais žmoniškais aspektais labiausiai domina dramaturgą Šohamą. Visos jo dramos pasižymi plačiu tūriu, gilinimusi į pasaulį bei visatą, vizionieriškumu, religiniu virpėjimu ir dideliu bei vertingu kalbos polekiu. Jos visos, tačiau, kenčia nuo pamatinės ydos — tikro dramatizmo stokos.

Be Šohamo bandė ir kiti savo jėgas dramos srityje biblijos temomis. Iš šiųjų veikalų čia minėtini šitie: romantisto A. A. Kabako drama „Valstybei suirus", dainiaus D. Šimenovičiaus drama „Saliamono meilė" ir A. Z. Jofės drama „Pražūties pėdomis". Kabakas vaizduoja jo dramoje pastarąsias karaliaus Dovydo dienas ir rodo jo, karaliaus, didelius rūpesčius dėl savo politinės bei religinės veiklos ateities. Šimenovičius suteikia Saliamono laikų gyvenimo paveikslą. A. L. Jofė

pagaliau svarsto karaliaus Chizikijaus laikus, kai politiniam žydų horizonte jau pasirodė greitos šalies bei nepriklausomybės pražuties šešėliai. Jofės dramai charakteringa tai, jog, svarstydamas istorinę bibliską temą, autorius daro tolydines analogijas su mūsų laikais — momentas sudaraąs kito istorinės dramos kūrėjo, N. Bistrickio, svarbiausią bruožą.

Kaip M. Šohamas, taip ir N. Bistrickis pradeda savo literatūrinį kelią ne dramos srity. Jis tačiau, ne kaip Šohamas, darbuojasi pirma pasakojančios prozos srity. (Plg. aukšč. psl. 81). Netrukus jis ir pereina į dramatiką, kame jis itin pasižymi. Iš po jo plunksnos išėjo šios dramos: „Jehuda Iskarijot", dvi dramos „Sabatai - Cvi" ir vienaktis „Šiąnakt". Visos šios dramos istorinės, bet savo esme jos yra tik, taip sakant, veidrodis dabartiniams žydų laikams. Dabarties žydų istorijos lemiantis momentas, kai atvadavimo svarstyklės svyruoja aukštyn ir žemyn, ypač traukia dramaturgo Bistrickio dėmesį. Atvadavimo idėja ilgos diasporos bėgyje įgijo įvairias formas ir iš dalies virto tautinės mistikos dalyku. Šis atvadavimo momentas, tiek aktualine, tiek mistine forma, sudaro visų Bistrickio dramų idėjinę atmosferą. Bistrickis pradėjo vaizduoti atvadavimo idėją sienoje tarp individo ir visuomenės. Tai pranokino jo pirmutinę dramą „Jehuda Iskarijot". Tolimesnėj savo kūryboj jis daugiau pereina prie visuomenės. Jis peršoka per ilgas kartas ir vaizduoja „Sabatai-Cvi" atvadavimo sąjūdį. Šiuos laikus jis svarsto net dviejose dramose, abi pavadintos „Sabatai-Cvi". Antroji, tačiau, nėra pirmosios perdirbimas, bet visai naujas, labiau pagilintas ir labiau meniškas kūrinys ta pačia tema. Abu kartu Bistrickis išveda tiek istorines asmenybes, tiek jų aplinką ir laikotarpį apskritai, tačiau jo dramos kenčia nuo epinio ištiesimo ir tikro dramatinio veiksmo bei įtempimo stokos. Tai sakytina ir apie jo vienaktį „Šiąnakt". Ir čia, kur jis svarsto paskutinę žydų laisvės bei nepriklausomybės naktį, daugiau suteikiama žydų problematikos, negu tikro dramatinio įtempimo. Bistrickio stiprumas, taigi, glūdi daugiau idėjinėj, negu grynai dramatinėj srity.

Dėl kitų rašytojų, kurie tik epizodiškai užsiiminėja istorine drama, tai čia tebūnie minimi ypač du: klasikas Š. Černichovsky ir jaunas romanistas ir pasakotojas Hezaz. Abu jie vaizduoja laikotarpius, esančius labai arti Bistrickio tematikos,

būtent atvadavimo bandymus žydų istorijoj. Š. Černichovsky piešia ankstyvą žydų atvadavimo istorijos momentą, turintį dėl savo ankstyvumo daugiau politinio, negu mistinio pobūdžio, t. y. didvyrį Bar-Kochbą ir jo sukilimą prieš romėnus. Drama vadinama „Bar-Kochba" ir vaizduoja asmeniškus bei bendrus anų laikų likimus. Hazaz savo dramoje „Bajamin hahem" (Anomis dienomis) apdirbo tą pačią gadynę, kaip Bistricky, t. y. Sabatai-Cvi laikus. Jis tačiau mažiau aktualus ir daugiau istorinis negu Bistricky.

Tiek apie anų laikų hebrajų istorinę dramą. Aktualioji naujosios gadynės hebraiškoji drama yra žymiai silpnesnė, negu istorinė. Čia net kyla abejonė, ar jau užbrėžti nors pirmieji dramatiniai keliai. Todėl pasitenkinsiu aktualiosios šių laikų hebraiškos dramos atžvilgiu vien tik pavadinimų nusakymu, neįsileisdamas į smulkmenas. Šie rašytojai ir dramatiniai kūriniai turi tam tikrą, kad ir kuklią vertę: A. Karmon „Painiavoj" ir „Motinos gaida", M. Bernštein — „Prie uolos ašmens" ir „Krizė", Ch. Elchanan „El jivne" „Dievas atstatys" ir Ch. Avi-Šaul — „Macbarozet" — (Šniūras). Jie visi vaizduoja naujo Palestinos gyvenimo įvairias puses, tačiau daugiausia duoda tik išbalusį, dažniausiai dirbtiną ir dramatiškai silpną tikrumos atvaizdą. Šiuo priėjome naujos hebrajų literatūros istorijos galą. Liko dar svarstyti naujausią literatūros gadynę žydų kalba, taigi pokarinį iki šių dienų laikotarpį.

VII.

Kelerius metus prieš pasaulio karą naujosios idiškosios literatūros ribos pradeda žymiai plėstis. Žymios klasinės ir poklasinės literatūros jėgos pilnai paruošė dirvą intensingai ir stipriai kūrybai. Depresija, užvaldžiusi žydų inteligentiją po pirmos rusų revoliucijos, palengva ėmė prasiskleisti. Naujieji dabarties laikai iškėlė naujus žydų inteligentijos kadrus su dideliais europiškais reikalavimais ir stipriomis dvasinėmis diferencijacijomis. Tat, žinoma, turėjo pasireikšti ir iš tikrųjų pasireiškė literatūroje. Visų pirma literatūra idiš kalba nustoja buvusi paskirta vien tik plačiosioms masėms bei miniai, kaip tat buvo lig šiol. Literatūra idiš kalba darosi reikalinga ir inteligentijai, norinčiai atspindėti joje savo esmę ir iškelti savo

žydišką bei žmonišką būvį. Tad prasideda intensingoji veikla visose literatūros srityse — formos skaidrinamos ir paturtinamos, o turiniai praplatinami ir pagilinami. Jeigu pasakojamoj srity anksčiau vyravo ypač trumpa novelė, tai dabar tuo jau nebepasitenkinama, bet pereinama toliau prie romano, kuris savo ruožtu nebeužsiima, kaip lig šiol kad būta, patriarchaliniu žydų gyvenimu miestely. Idiška literatūra plačiai atidaro savo vartus ir jon įeina platus šių dienų žydų gyvenimas visuose diasporos centruose. Nemažesnės permainos įvyksta ir lyrikos srity. Vietoj nuogų, tiesioginių gamtos įspūdžių, charakteringų ankstyvesniam laikotarpiui, stengiamasi dabar išreikšti komplikuotus bei sudėtingus šių dienų diferencijuotos žydų dvasios, pilnos intelektualinio bei emocionalinio bruzdėjimo, jausmus. Tikrenybės pagautas ir jos dinamikos užvaldytas dabarties žydų dainius darosi audringas, siaubus ir meniškai karingas. Opiausios laiko problemos individualiai perlaužiamos dainiaus dvasioje ir pavirsta impulso ir karščio pilnomis emocijomis. Sentimentaliai tylus žodis užleidžia savo vietą smarkiam ir impulsyviam garsui. Nuo minėtų abiejų literatūros sričių neatsilieka ir trečioji sritis — dramatinė. Ir čia veržiamasi iš siaurų ribų į plačius kūrybinius akiračius, kur muša pilnas impulso ir neramumo gyvenimas. Dabar beveik visai išnyksta lyrinis tonas, pirma vibravęs ir idiškoj dramatinėj atmosferoj. Atgyvenęs yra ir natūralizmas bei realizmas dramoj. Scena virsta arena, kurią užžengia dvasia pakilę naujų, pokarinių laikų patoso pilni didvyriai. Scena aplamai virsta kolektyvine kūrimo vieta, kame susitinka įvairios meno rūšys. Drama savo ruožtu nebeužvaldoma daugiau individo, bet kolektyvo — naujos, triukšmingos bei stichinės tikrenybės padaras.

Nauji pokariniai laikai, praplėtusieji vidujinius bei išorinius kūrybinius akiračius, iškėlė literatūroje universalinę kryptį. Karas atnešė su savim sunkių pergyvenimų. Pokarinė gadynė pilna suiručių, naujų žmoniškų kelių bei nukrypimų. Idiškasis menininkas jaučiasi lyg esąs problemų, minčių ir jausmų sūkury, kurį jis pergyvena su viso pasaulio žmonija. Jis dabar nėra jau tas, pasauliškai tautiškas žmogus, kuris, kaip pirma kad buvo, stengėsi sudaryti kontaktą tarp savęs ir Europos ir įvesti pastarąją į žydų aplinką bei gyvenimą — siekimus, kilęs kitąsyk teralistinėj haskalos gadynėj ir toliau persikėlęs į nacio-

nalinį laikotarpį. Dabartinis idiškas menininkas įkūnijo savyje teralizmą, prasimušė į tolimiausias žemiško gyvenimo ribas, bet kartu jis ir nugalėjo tą tylų dualizmą, kuris vis dėlto gyvavo tarp pasaulinio žydų nacionalizmo ir Europos. Jis sukūrė tą sintezę, kurios jis ilgai siekė. Jis giliai organiškai ir žydas ir žmogus — teralistinis žydas ir teralistinis žmogus. Tatai, žinoma, pasireiškia visose kūrybos srityse, kurios įgauna universalinę kryptį ir universalinį pobūdį. Universalizmas, tačiau, nėra vienintelė pokarinės idiš literatūros kryptis. Tam tikra prasme yra likęs ankstyvesnis individualizmas, pavirtęs, gali sakyti, subjektyvizmu. Pastarasis nebemaitinamas dabar, kaip pirma kad buvo, inteligentijos dvasiniais konfliktais ir prieštaravimais. Žydų dainius yra dabar sveikas žmogus, kuris buvo įmestas į triukšmingą tikrenybę įžymių ir reikšmingų pasaulio įvykių, į kuriuos jis turi reaguoti ir jis iš tikrųjų reaguoja, bet grynai subjektingai. Tad jo kūriniai yra gilių pergyvenimų aidas — poetiška stichiškai sukilusios tikrenybės išraiška. Norėdamas pilnai išreikšti sukilusią vidujinę bei išorinę tikrenybę, dainius atsisako nuo paprastų ritmo ir rimo taisyklių ir vadovaujasi vien tik įniršusiu savo jausmų ir jo įsikarščiavusiu tempu.

Šios dvi kryptys, esančios savo esme labai artimos modernioms pasaulinės literatūros srovėms, turi ištisą eilę didesnių ir mažesnių atstovų. Žymiausias universalinės krypties atstovas yra H. L e i v i k (g. 1888 m.), esantis viena svarbiausių figūrų naujosios gadynės idiš literatūros aplamai. Savo literatūrinę veiklą Leivik pradėjo hebraiškais eilėraščiais ir tik vėliau perėjo į idiš kalbą. Pagarsėjo jis savo dainų ciklu apie Sibirą, kur buvo ištremtas už priklausymą „Bundo" partijai. Jo pirmasis eilėraščių rinkinys (1919) yra sustiprinęs jo didelę poziciją idiškojoj literatūroje. Kūrybos apogėjų jis pasiekia savo dramatine poema „Golem" (1921), kurioje giliai atsispindi didelės mūsų laikų problemos, idėjiniai bruzdėjimai bei perversmai. Labai didelį pasisekimą turėjo ir jo pirmoji drama „Šmates" (Skarmalai) (1922). Iš jo vėlesniųjų veikalų pasižymi rinkiniai „In keinems land" (Niekieno šaly) ir „Lider fun umkum" (Pražūties eilėraščiai). Ypatingai didelį įspūdį padarė jo pogromų poemos. Dramatinėj srity primintini dar kūriniai: „Di orime meluche" (Neturtinga valstybė), „Anders"

(Kitaip) ir „Bankrot“. Leivik yra poetinė didžiulio polėkio asmenybė, pilna rimtumo, gilaus veržimosi į visuomenės bei individo pakilimą ir išsivadavimą ir nepaprasto susidomėjimo žmonių kančių problema — vis bruožai, itin pasireiškią jo didžiausiam kūriny „Golem“.

D. Hofštein (g. 1891 m.) yra vienas vadinamosios „Kijevo grupės“ dalyvis ir jų žymiausiasis. Jis pradėjo anksti rašyti, bet spaudoj pasireiškė tik 1917 metais. Nuo to laiko jis dalyvauja įvairiuose literatūros leidiniuose su eilėraščiais, poemomis ir apysakomis. Jo prozos kūriniai išleisti knygoje „Fun Kinderjoren“ (Iš jaunystės metų). Hofštein įnešė daug naujybių į idišką lyriką tiek formos tiek turinio atžvilgiu.

A. Ceitlin (g. 1889 m.) siekia savo kūriniais atitinkamai išreikšti žydų mistikos idėjas moderniomis meno formomis. Jis rašo, kaip daugelis kitų žydų rašytojų, abiem kalbom — idiš ir hebrajų. Idiš kalba jis debiutavo mistišku kūriniu „Di matrenisa“ (Ponia). Jo vardą labai pagarsino apokaliptinė poema „Metatron“. Čia pasireiškia jo giliausias siekimas universalizmo žydų mistikos pamatais. Jo lyrinės dainos išleistos rinkiny: „Šotens afen šnei“ (Šešėliai ant sniego). Primintina dar jo mistinė poema „Josef De'a-Roa“ ir jo drama „Jakob Frank“. Svarstydamas čia mesionistišką žydų sąjūdį, jis išreiškia, universalinės krypties dvasia, bendro žmonijos išvadavimo problemas.

A. Švarcman (g. 1890 m.) priklauso, kaip Hofštein, Kijevo arba Ukrainos grupei. Pirma jis yra rašęs eilėraščius hebrajų, rusų ir ukrainų kalbomis. Idiškai jis pradėjo kurti tik netrukus prieš karą, kuriame krito kaip kareivis. Tuo buvo sugriauta didelė idiš literatūros viltis. Jo literatūrinis palikimas buvo surinktas jam mirus knygoje „Fun goldens veiten“ (Iš aukso atstumų).

L. Kvitko (g. 1893 m.) yra trečias ukrainiškos grupės narys. Jo pirmutinis pasirodymas jau turėjo didelį pasisekimą ir sudarė dainiui žymų vardą. Pirmuoju kūrimo periodu Kvitko yra pilnas džiaugsmo, impulso ir drąsos. Paskui jis tampa išgąsčio, tamsumo, nakties šešėlių bei paslapčių dainiumi. Tuo laiku jį pagavo Dievo, žmogaus ir velnio problemos, kurias jis uoliai svarsto. Jo eilėraščiai ir poemos išleisti knygose: „Trit“ (Žingsniai), „Reiter šturem“ (Raudona audra), „Grin groz“

(Žalia žolė) ir „Pogrom lirik“ (Pogromo lyrika). Paskutinė ypač įdomi tuo, jog Kvitko rado poetinį priėjimą prie šio tragiško žydų reiškinio, neįsileisdamas, kaip kiti, į retoriką ir rezonerinį riksmą. Kvitko parašęs taip pat apysakų ir satyrinį romaną „Gec Bimbam“.

M. Ravič (g. 1893 m.) savo maišytu lyriškai epiniu stilium ir savotišku turiniu bei savitomis formomis yra vienas originaliausių universalinės krypties atstovų. Jo geriausias ir labiausiai subrendęs veikalas yra poema „Špinoza“, kurioje jis su dideliu pasigrožėjimu vaizduoja istoriškąjį žmogų ir mintytoją, sujungdamas čia gilų poetinį jausmą su žymia idėjine jėga. Ypatingą vietą jo kūryboj užima vadinamosios jo „nuogos dainos“ (nakete lider), išreiškiančios, anot paties dainiaus, jo karštį ir rimtį ir jo santykius su pasauliu bei žmonėmis. Didžiausią formos užvaldymą jis pasiekia savo veikalu „Di prehistoriše landšaften un baladen“ (Priešistoriniai kraštovaizdžiai ir baladės). Veikalu „Di fir zeiten fun mein velt“ (Keturios mano pasaulio šalys) prasideda, paties autoriaus manymu, antrasis jo kūrybos laikotarpis.

P. Markiš (g. 1895 m.) visiškai pagautas rusų audrų ir perversmų. Būdamas labai impulsingas dainius, jis atnešė žydų literatūron savo triukšmingą jaunystės džiaugsmą ir atnaujino ritmą, rimą ir motyvus. Pirmutinis jo dainų rinkinys „Švelen“ (Slenksčiai) jį tuojau pastatė ukrainiškos grupės pryšaky. Labai žinoma yra jo pogromo poema „Di Kupe“ (Krūva), kame jis bando išreikšti baisių skerdynių skausmą ir gėdą. Žinoma ir jo poema „Volin“. Eilėraščių knyga „Dainos“ rodo jo dailų gamtos pajautimą. Markišas taip pat parašęs romaną „Dor ois dor ain“ (Iš kartos karton).

Tarp krypčių kaip savarankiškas reiškinys iškyla M. Nadir, iš tiesų, Izak Raiz (g. 1885 m.). Jo naujas stilius bei rašymo būdas rodo jį esant savotišką menišką individualybę. Pirmutinis jo pasirodymas su dainomis ir proza mažai tepatiko. Nadir, tuomet Izakas Raizas, tačiau nenusimena ir rašo ne mažai dainų, apysakų ir humoristinių kūrinių. Paskui įvyksta didelė permaina jo kūryboj, kuri pasireiškia jo knygoj „Vilde reizen“ (Laukinės rožės). Ši knyga, kur autorius jau pasirašė slapyvardžiu Nadir, turėjo nepaprastą pasisekimą. Nuo to laiko prasideda jo savitas meniškas kelias, vedąs jį per įvai-

rias literatūros sritis, k. a.: eilėraščius, dramas, humoristikas, satyras, esėjus, lyriškai filosofines miniatiūras, kritikos straipsnius ir pan. Nadiras itin stiprus kaip humoristas. Kaip toksai jis gali būti statomas greta klasiko Šalom-Aleichemo, nors tarp jų yra žymūs skirtumai tiek jųdviejų asmenybių, tiek jų humoro pobūdžio ir esmės atžvilgiu. Tačiau Nadiras pasiekia didelius aukštumus ir kitose srityse savo gilaus lyrizmo, minčių turtingumu, sąmojaus, originalumo ir stiliaus savotiškumo dėka. Nadiro kūrinių dauguma dar išmėtyta įvairiuose laikraščiuose bei periodiniuose raštuose.

M. Nadiro aprašymu mes jau esame pakeliui iš universalinės krypties į subjektyvinę. Jei padarysim dar vieną žingsnį ir nagrinėsim dainių Mani Leib, mes atsidursim subjektyvizmo vidury.

M a n i L e i b (g. 1883 m.), pilnas jo vardas — Mani Leib Brahinski, yra vienas svarbiausių vadinamosios Amerikos „Jaunųjų" grupės dainius. Atvykęs į Ameriką, jis tuojau prisidėjo prie jų ir padėjo jiems užimti pirmutines idiš literatūros eiles. Mani Leibas pasižymi kaip subtilus ūpo piešėjas. Jo lyrika švelni, pilna virpančio liūdesio, gilaus žmonijos išvadavimo ilgesio ir yra dažnai mistiška. Jo kūriniai, siekią didelį skaičių, dar ne visi surinkti. Išleista tik maža dalis trimis tomais: „Lider" (Dainos), „Idiše un slaviše motiven" (Žydų ir slavų motyvai) bei „Balados". Mani Leib ypač pagarsėjo savo surimuota vaikų apysaka „Ingl-cingel Chvat", priklausančia gražiausiems idiškosios vaikų literatūros kūriniams.

Z. L a n d a u (g. 1889 m.), priklauso tai pačiai Amerikos „Jaunųjų" grupei, kur jis užima garbingą vietą. Pirmu savo kūrybos periodu jis yra neabejotinas lyrikas su išlygintu stilium ir su stipriais palinkimais į liaudiškumą. Antru jo kūrybos periodu jis darosi labai karingas ir savotiškas. Jis aštriai kovoja prieš viską, kas yra sena ir nusistovėję literatūroj. Estetinio nihilizmo vardu jis ėmėsi ieškoti naujų formų ir iškelti naujus motyvus. Ir jo kūryba dar nesurinkta. Knygos forma išėjo tik „Der bloijer nachtigal" (Mėlyna lakštingala), trijų scenų vaidinimas.

M. L. H a l p e r n (g. 1886 m.) yra taip pat Amerikos „Jaunųjų" atstovas ir vienas iš žymiausių. Jis pradėjo eilėraščiais

vokiečių kalba ir tik vėliau perėjo prie idiš kalbos. Jo kūrimo laikas dalijamas dviem periodais. Pirmam periodui priklauso jo knyga „Naujorke", kame pasireiškia stiprus temperamentas ir nerami dvasia, daranti dideles pastangas surasti savo pamatus pasauly, kurį jis laiko tuščiu ir žūstančiu. Antru savo kūrybos periodu Halpern nustoja subjektingai kūręs ir vis labiau vaizduoja socialines masiu kančias bei vargus. Naują jo kūrybos periodą atskleidžia jo eilėraščių knyga „Goldene Pave" (Auksinė Povė).

A. Lejeles (g. 1889 m.) yra vadas ir teoretikas tam tikros žydų poezijos srovės, pažymimos kaip introspektyvinė. Rinkiny „In zich" (Savyje) šioji grupė apibūdina savo kryptį šiuo būdu: „Šioji kryptis vaizduoja pasaulį, kaip jis praeinamas pro dainiaus sielos prizmę atrodo jo dvasiai. Geriausios poetinio išreiškimo priemonės esančios sugestija ir asociacija, padedančios perduoti visa, ką dainius mato savyje. Daina nesanti tik ūpo išreiškimas. Ji gali turėti ir mintis ir gali būti sąmoninga". Kaip matome introspektizmas tai subjektyvizmo paaštrėjimas, bet jau su žymių nukrypimu į ekspresionizmą. Lejelės introspektyviniai eilėraščiai surinkti knygose „Rondom", pasižymį aukštu formos ir ritmo laipsniu. Iš prieš introspektyvinio periodo išėjo jo eilėraščių knyga „Labirint", kur daugiausia surinkta jo jaunystės kūriniai. Labai pagarsėjęs jo dainų ciklas „New-York", kur yra urbanistinės poezijos pavyzdys idiškojoj literatūroj. Tolimesnį aukštą kūrybinį laipsnį Lejeles pasiekia savo dramatine poema „Šlioma Molcho".

J. J. Švarc (gim. 1885 m.) pagarsėjo savo poemų ir idilijų serija „Kentoki", atidarančia naują gadynę idiškojoj literatūroje Amerikoj, kur jis emigravo. Šis Švarco kūrinys sudaro idiškojo epo Amerikoj pradžią. Pirmą kartą čia epiškai vaizduojamas žydų prekybos gyvenimas Amerikoj, jų gyvybinė jėga ten, jų darbai ir pasekmės. Primintinos dar jo negrų poemos „Džordž Vašington", „Dos zaiden hemd" (Šilkiniai marškiniai) ir „Der sof fun tomasen" (Tomo galas).

M. Taič (1882—1935 m.) yra dainius ir novelistas. Jis praturtino idišką literatūrą įvairiausio pobūdžio kūriniais. Visų labiausiai jis yra lyrikas, kuris itin pagarsėjo savo gamtos eilėraščiais, pasižyminčiais spalvingumu, sultingumu, ir švie-

žumu. Iš jo knygos pavidalu išleistų veikalų primintini: „Šriften“ (Raštai), „Štile Trit“ (Tylūs žingsniai) ir „Durch di tejern fun jor“ (Per metų vartus).

M. Broderzon (g. 1890 m.) yra poetinių formų, atseit strofikos, rimo bei ritmo didžiulis meisteris. Jo pirmas eilėraščių rinkinys „Švarce fliterlich“ (Juodi kaspinėliai) jau buvo palankiai kritikos sutiktas. Tolimesnė jo kūryba, pilna skepticizmo ir pesimizmo, surinkta ištisoj laidų eilėj, k. a.: „Toj“ (Rasa), „Perl afen bruk“ (Perlai gatvėje), „Begeisterung“ (Pasigrožėjimas) ir „Ibergang“ (Perėjimas). Ištisoj kūrinių eilėj jis išreiškia audringus ir chaotingus pokarinius laikus.

M. Kulbak (g. 1896 m.) yra didžiai gabus poetas. Pagarsėjo jis savo poema „Di štot“ (Miestas). Labai aukštą kūrybinį laipsnį Kulbakas pasiekia savo poema „Raisen“, kame vaizduoja elementarinius, žemiškus žydus, išaugusius Lietuvos dirvoj. Labai žinoma jo poema „Vilnius“ ir „Bunje ir Berė“. Kulbakas dar parašęs dramą „Jakob Frank“, ir du romanu: „Mešiach ben efrajim“ (Mesijos pirmatakai) ir „Montik“ (Pirmadienis). Didelis apysakinis pasiekimas tai jo dviejų dalių knyga „Zelmenjaner“.

A. Zak (g. 1891 m.) yra švelnus, eleginis lyrikas. Jo kūryba yra kenčiančios dvasios išraiška. Iš dalies kūriniai atspindi jo pergyvenimus pasaulinio karo metu. Jo eilėraščiai surinkti knygoje: „Akorden“ (Akordai), „Cvišen fir went“ (Tarp keturių sienų) ir „Unter di fligel fun tejt“ (Po mirties sparnais). Jis parašęs ir noveles, išleistas rinkiniuose „In šoten“ (Pavėsy) ir „Asumer cholem“ (Vasaros sapnas) ir kiti.

A. J. Grodzensky (g. 1891 m.) yra savo lyriniu nusiteikimu artimas A. Žakui. Jo eilėraščiai išmėtyti įvairiuose laikraščiuose. Iš jų tik maža dalis yra surinkta ir išleista knygutėj „Einzame klangen“ (Vieniši garsai). Grodzenski parašė ir romaną „Leben“ (Gyvenimas), kame jis vaizduoja luošo psichologiją. Šis romanas yra populiariausias Grodzenskio veikalas.

J. Manger yra vienas gabiausių pastarųjų laikų idiškų dainių. Jo lig šiol išėjusiuose eilėraščių rinkiniuose „Štern afen dach“ (Žvaigždės ant stogo), „Lamteren in vint“ (Žiburys vėjuje) ir „Chumeš lider“ (Biblijos dainos) pasireiškia žymiai savotiška kūrybine individualybe, kovojančia už Dievą, gyvenimo

šventumą bei širdingą žmoniškumą. Mėgiamiausias jo žanras yra baladė, kur formos rafinuotumas, liaudiškumas, kalbos pavyzdingumas ir gilus mistiškai religinis jausmas pakelia jas į didžiausius idiškosios literatūros aukštumus. Jo kūriniai suvirpinti ir sunkaus žydų likimo ant tamsaus pasaulio pertvarkymo kelių.

Ypatingai išsivysčiusi yra šių laikų idiška proza, esanti daugiausia realistinio ir natūralistinio pobūdžio. Žymiausias šio laikotarpio idiškų prozininkų yra visų pripažintas romanistas ir novelistas J. A p a t o š o, (g. 1887 m.), kurio tikra pavardė yra Apatovsky. Apatošo yra idiško monumentalinio istorinio romano kūrėjas. Savo kūrybinį kelią jis pradėjo apysaka „Af jener zeit brik" (Anapus tilto). Labai pagarsėjo jis savo kitais dviem veikalais „Aroman fun aferdganef" (Arkliavagio romanas) ir „Moris un zein zun filip" (Moris ir jo sūnus Filip). Apatošo čia pasirodo esąs gabus žmonių brutalumo, jų žiaurių instinktų bei nepasotinamų aistrų vaizduotojas. Iš tolimesnių jo kūrinių paminėtini „Lerer" (Mokytojai) — romanas iš žydų gyvenimo Amerikoj, ir didesnės novelos „Der mišpet" (Teismas), „Cigeiner" (Čigonas), „Šotens" (Šešėliai) ir „Arum di churves" (Aplink griuvėsius). Jo apysakų rinkinys „Rasė" verčiasi specialiniu Amerikos gyvenimu, kame susitinka įvairios tautos, kurios ilgainiui sutirpsta ir susilieja į vieną vienetą. Žymiausias Apatošo kūrinys, esąs kartu ir vienas svarbiausių naujoj idiškojoj literatūroj aplamai, tai jo trilogija: „In poliše velder" (Lenkijos miškuose), „1863 metai", „Aroman fun avaldmeidel oder alein" (Miško mergaitės romanas arba Pats), kame vaizduojamas Lenkijos pastarojo šimto metų žydų gyvenimas. Prieš mūsų akis čia išauga Lenkijos žydijos epopėja, ryškiai atspindinti to šimtmečio žydų būvį bei likimą. Galingais vaizdais praslenka žydų chasidų gyvenimas, didis Sabatai - Cvi mesianiškas subruzdėjimas, lenkų maištas, eilė tų laikų istorinių asmenų, aukštesnioji Lenkijos visuomenė, Napoleonas ir jo karai ir margas anų laikų žydų bei lenkų minių gyvenimas. Kartu su Šalom Ašo istoriniais romanais (p'g. aukšč. psl. 63) ši Apatošo trilogija padėjo pamatą šiemetinei idiškosios literatūros monumentaliniam romanui.

Z. S e g a l o v i č (g. 1889 m.) yra produktingiausias šių laikų žydų romanistas. Jis debiutavo eilėraščiais, kurių ir vėles-

niais laikais prirašė nemažai. Šieji jo kūriniai surinkti knygose: „Stile troimen“ (Tylūs sapnai), „Ven di zun fargeit“ (Saulei leidžiantis), „Liriše lider“ (Lirinės dainos) ir „Blojkait“ (Mėlynumas). Ypatingą įspūdį padarė jo poema „Kazmerš“. Iš ritminių dainų Segalovič vėliau perėjo į prozą, į miniatūras ir škicus. Ilgainiui jis ėmėsi romanistikos ir, nepaisant ydų bei silpnumų, jis įgijo labai didelį skaitytojų ratą. Ypatingą pasisekimą skaitytojų tarpe turėjo jo romanai: „Di vilde cilke“ (Laukinė Cilkė) ir trilogija „Zeliks joren“ (Zeliko metai). Jis prirašė ir nemažai novelių, surinktų leidiniuose „Rušiše kazarmes“ (Rusų kareivių pasakos), „Krimer necht“ (Krimo naktys) ir „Alegende vebt sich“ (Pasaka audžiasi).

E. V a r š a v s k y (g. 1898 m.) — žymiai originalus apysakinis talentas. Jis labai pagarsėjo savo romanu „Šmuglars“ (Šmugelininkai), kuris jį pastatė žydų rašytojų pryšakinėse eilėse. Šis romanas vaizduoja žydų gyvenimą Lenkijos miestely didžiojo karo ir okupacijos laikais, kai sena būtis užleido savo vietą tamsiam perėjimo laikotarpiui, pilnam demoralizacijos, nedorovingumo, brutalumo, žiaurumo ir panašių reiškinių, nuolatos susijusių su laikais, kada žmonių gyvenimas keičiasi iš pagrindų. Varšavskis parašęs dar kitą romaną „In šnit ceit“ (Piovimo laikais) ir eile novelių. Varšavskio rašymo būdas yra natūralistinis.

J. J. Z i n g e r (g. 1893 m.) yra vienas svarbiausių naujos realistinės ir natūralistinės žydų prozos atstovų. Vardą jis įsigijo savo apysaka „Perl“ (Perlai). Vienas jo geriausių kūrinių tai jo didelė novelė „Špinvebs“ (Voratinkliai). Didelio pasisekimo turėjo jo romanas „Jošė kalb“, kame vaizduojamas chasidų gyvenimas. Šis romanas, iki šiol esąs Zingerio kūrybos apogėjas, rodo didelę autoriaus stebėjimo jėgą, jo plastišką mokėjimą ir gilų individualybės bei kolektyvinės psichologijos supratimą. Pastaruoju laiku išėjo antras Zingerio trijų dalių romanas „Brider aškenazi“ (Broliai Aškinazi). Ši knyga yra augančio ir išaugusio Lodzės miesto epopeja. Vienas prieš kitą čia visų labiausiai stovi žydų kapitalistai ir žydų darbininkai, kurių reikšmė to miesto pramonei bei prekybai yra labai reikšminga. Zinger dar parašė dramą „Erdvej“ (Žemės kančios), kur jis vaizduoja naują ant griuvėsių gimstantį pasaulį.

A. M. Fuks (g. 1890 m.) yra, kaip jį apibūdino vienas žydų kritikų, „piktas talentas" — griežtas realistas, nesigailįs savo didvyrių ir juos vaizduojąs žiauriai-brutaliai. Savo žmones jis dažniausiai ištraukia iš giliausių visuomenės gelmių ir vaizduoją juos negailestingai nuogai. Tikra Fukso esmė pasireiškia gan vėlai. Geriausieji jo kūriniai sudėti knygose „Afen Bergel" (Ant kalnelio) ir „Unter der brik" (Po tiltu). Fuksas dar parašęs du romanu: „Jiden in goles" (Žydai diasporoj) ir „Untervegs" (Pakelėje).

Š. Horončik (g. 1889 m.) praturtino naująją idišką literatūrą ištisa eile didesnių romanų, kurių pirmas yra „Farplonterte vegen oder cvišen di churves fun jidišen Leden" (Supainioti keliai arba tarp žydų gyvenimo griuvėsių). Kaip E. Varšavskis savo romane „Šmugelininkai", taip ir Horončik labiausiai vaizduoja demoralizuotą žydų gyvenimą Lenkijos miestely karo ir okupacijos laiku. Didelį pasisekimą turėjo abu jo romanai: „In geroiš fun Mašinen" (Mašinų triukšme) ir „1905", kuriuose Horončikas bando aprašyti žydų darbininkų gyvenimą pradedant nuo jo pirmutinių, dar gerokai patriarchališkų formų ir baigiant moderniu jų socialistiniu organizuotumu. Horončik dar išleido mažą eilėraščių rinkinį „Feld blumen" (Laukų gėlės).

G. Glazmanas (g. 1893 m.) novelistas ir romanistas, labiausiai užsiima gyvenimu žydų, atsidūrusių tolimuosiuose Amerikos kampeliuose ir gyvenančių ten paskirai, visai atitolusių nuo savųjų aplinkos, bet labai jos pasiilgusių. Plačią vietą jo kūryboje užima erotika, pripildanti savo problema žymias jo apysakų dalis. Jo kūriniai išmėtyti įvairiuose periodiniuose leidiniuose, tarp jų ir jo didesnieji veikalai, kaip romanas „Šteiten Arlend" ir trijų veiksmų vaidinimas „In Rod" (Rate). Knygos pavidalu išleisti šie rinkiniai: „Baginen" (Rytmety), „Af ahor" (Ant plauko) ir „Di mišpoche pikuda" (Pikudo šeima). Glazmanas ekspresionizmo paveiktas, rodo palinkimą į misticizmą ir vizionieriškumą.

J. Perlė (g. 1888 m.) iš pradžios parodė palinkimą į praėjusios gadynės romantizmą, bet vėliau prasimušė į naujausių laikų natūralizmą. Geriausias jo kūrinys tai jo romanas „Mirl", kame erotinis momentas bei jo problematika užima didžiausią vietą. Perlė dar parašė nemažai novelių iš didmiesčio

gyvenimo, kurios surinktos knygose: „Unter der zun“ (Po saule), „Zind“ (Nuodėmė) ir „Nain azeiger in der fri“ (Devintą valandą ryto). Minėtina jo poema prozoj „In land fun veichsel“ (Vislos šaly) ir jo romanas ritmine proza „Rūta“.

A. R a b o j (g. 1882 m.) priklauso aukščiau minėtai Amerikos „Jaunųjų“ grupei, kur jis yra vienas didžiausių jos prozaikų. Jis įvedė į idiškąją literatūrą žemdirbį ir atskleidė psichinį žydų prisirišimą prie žemės. Rabojus debiutavo apysaką „Di reite blum“ (Raudona gėlė). Jo vardą pagarsino romanas „Her Goldenberg“ (Ponas Goldenberg), esąs pirmutinis didelis žydų gyvenimo aprašymas Amerikos gamtos prieglobsty. Tolimesnieji jo du romanai: „Der pas fun jam“ (Jūros juosta) ir „Dos vilde land“ (Laukinė šalis) yra iš esmės pirmojo romano tęsiniai. Atsiminimai iš Besarabijos miestelio, iš kur rašytojas kilęs, pripildo jo romaną „Besaraber jiden“ (Besarabijos žydai). Romane „Gekumen ajid kain amerike“ (Atvyko žydai Amerikon) Rabojus širdingu humoru vaizduoja žydo emigranto likimą. Pagaliau minėtinos dar jo apysakos iš miestelio gyvenimo „Ich derceil“ (Pasakoju).

D. I g n a t o v (g. 1885 m.), sutrumpinta nuo Ignatovski, irgi yra Amerikos „Jaunųjų“ grupės narys. Per jo kūrybą eina siekimas atsipalaiduoti nuo kasdieninio pilkumo ir suteikti gyvenimui aukštesnę prasmę bei grožį. Šių siekimų pilnas yra jo romanas „In keselgrub“ (Verpetai). Jo daili kalba ir jo palinkimas į visa, kas mistiška ir legendariška, pavertė jį vienu geriausių idiškosios literatūros legendų kūrėju. Šieji jo kūriniai surinkti knygose: „Dos farborgene licht“ (Paslėpta šviesa) ir „Vunder maises fum alten prag“ (Senos Pragos stebūklingos pasakos). Jo apysakos surinktos knygoje „Cvišen cwei zungen“ (Tarp dviejų saulių).

Dramatinėje šio laikotarpio srityje darbuojasi daug rašytojų, bet dramaturgų pažinimą nusipelno tik du: A. Kaciznė ir F. Bimka. Pirmasis A. Kaciznė (g. 1885 m.) yra simbolistas, realizmo priešininkas. Ši jo esmė pasireiškia jau pirmutinėj jo poemoj „Der geist der meilach“ (Dvasia-Karalius). Didelį sceninį pasisekimą turėjo jo drama „Der dukus“ (Valdovas), kame apdirbama legenda apie lenkišką grovą Potocki, tapusį žydu. Dramatinis pulsas muša ir jo novelėse, surinktose

knygoje „Arabesken“ (Arabeskai). Tas pats sakytina ir apie jo baladas, surinktas dabar knygoj.

F. Bimka (g. 1890 m.) yra realistas. Pirma jis užsiiminėja novelistika ir įgauna vardą savo veikalu „Rekruten“ (Naujokai). Iš kitų jo apysakų minėtinos: „Moiše dreikop“ (Suktys), „Afen vakzel“ (Geležinkelių stoty) ir „Alect vort“ (Paskutinis žodis). Kaip dramaturgas jis debiutavo trijų aktų drama: „Ganovim“ (Vagys), turėjusia pasisekimo. Nuo to laiko jis sukūrė ištisą eilę dramatinių kūrinių, k. a.: „Afen breg veichsel“ (Vislos krante), „Dembes“ (Ąžuolai), „Farzunkene velt“ (Nuskendusieji pasauliai), komedijas: „Feter miken aich“ (Mūs neapgausit), „Kinder velt“ (Vaikų pasaulis) ir tragikomedija „Di intriges“ (Intrigos).

Šiuo priėjome naujosios žydų literatūros apžvalgos galą. Prieš baigiant tenka pasakyti kelis žodžius apie didesniuosius literatūros kritikus. Du jųjų — D. Frišman ir R. Brainin — jau pirma buvo paminėti (plg. psl. 35). Dabar tebesiekia jiems dar šieji:

Dr. I. Eljašev, paprastai žinomas savo slapyvardžiu Baal-Machšavot, (1873—1924) yra žydų literatūros estetinės kritikos kūrėjas. Su juo ir per jį literatūrinė kritika, buvusi lig šiol tik populiarizacijos priemonė, virsta savarankiška literatūros šaka. Baal-Machšavot, būdamas kritikas, iš vienos pusės nuolatos vadovavosi aplinkos, laiko bei tautos apystovomis, o iš kitos pusės nepamiršdavo meniškos individualybės ir jos kūrybinių savumų. Tačiau, Baal-Machšavot buvo iš prigimties pats menininkas. Šis jo savumas suteikė jo stiliui ypatingos šilumos ir iškilmingumo, meniškai suvirpino visus jo rašinius ir net paveikė jo, kaipo kritiko, pačią esmę. Jo kritika gerokai išaugo estetikos dirvoje ir rodo ne tik intelektualinį, bet ir emocionalinį įtempimą.

J. Klauzner (g. 1874 m.) yra hebrajų literatūros kritikas, o kartu ir tos literatūros istorikas. Jis parašė pirmutinę naujos hebrajų literatūros istoriją. Šioje knygoje jis iškėlė pirmą hebrajų literatūros organines tendencijas, apibūdino jos kryptis, suskirstė ją gadynėmis ir tuo pramynė kelią tolimesniems tyrinėjimams. Kritiškų straipsnių jis prirašė devynias galybes. Jų dalis surinkta trijuose tomuose „Jocrim

hvonim“ (Kūrėjai ir statytojai). Minėtinas yra jo didelis veikalas „Historija šel hasifrut haivrit hachadaša“ (Naujosios hebrajų lit. istorija).

F. Liachover (g. 1884 m.) kaip Klauzner yra ir literatūros kritikas ir literatūros istorikas. Dabartiniu metu jis išleidžia didelių kelių tomų veikalą „Naujoji hebrajų literatūros istorija“. Jo kritiški straipsniai surinkti dviejose knygose: „Rišonim veachronim“ (Pirmieji ir paskutinieji).

Š. Niger (g. 1883 m.) yra po Baal Machšavot garsiausias idiškosios literatūros kritikas. Jo įvairūs kritiški rašiniai, atskleidžiantieji literatūros varomąsias jėgas, sudaro kartu ir literatūros istorijos pamatą. Iš jo raštų ypač pagarsėjo knyga apie Šolem-Aleichemą. Literatūros kritikos srity minėtini dar: I. Fichman, D. A. Fridman (g. 1889 m.), N. Maizel (g. 1887 m.), M. Kleinman (g. 1870) ir M. Olgin (g. 1878 m.).

ŽYDŲ LITERATŪRA LIETUVOJ

I.

Žydų literatūra Lietuvoje, atseit tai, kas čia buvo žydų rašytojų bei dainių sukurta, yra organinė visos naujos tiek hebrajų, tiek idiš literatūros dalis. Yra, tačiau, skirtumų tarp įvairių Lietuvos žydų rašytojų bei dainių kartų dėl jų santykių su bendrąja žydų tautos literatūra. Senesniosios žydų rašytojų kartos, nežiūrint jų savotiškumo, jokiu būdu nėra išskirtinos iš bendros žydų tautos literatūros eigos. Kitaip jaunesniosios, ypač jauniausios kartos, kur vis daugiau ir daugiau atsiranda vietos žymių. Tiesa, ir dabar yra stipri ir intensyvi jėgų bei motyvų cirkuliacija tarp žydų literatūros dalių įvairiose diasporos šalyse, tačiau pasaulinis karas ir pokariniai įvykiai, kurie pakeitė visos Europos, ypač jos rytų žemėlapį, iššaukė žydų literatūroje naują reiškinį — vietinę literatūrą. Tokia vietinė literatūra išaugo po karo ir Lietuvoje. Perimdamos senesnių Lietuvos žydų kuriančių kartų savotiškų ypatumų, jaunesniosios kartos juos praplėtė, išplėtė ir atvedė prie užbaigto krašto individualybės būdo. Tai jokiu būdu nereiškia, jog jaunesnieji neturi jokių santykių su bendrąja žydų tautos kūryba. Priešingai, motyvų cirkuliacija yra ir dabar nemaža, bet jos kelias neina tiesiogiai, o per savotiškas vietinės literatūros sritis. Šis skirtumas tarp sena ir nauja sudaro natūralią sieną Lietuvos žydų kūrėjų tarpe. Senesniosios dainių bei rašytojų kartos, esančios, kaip pasakyta, organiškoje bendros žydų literatūros dalyje, turi būti svarstomos šios bendrosios literatūros rėmuose. Jaunesnioji, pokarinė Lietuvos žydų kūrybinė karta, prisidėjusi tik netiesiogiai prie žydų kolektyvinės kūrybos, turi būti skyrium nagrinėjama savo vietinės literatūros ribose. Tad jaunoji žydų kūrėjų karta Lietuvoje čia bus literatūriškai meniškai įvertinta, o senesnioji karta iškeliama vien tik dėl to, kad nustatytumėm jos reikšmę bendrai žydų literatūrai.

Ką gi yra davę Lietuvos žydai rašytojai bendrajai žydų literatūrai nuo senesniųjų iki dabartinių laikų?

Naujoji žydų literatūra gimsta, kaip žinome, aštuonioliktojo amžiaus antroj pusėj. Tada prasideda žydų humanizmo laikotarpis, kuris tęsiasi iki devynioliktojo amžiaus aštuoniasdešimtųjų metų. Tat yra žydų gyvenimo kultūros bei kūrybos persilaužimo laikotarpis, kai atsisakoma nuo ilgametinio partikuliaristinio tautinio gyvavimo ir einama prie universalizmo Europos tautų dvasios bei kultūros prasme. Šie nauji žydų tautos ideal:ai bei siekimai, kurie tapo atramos punktu ne vien tik gyvenimui, bet ir literatūrai, pasireiškia, kaip žinome, pirma Vokietijoj, vėliau Austrijoje, ilgainiui persimeta į Europos Rytus ir labiausiai iškyla Lietuvoje, kuri tuojau ypatingai išsiskyrė literatūros atžvilgiu. Vienas po kito čia pasirodo hebrajiški dainiai bei rašytojai, kurie atvedė literatūrą prie didelių meniškų aukštumų. Drąsiai galima tvirtinti, kad naujoji hebrajinė literatūra iš tiesų gimsta Lietuvoje. Tiesa, Vokietija ir Austrija irgi yra suteikusios, kaip matėme aukščiau*), literatūrinių pajėgų, bet griežtai imant jie tebebuvo naujosios hebrajų literatūros tik pirmatakai. Kūryba jiems buvo priemonė, bet ne tikslas. Literatūra, būdama tautinė vertybė, gauna savo pradžią tik Lietuvoje. Pirmoji gairė literatūriniame kelyje yra vilnietis A. B. L e b e n z o n (1794—1878).

Lebenzon vienu atžvilgiu pasirodo esąs tipiškas savo laikų dvasios bei jausmų reiškėjas, kitu atžvilgiu jis tačiau išvysto ir grynų individual:inių bruožų, išskiriančių jį iš gadynės ribų ir darančių poetą vėlesniųjų kuriančių kartų pirmataką. A. B. Lebenzon, vadinas, ištiesia naujos hebrajiškos poezijos pamatus ir tokiu būdu tampa vėlesniųjų literatūrinių rūmų pirmu statytoju.

Greta dainiaus A. B. Lebenzono stovėjo rašytojas M. A. G i n c b u r g (Salantuose 1795—1864). Jo svarbiausias nuopelnas ir savaime jo reikšmė hebrajų literatūrai glūdi kalbos stiliaus srity. Su dideliu pasisekimu jis įvedė vienašališkan gadynės stiliun įvairius naujus kalbos elementus, tapdamas tokiu būdu moderniškos literatūrinės hebrajų kalbos tėvu.

---

*) Plg. aukšč. 7 ir kt. pusl.

Labai žymus yra Lebenzono sūnus Micha-Josef (Vilniuje 1828—1852). Jo kūriniai, kurių skaičius dėl ankstyvos mirties nėra didelis, sudaro pirmutinius tikrus naujos hebrajų poezijos aukštumus. Micha-Josef yra pirmutinis didelis naujos hebrajų literatūros menininkas, ir jo kūriniai, peržengusieji jo laikų ribas, ilgoms kartoms paskyrė modernios hebrajų lyrikos kelius bei likimus.

Tuo pačiu laiku kaip Micha-Josef, bet ilgai jį pergyvendamas, pradeda savo veiklą dainius J. L. Gordon (Vilniuje 1829—1892). Būdamas pirma stiprioj Lebenzono sūnaus ir iš dalies Lebenzono tėvo įtakoj, jis vėliau tampa didžiausiu haskalos idėjų, jausmų bei siekimų reiškėjų ir savaime jos didžiausiu bei populiariausiu dainium. J. L. Gordon yra haskalos laikotarpio giliausias apdainuotojas. Kas Bjalik yra tautiniams laikams, tai J. L. Gordon buvo haskaliniams žydų laikams — kalbamos gadynės žydiškos kūrybos apogėjas. Ir kaip kad Bjaliko įtaka neaprėžta jo gyvenimo laiku, taip ir Gordono įtaka išliko tvirta ligi šios dienos. Ligi šios dienos Gordon išliko gyvas, ir jo kūriniais auklėjamos naujos žydų kartos.

Greit vėl pasireiškia didelė Lietuvos reikšmė naujajai hebrajų literatūrai — pasirodo A. Mapu (Vilijampolėje 1808—1867). Iki Mapu mes veltui ieškosime naujojoj literatūroj plataus objektyvaus gyvenimo. Plačiai žiūrėti į gyvenimą, bei plačiai jį nagrinėti ir aprašyti pradėjo naujojoj hebrajų literatūroj tik Mapu. Čia glūdi Mapu reikšmė naujai hebrajų literatūrai — jis yra pirmas hebrajiškas romanistas. Visi jo kūriniai pasižymi gilia pusiausvyra, tikru ramumu, plačiais bruožais, dideliu tūriu ir gyvenimo pilnumu. Didelė Mapu reikšmė ir hebrajų kalbos atžvilgiu. Tai yra klasiška Biblijos kalba, atgijusi jame naujam gyvenimui, grožiui bei meniškumui.

Lebenzonai, tėvas ir sūnus, Gincburg, Gordon ir Mapu — tai pirmojo naujosios hebrajų literatūros laikotarpio šulai, didžiausi bei reikšmingiausi jos atstovai ir visi jie iš Lietuvos kilę. Galima, taigi, tiesiog kalbėti apie lietuvišką laikotarpį naujoj hebrajų literatūroj, nes tuo metu be lietuviškų žydų rašytojų visai nėra buvę jokios literatūros.

Žydų idiš literatūroje tuo metu didžiai pasižymi rašytojas A. M. Dik (Vilniuje 1807—1893 m.). Jo kūriniai padėjo pamatą naujajai pasaulinei literatūrai idiš kalba. Jis įvedė į idišką literatūrą tiek sentimentalinę, tiek realistinę, tiek istorinę novelę. Be to, jis yra idiško intrigų romano kūrėjas.

Tad priėjome devynioliktojo šimtmečio šešiasdešimtųjų metų slenkstį, vadinas, haskalos gadynės pirmutinio periodo galą ir antrojo periodo pradžią. Ir dabar, pakitėjus laiko nuotaikai, skoniui bei literatūriniam nusiteikimui, Lietuvos žydų rašytojai užima pirmaeilę vietą. Visų pirma tai yra senesnieji rašytojai kaip Mapu ir Gordon, kurie veikia ir antram haskalos periode. Lietuva, be to rikiuoja dar ištisą eilę naujų literatūrinių pajėgų, k. a. M. L. Lilienblium, R. A. Braudes ir U. Kovner.

Lilienbliumo reikšmė naujai hebrajų literatūrai glūdi ypač publicistinėj ir literatūriškai kritinėj srity. Tarp publicistikos ir beletristikos stovi jo autografinis veikalas „Jaunystės nuodėmės". Šioj knygoj, vienoj žymiausių haskalinės literatūros paminklų, ryškiausiai atsispindi tuometinių žydų kova dėl žmogaus ir tautos. Kai dėl beletristikos, tai Lilienbliumo įtaka daugiau netiesioginė, negu tiesioginė.

R. A. Broides (Vilniuje 1851—1902) pirmas suprato įvesti distanciją tarp kūrybos ir gyvenimo. To dėka jis, kas žymi jo vieta naujojoj hebrajų literatūroj, gerokai nusilpnino aktualinio hebrajiško romano tendencingumą ir pakėlė jo meniškumą.

Antras haskalos gadynės periodas iškėlė, kaip žinome, naujus literatūrinius nusistatymus bei siekimus. Šių naujų siekimų sargybą eina kritikas U. Kovner (Vilniuje 1842—1909). Jis aiškina ir grynina naujas literatūrines sąvokas ir iškelia tvirtas jų normas. U. Kovneris tokiu būdu tapo pirmu moderniu hebrajų literatūros kritiku, pramynusiu kelius vėlesnėms kritiškoms žydų pajėgoms.

Naujojoj šio laikotarpio literatūroj idiš kalba irgi randame kūrybinių Lietuvos atstovų. Čia pasižymi kai kurie liaudies dainiai, kurių svarbiausias yra iš Lietuvos kilęs poetas M. Gordon (Vilniuje 1823—1890). Gordon, J. L. Gordono svainis, buvo savo laiku labai garsus ir nepaprastai mylimas. Jo reikš-

mė yra ta, jog savo kūryba jis padėjo sukurti originalinį idiš kalbos literatūrinį stilių.

Pamažėl vėl kinta laikai, inteligentijos nuotaika ir ideologija — haskala pradeda užleisti vietą tautinei nuovokai. Tai įvyksta devynioliktojo amžiaus aštuoniasdešimtais metais.

II.

Devynioliktojo šimtmečio 80-ais metais įvyko didelis žydų visuomeniškumo persilaužimas — gimsta tautinis žydų sąjūdis. Didžiausių šiam sąjūdžiui nuopelnų turi romanistas ir publicistas Perec Smolenskin, kuris nėra kilęs iš Lietuvos. Tačiau tam tikru atveju dirvą ruošė iš Kėdainių kilęs žymus publicistas M. L. Lilienblium. Be jo minėtinas yra vėliau labai pagarsėjęs hebrajų kalbos atgaivintojas, iš Lukiškių, netoli nuo Vilniaus kilęs kalbininkas Ben-Jehuda (1858—1923), 80-tų metų pradžioje labai intensingai darbavęsis tautinei ideologijai aiškinti bei vystyti.

Praeito amžiaus 80-tųjų metų pradžioj gimęs žydų tautiškumas, žinoma, pasidarė atramos punktu tolesnei tautiškai diferenciacijai ir visoms modernioms šio meto žydų srovėms. Savaime suprantama, kad, pakitėjus gyvenimui, jo sąlygoms bei ideologijai, pakitėjo ir literatūra. Ji buvo įtraukta į naująją žydų visuomenės dinamiką ir įgavo kito pobūdžio. Atsirado naujų tautinių poetų, kurie naujoviškai ėmė dainuoti. Ir dabar Lietuva rikiuoja savo kūrybinius atstovus. Vienas jų yra dainius K. A. Šapiro.

K. A. Šapiro (Gardinas 1840—1900) yra žymiausias pirmojo tautinio laikotarpio, vadinas, palestinofiliško periodo dainius. Šis periodas pasižymi vienu atžvilgiu savo priešinimusi haskalos idealams, kitu atžvilgiu naujais, ne visai dar aiškiais tautiniais siekimais. Rodydamas visas šios neaiškios ir nediferencijuotos gadynės žymes, K. A. Šapiro ją pilnai išreiškia savo nelabai gausingoj kūryboj.

Kitas šios gadynės dainius, M. C. Manė, taip pat yra kilęs iš Lietuvos (Raduškevičiuose 1859—1886). Manės kūrybos nedaug, bet ji labai vertinga. Jo reikšmė naujai literatūrai glū-

di tame, jog jis meniškai paruošė cionizmo gadynę, ištiesdamas jai pirmutinius literatūrinius kelius. Jo kūriniai stovi tarp palestinizmo ir cionizmo gadynių ir skelbia didelę ateitį.

Pereito šimtmečio 80-ais metais žydų gyvenime pasirodė dar vienas reiškinys, būtent stipri išeivybė į Ameriką. Didelė žydų tautos dalis, ypač plačioji masė, negalėjusi laukti, kol bus Palestinoje sukurta žydų tėvynė, ėmė keliauti Amerikon. Emigracija tuoj įgijo masinį pobūdį, ir jau pirmaisiais devyniasdešimtųjų metais Amerikoj susibūrė didelis skaičius žydų, kurie pradėjo darbuotis įvairiausiose kultūros srityse, jų tarpe ir literatūros. Pirmuosius žydų literatūros grūdelius Amerikoj sėjo du iš Lietuvos atkeliavę išeiviai, abu socialistinės krypties atstovai — M. Rozenfeld ir M. Vinčevski. Jų socialistinis nusistatymas aiškinamas tuo, jog Amerikon, kaip minėta, ypač iškeliavo plačioji žydų masė. Tat labiausiai buvo arba tiesiog darbininkai arba bent ekonomiškai nusmukę vidutinio luomo žmonės, kurie, neturėdami kapitalo, noroms nenoroms ėjo Amerikoje darbo keliu, t. y. proletarizavosi ir savaime socialistiškai nusiteikė.

M. Vinčevsky (Jonavoj 1856—1932)yra pirmas proletarinis žydų dainius. Tatai ir nuskiria jo vietą literatūroj. Daug žymesnis už Vinčevskį yra antras iš Lietuvos kilęs dainius M. Rozenfeld (Bakštų k. netoli Seinų 1862—1923). Rozenfeld yra pirmasis idiškosios kalbos modernusis poetas. Kas Mendelė-Abramovič yra idiškai prozai, tai mutatis mutandis yra Rozenfeldas idiškajai poezijai. Iki Rozenfeldo idiškojoj poezijoj vyravo liaudies kūrybos anonimiškumas. Rozenfeldas pirmas sudėjo savo jausmus ir siekimus, savąją valią ir tikslus. Be to, nepaisant visų jo trūkumų, jis vis dėlto yra vienas didžiausių idiš kalbos meisterių.

Grįžtant Europon, ypač į to meto Rusijos valstybės ribas, galima susekti, jog žydų literatūra tiek hebrajų, tiek idiš kalbomis vis stiprėja, gausėja ir gilėja. Sparčiai čia einama prie žydėjimo laikotarpio — prie klasicizmo. Tarp įvairių šios gadynės rašytojų, kilusių ne iš Lietuvos, žymią vietą užima žydiškai lietuviškas romanistas J. Dinezon (Naujojoj Žagarėj 1856—1913). Dinezon, tiesa, nėra didelių dimensijų rašytojas, bet už tai jis yra nuoširdus ir žmoniškai graudus. Jo vieta litera-

tūroje pažymima tuo, kad sukūrė sentimentališką romaną idiš kalba.

Nuo devynioliktojo šimtmečio pabaigos iki Didžiojo karo žydų literatūra dar labiau išauga. Be didelių klasikų atsirado ištisa eilė stiprių literatūrinių pajėgų — dainių bei prozininkų. Jie labai paįvairino prozos bei poezijos formas ir didžiai papildė motyvų bei idėjų atsargą. To meto literatūra skirstosi į dvi sroves: a) meniškas individualizmas ir b) neoromantika. Ir dabar yra žymių iš Lietuvos kilusių abiejų pakraipų atstovų, kaip antai:

J. Beršadski (Zamesčių k. prie Gardino 1871—1908) yra hebrajiško romano atnaujintojas. Hebrajų romanas gimsta haskalos laikotarpy — Mapu deda jam pamatus ir Broides tęsia jį prusinti. Haskalos gadynei pasibaigus, romanas praslinko, ir jo vietą užėmė trumpa apysaka. Tik Beršadskis vėl iškelia romaną, bet atnaujintu pavidalu bei pobūdžiu — jis tampa psichologiškai natūralistiniu. Tad, jeigu Mapu yra hebrajų romano tėvas apskritai, tai Beršadski yra tam tikro romano rūšies — psichologinio — įkūrėjas.

A. A. Kabak (g. Smurgainyse 1883). Jis yra vienas populiariausių ir labiausiai skaitomų hebrajiškų romanistų. Jo nuopelnas pasireiškia, pirma, jo dideliu produktingumu, antra, kas yra svarbiau, tuo, jog jis sukūrė lengvą, meninį, hebrajišką lektūrų romaną. Kabakas, be to, gerokai atgaivino hebrajų literatūros dvasią, atidarydamas plačius vartus europiškam skoniui, gyvenimo stiliui ir kūrimo būdui.

J. Š. Bliumgarten, paprastai žinomas slapyvardžiu Jehoas (Virbaly 1871—1927). Jehoas sudarė savo laiku vieną iš didžiausių naujos žydų poezijos viršūnių ir ligi šios dienos jis lieka vienas jos didžiausių atstovų. Jis pradėjo savo literatūrinį kelią kukliai, tačiau vėliau, po sunkios savikovos su savo ydomis, jis prasimušė prie didelių meninių aukštumų, užtikrinusių jam klasiko vietą žydų lyrikoj.

A. M. Deveniški, daugiau žinomas savo literatūriniu vardu Vaiter (Benjakone ties Vilnium 1878—1919). Vaiteris yra dramaturgas ir novelistas. Jo reikšmė glūdi tame, jog giliai bei vispusiškai atvaizdavo žydų inteligentijos nuotaiką defetistiniais po pirmos rusų revoliucijos metais.

P. Hiršbein (g. kaime netoli Gardino 1880). Jis yra vienas reikšmingiausių bei produktingiausių žydų dramaturgų. Hiršbeinas didžiai praturtino idišką dramaturgiją ir nemaža padėjo jai paįvairinti, patobulinti ir pagilinti.

Prieš pasaulinį karą, bet dar labiau po jo idiškoji literatūra išėjo į dar platesnius kūrybinius kelius. Naujieji žydų menininkai, išaugę dideliam pasauly, labai praplečia literatūros dimensijas. Tat įvyksta abiejų kalbų literatūrose, tiek hebrajų, tiek idiš. Hebraiška literatūra atsipalaiduoja nuo pančių, kuriuos idealizmas ir nuo gyvenimo atsitolinusi kalba jai uždėjo, ir eina prie sveiko ir plataus realizmo, kurio centre stovi naujas gyvenimas Palestinoje. Literatūroje idiš kalba atgyvena senas individualizmas savo amžių, ir jo vieton iškyla a) universalizmas, b) istoricizmas, taigi platūs bei tolimi žmoniški akiračiai ir siekimas organiškai suvokti istorinį žydų gyvenimą ir jų likimo metamorfozes. Lietuva, kuri kaip matėm, visada garbingai buvo atstovaujama žydų literatūroj, ir dabar rikiuoja savo literatūrines pajėgas. Šit jos:

B. Silkiner (Vilkijoj 1881—1933). Jis yra subtilus bei nuoširdus didelių gabumų dainius. Silkineris ypač reikšmingas naujausios hebrajų literatūros išsivystymui Amerikoj. Iš kartos į kartą ten buvo sėjama hebrajiškų literatūrinių grūdų, kurie išdygo labai vargiai ir lėtai. Tik Silkineriui pagaliau pavyko išvesti naują hebraišką poeziją Amerikoje į platesnius vieškelius. Jis tokiu būdu atidarė naują gadynę Amerikos hebrajų literatūroje ir savaime įgijo didelės reikšmės visai žydų literatūrai.

Greta jo atsistojo kitas dainius H. Bavli. Jo tikroji pavardė Rašgalski, ir yra kilęs iš Pilviškių. Nors jo reikšmė daug mažesnė negu Silkinerio, vis dėlto negalima nepripažinti ir jo tam tikrų nuopelnų hebrajų literatūrai Amerikoj. Vėlesnis jo kelias jį nuvedė Palestinon, kur jis irgi išsikėlė.

M. Taič (Vartaičių k., netoli nuo Vilniaus, 1882—1935). Jis yra dainius ir novelistas. Ypač jis nusipelnęs naujai žydų poezijai, kur jo gamtos dainos yra vienos stipriausių, dinamiškiausių bei dailiausių.

D. Ainhorn (g. 1886 m.). Jis gimęs Gudijoj, Karelice, bet būdamas dar mažas vaikelis jis su tėvais nukeliavo Lietuvon

ir cia taip susigyveno, jog jis virto vienu charakteringiausių žydiškai lietuviškos kūrybos atstovu. Ainhornas yra vienas švelniausių žydų lyrikų ir savo laiku net buvo laikomas poklasinės kartos lyrikų vadu.

A. Kaciznė (g. Vilniuje 1885 m.). Jis yra dainius, romanistas ir dramaturgas. Kaciznė užsitarnavęs žydų dramatikai savo simboliniu žanru. Jo dramatiniai kūriniai yra didelis formos pasiekimas žydų literatūroj.

J. J. Švarc (g. Petrašiūnuose 1885 m.). Jis vienas geriausių žydų dainių Amerikoj. Jo poemų bei idilijų ciklas „Kentoki" yra svarbi data žydų poezijoje: tai žydiško epo gimimas Amerikoje.

L. Naidus (Gardine 1890—1918). Jis buvo dailus ir subtilus dainius. Dėl jo ankstyvos mirties ir trumpo kūrybos laiko jo gabumai nespėjo visai išsivystyti. Vis dėlto jo literatūrinis palikimas ir toks, koks jis yra, nukelia jį į pirmąsias žydų žodžio menininkų eiles. Naidus praturtino žydų poeziją įvairiomis komplikuotomis formomis, kas pavertė jį, dėka jų originališkumo bei savotiškumo, didžiausiu naujos žydų poezijos formos virtuozu.

A. Zak (g. Andre 1891 m.). Jis yra artimas L. Naiduso draugas ir ilgą laiką buvo jo įtakoje. Zakas savo laiku padėjęs išvystyti žydų gamtos lyriką, kurion jis įnešė savą liūdnos, kenčiančios sielos niuansą.

A. J. Grodženski (g. Viekšniuose 1891 m.). Jis pagarsėjo savo romanu „Gyvenimas", kuriame jis vaizduoja luošo psichologiją bei likimą — momentas, buvęs tam tikra naujiena žydų literatūroje. Romanas ypač pagarsėjo dėl to, kad aprašo paties nelaimingojo autoriaus likimą.

M. Kulbak (g. Smurgainyse 1896 m.). Jis yra dainius, novelistas, romanistas, iš dalies ir dramaturgas. Kulbak yra vienas žymiausių naujosios žydų rašytojų kartos figūrų. Jis suteikė naujausiai idiškai poezijai elementariškumo, sultingumo ir sveiko žmoniškumo—vis savumai, lig šiol buvusieji beveik retenybė žydų literatūroje. Tais pačiais savumais pasižymi ir atpasakojančioji jo proza, ypač jo apysaka „Zelmenjaner", esanti svarbus apysakinio idiško meno laimėjimas.

J. D. Kamzon (g. Varniuose 1900 m.). Jis įgijo savo vietą naujausioj hebrajų literatūroj daugeliu šimtų dainų apie istorinę žydų tautos sostinę ir pasaulio religijų metropoliją — Jeruzalę. Šios dainos yra savitos savo tonu ir visai individuališkos jų poetiniu kvėpavimu.

Šios pažvalgos apie Lietuvos reikšmę naujai žydų literatūrai pabaigoj tebūnie dar trumpai nurodytas jos vaidmuo literatūros kritikos srity. Pirma eile primintinas Dr. Eljašev, paprastai žinomas savo slapyvarde „Baal-Machšavot" (Kaune 1874—1924). Primintina čia ir jo sesuo Dr. Ester Eljašev-Vaisbrot (g. Kaune 1878 m.). Jos nuopelnas tasai, jog ji išveda literatūrinę kritiką į filosofinius pamatus.

Kai dėl hebrajiškos literatūrinės kritikos, Lietuva pasižymėjo dviem atstovais: J. Klauzner ir D. A. Fridman. Apie J. Klauznerį (g. Valkininkuose 1874) jau buvo aukščiau kalbėta*). Antras, Dr. A. Fridman (g. Suvalkuose 1889 m.) ilgą laiką buvo vienas žymiausių hebrajų literatūros kritikų. Dabartiniu laiku jis pasitraukė nuo literatūrinio darbo.

Šiuo priėjome paskutinius laikus, kai ir Lietuvos žyduose iškilo naujasis pokarinės žydų literatūros reiškinys — vietinė literatūrą.

III.

Lietuvos žydų vietinė literatūra ėmė kurtis jau pasaulinio karo arba okupacijos laikais, bet tai dar buvo tik pasiruošimo stadija. Realiai ir tikrai ji atsirado po karo arba Lietuvai atgijus. Tik dabar ji ėmė vystyti savo pajėgas ir pasireikšti savo savotiškumu. Kuo gi pasireiškia šis savotiškumas? Aiškaus atsakymo pakol kas, ankstyvais, palyginti, vystymosi metais dar negalima duoti. Vietinė Lietuvos žydų literatūra yra toje stadijoje, kai tas, kas yra savotiška, vien tik jaučiama, bet dar negali būti ryškiai suvokiama ir sistemingai formuluojama. Tačiau keletą bruožų ir dabar galima nors ir ne visai sistemingai nustatyti.

---

*) Plg. aukšč. psl. 107.

Visų pirma svarbu nustatyti, kad žydiškoji vietinė literatūra Lietuvoj neaugo be literatūrinių tradicijų. Kartų karton čia žydų kūrėjai, nežiūrint jų organiško suaugimo su bendrąja žydų literatūra, tiesdavo kelius meniškam savotiškumui. Stipri bendrosios žydų literatūros dvasinė cirkuliacija šiuos kelius kadaise smarkiai niveliuodavo ir tokiu būdu neįgalino savarankiško organizmo susikūrimo. Tik Lietuvai atgijus atėjo atitinkami laikai tokiam organizmui.

Įsižiūrint į žydų vietinę literatūrą, tuoj iškyla faktas, jog ji turi daugiau dainių negu rašytojų, taigi daugiau poezijos negu prozos, o pačioj poezijoj daugiau lyrikos negu epikos. Tai jokiu būdu nereiškia, kad epika ir apysakinė proza visai nustumtos kampan. Tatai kaip tik ne. Yra, kaip tuoj pamatysime, gan svarbių pasakotojų ir gan sultingų epikų — tačiau vietinės literatūros stuburas yra ir lieka lyrika (dramatikos vietinėj literatūroje dar visai nėra). Šis reiškinys yra, matyt, padarinys romantikos, stipriausiai, kad ir ne išimtinai, užvaldančios visą žydų vietinę literatūrą Lietuvoje. Ši pakraipa tačiau nėra čia atsitiktinumas. Romantiškai nusiteikęs ir nusistatęs buvo daugelis senesniųjų Lietuvos žydų rašytojų. Romantika, atseit, atėjo į vietinę literatūrą paveldėjimo keliu ir įsigalėjo ligi šios dienos, nors bendroj žydų literatūroj šioji pakraipa gerokai atslūgo. Tad romantika, reikia sakyti, nėra čia vien tik tam tikras meniškas nusiteikimas bei literatūrinis nusistatymas, o gi faktorius, formuojąs visą žmogų — jo pilną „aš". Žydiškai lietuviškas dainius bei rašytojas yra ne tik romantiškas kūrėjas, bet romantiškas žmogus apskritai. Romantiškas žmogus tačiau yra subjektingiausias, ir jo poezija savaime subjektingiausia — lyrika*). Todėl žydų vietinė literatūra Lietuvoj yra kupina lyrikos, o ši lyrika, kaip kad labai dažnai romantikoj, pilna švelnaus virššemiško liūdesio.

Švelnus, žmoniškai graudus bei tyliai svajingas liūdesys ir yra tolimesnis charakteringas žydų vietinės literatūros bruožas. Lygiai charakteringa yra jai graudinga prieblandų nuotaika ir tylus širdingas ilgesys, kuris pripildo menišką atmos-

*) Plg. G. Mehlis, Die deutsche Romantik ypač skyrių „Der romantische Mensch und der Romantiker" psl. 81 ir t.

ferą vibruojančiu maldingumu. Be to, jaunosios žydų vietinės literatūros atstovus visados užvaldo sunkus vienatvės jausmas. Šis jausmas yra iš dalies romantikos, iš dalies sunkių asmeniškų likimų išdava. Paskutiniu atveju vienatvės jausmas paprastai susijęs su graudinančiu tėviškės motyvu. Tėviškė, senas, liūdnai apleistas šviesių bei tikinčiųjų jaunystės metų lizdas sudaro, kas vėl charakteringa, patį stipriąjį vietinės žydų poezijos motyvą. Jis pripildo didžiausią jo dalį ir jame, kaip židiny, subėga visi aukščiau minėti vietinės literatūros savumai, — tėviškė, graudaus liūdesio apvirtinta, atsiskleidžia prieš mūsų akis tylioj, liūdnoj prieblandų šviesoj, romantiškai išgyventa ir romantiškai nupiešta. Tačiau konkretūs tėviškės kontūrai niekados, kas yra vėl didžiai charakteringa, nenutrinti. Tėviškės aprašymas nuolat lydimas ryškių gamtos vaizdų ir sultingų vietovės bruožų.

Visa tai — ir tuo iškeliu dar vieną Lietuvos žydų vietinės literatūros bruožą — susijungia, kaip labai dažnai aptinkame romantiškame žmoguje, su tam tikru intelektualizmu, kuris yra, be abejo, ir padarinys specifiškos Lietuvos žydų esmės. Antrą vertus, ir tuo noriu užbaigti trumpą bei nesistemingą jaunosios Lietuvos žydų kūrybos apibūdinimą, čia trūksta elementariškumo, sveiko žemiškumo, didelio polekio ir akylaus bei laisvo žvilgesio į žmogų, gyvenimą bei pasaulį. Yra, tiesa, ir išimčių, bet jos tik patvirtina taisyklę. Apsiniaukęs žydų kūrėjas daugiausia užsidarė savy ir didžiai susirūpinęs ir kenčiąs jis nugrimzdo į gelmes savo vienišo „aš“. Vėlesnės kartos gal atsipalaiduos nuo šių šiaurumų, tuo tarpu, tačiau, tat silpnina žmoniškas bei meniškas žydų vietinės literatūros Lietuvoje pozicijas. Tatai, tačiau, ne vienintelis šios literatūros trūkumas, lygiai kaip pirmiau pabrėžti savumai nėra vieninteliai. Kaip sakyta, dar per anksti duoti pilną bei išsemiantį vietinės Lietuvos žydų literatūros apibūdinimą. Todėl pasitenkinsiu šiomis trumpomis pastabomis ir pereisiu prie išdėstymo pačių kūrybinių pajėgų, veikiančių šioj vietinėj literatūroje.

Pereidami prie atskirų atstovų, turime pirma sustoti ties vienu rašytoju, kuris iš tiesų nebeišsitenka krašto rėmuose, bet vis dėlto solidarizuojasi su jaunosios Lietuvos žydų kūrybine karta ir, kaip daug prityrimo turįs rašytojas, labai atsidėjęs sekė jaunųjų plėtrą ir visokeriopai jiems padėdavo. Tas rašy-

tojas yra N. Grinblat (g. Vydžių miestely 1886 m.). Grinblatas yra labai produktingas ir šakotas rašytojas. Jis kuria abiem kalbomis, hebrajų bei idiš, ir abiejose literatūrose jis įsigijo vardą ir vietą kaip novelistas, romanistas, kritikas, eseistas bei publicistas. Stovėdamas daugelį metų kūrybiško Lietuvos žydų žodžio sargyboj, jis nemažai padėjo jų vietinei literatūrai vystyti. Šios literatūros atstovai, nors jie dar visai jauni, turi vis dėlto būti suskirstomi dviem kartom — vyresniąja ir jaunesniąja. Vyresniąjai kartai priklauso šie dainiai ir rašytojai.

K. Zingman (Vilijampolėj 1889—1925). Jis buvo mėnesinio žurnalo „Vispė" redaktorius. Šis žurnalas vaidino didelį vaidmenį jaunųjų Lietuvos žydų literatūrinių pajėgų koncentravime. Zingmanas rašęs eilėraščius, poemas, apysakas ir romanus, kuriuose, nepaisant visų jų trūkumų, pasireiškė ieškančio žmogaus bei neramios dvasios virpėjimas. Iš jo veikalų išleista knygos forma: „Bei di breges fun nieman" (Nemuno krantuose), „Ven dos harc is jung" (Kai širdis jauna), „Motel der šneider" (Motelis siuvėjas), „Bei der ozere" (Prie ežero) ir romanas „Švindel trep" (Sukti laiptai), vaizduojąs Lietuvą pasaulinio karo metu.

H. Bloštein (g. Kėdainiuose 1895 m.) yra patetiškai bruzdantis dainius. Jis buvo didžiai paveiktas bendrosios žydų literatūros pokarinės dinamikos. Blošteinas bandė šią dinamiką persodinti į daug ramesnę Lietuvos atmosferą. Jo eilėraščiai išleisti knygos forma pavadinimu „Afen zunentrep" (Ant saulės laiptų). Jis parašė romaną „Spiglen" (Veidrodžiai).

R. Gutmanaitė yra švelni lyrikė, pilna sultingo vaizdingumo. Pirmieji jos eilėraščiai, kuriuos ji atspausdino žurnale „Vispė", atkreipė į save dėmesio savo tikra nuotaika ir tyliu nuoširdumu. Tolimesnieji jos kūriniai surinkti rinkiny „Far gor dem noensten" (Pačiam artimiausiam). Juos visus pažymi giliai suvirpintas tonas, muzikalus garsas ir palinkimas didžiai susikaupti.

Judika, iš tikrųjų Judit Cik (g. Gargžduose 1898 m.) yra viena stipriausių jaunosios Lietuvos žydų vietinės literatūros poetinių pajėgų. Būdama impulsingos prigimties bei verdančio judrumo žmogus, ji visus šiuos savumus perkelia į savo poetinę kūrybą, turinčią tad daug šviežumo, gyvumo, gyvybingu-

mo bei sultingumo. Kaipo tikras gamtos vaikas, ji metasi ant šiojo amžino žmonijos šaltinio ir piešia jį putojančiu apsvaigimu. Jos eilėraščiai surinkti knygutėj „Naje jugent" (Naujoji jaunystė). Tolimesnį žingsnį jos išsilavinime bei meniškame subrendime reiškia jos dramatinė poema „Menš un ceit" (Žmogus ir laikas), kame ji bando pereiti prie amžinų pasaulio bei žmogaus problemų. Jos vėlesnės dainos sukasi aplink temas „tėviškė" ir „vaikas".

P. Markus, novelistas bei romanistas, pramynė kelią realistinei prozai jaunoje vietinėj literatūroje ir pats daug padėjęs jai išsivystyti. Jis parašęs ištisą apysakų eilę, k. a.: „Af der elter" (Senatvėje), „Azun agalach" (Sūnus kunigas), „Jadvyga", „Juodbėris" ir „Atsiliko". Jos visos piešia ne tik žydų gyvenimą Lietuvoj, bet išveda ant literatūrinės arenos ir ištisą lietuviškų žmonių eilę. Kas suglausta apysakose, praplatinama jo romane „Arum štal" (Aplink tvartą), kame suteikia gyvą lietuvių bei žydų gyvenimo išraišką miestely.

M. Jafė (g. Dusetose 1894 m.) yra dainius ir novelistas. Jo eilėraščiai, kurie dar nesurinkti, pasižymi savo sukaupta nuotaika. Jo apysakos išleistos rinkiny pavadintame „In šoten" (Pavėsy). Jos yra realistinio pobūdžio ir vaizduoja dažnai be žydų ir lietuviškus žmones.

Atskirą vietą vyresniojoje lietuviškai žydiškų rašytojų kartoje užima J. Livšin (Disnoj 1878—1937 m.). Jis yra pirmas ir vienintėlis Lietuvos žydų rašytojas, kuris deda savo kūrybos pamatan folkloristinius motyvus ir juos atkuria individuališkai. Be žydų folkloro, Livšinas plačiai išnaudojo ir lietuviško folkloro motyvus, kurie iš dalies jo tik buvo perdirbti, iš dalies savarankiškai surašyti iš lietuviškos liaudies lūpų. Iš jo kūrybos aš čia paminėsiu šias pasakas: „Di vilee" (Neris), „Džiugas der žameter giber" (Džiugas, žemaičių karžygis), „Strukbalys", „Der teivelbrik" (Velnio tiltas), „Jūratė" ir „Di majse mit dem hund un di korn" (Pasaka apie šunį ir rugius). Jos visos pasižymi dailiu liaudies primityvo ir jo savotiškų išsireiškimų suvokimu.

Didesnis už senųjų yra skaičius jaunųjų žydiškai lietuviškų rašytojų, tęsiančių jų pirmatakūnų kūrybišką tradiciją. Jų tarpe yra pagarsėjusių ir už Lietuvos ribų ir net įgijusių tam tikrą vietą bendroj žydų tautos literatūroje. Šiai jaunajai žy-

diškos vietinės literatūros Lietuvoje kartai priklauso šie dainiai bei rašytojai:

D. F r a m (g. Panevėžy 1903 m.) yra pilnakraujis dainius su dideliu palinkimu į visa, kas yra žemiška. Ypač jis pasižymi kaipo epikas. Kaip toksai jis eina savu keliu. Vardą jis įsigijo savo poemomis bei idilijomis „Bejm zeiden" (Pas senelį), „Reb jošes gorten" (Joselio daržas), „Zuntig" (Sekmadienis) ir kit. Jis parašęs ir nemažai lyrikos, pilnos švelnių svajonių bei tylaus ramaus eleginio liūdesio. Svarbiausią vietą jo ligšiolinėj kūryboj užima jo tėviškė su jos žydišku bei lietuvišku gyvenimu. Jo kūriniai surinkti knygoje „Lider un poemes" (Dainos ir Poemos).

N. J. G o t l i b (g. Kaune 1901 m.) pradeda savo poetišką kelią švelnia lyrika, kur skiriama daug vietos Lietuvos gamtai ir poeto vienatvės jausmui. „Bloje gnod" (Dangaus malonė) — taip vadinamas pirmutinis jo dainų rinkinys. Šis sąsiuvinis persklaido pirmą jo poetinės kūrybos lapą. Savo tolimesniuose kūriniuose jis žymiai žengia nuo lyrikos prie epikos. Jis nustoja dainavęs apie savo subjektyvius jausmus bei nuotaikas ir labiausiai užsiima plačiais aplinkinio pasaulio vaizdavimais. Šios rūšies kūriniai surinkti kitam sąsiuviny „Gang" (Eisena), kurio įvairios poemos („Senoj tėviškėj", „Iš miestelio į miestelį", „Sausis", „Ant Nemuno" ir kt.) rodo, kaip giliai ir intensingai dainius išgyveno Lietuvą ir savo tėviškę Lietuvoj. Tolimesnis jo kūrybos etapas yra trečiasis jo eilėraščių rinkinys „Zeglen in zun" (Burės saulėj), kame Gotlibas išeina į platų kūrybinį kelią. („Atlantik", „Nebylėje kalnų karalystėje" ir kt.). Jis nustoja žymios dalies savo pirmykščio romantizmo, apleidžia ir savo ekspresionizmą, kuriam jis kartais buvo pasidavęs, ir žengia drąsiai sveiko realizmo keliu.

L. H e i m a n (g. Kavarske 1908 m.) yra vienas sultingiausių jaunos lietuviškai žydiškos vietinės literatūros prozininkų. Jis pasižymi šiurkščiu, į natūralizmą linkstančiu realizmu. Jo apysakos, iš esmės nuolat škicai bei vaizdai, daugiausia sukasi apie lietuvišką kaimą, lietuvišką žmogų ir iš dalies taip pat apie žydiškai lietuvišką miestelį, kuris, tačiau, nenustojo savo sąryšio su kaimu („Erškėčiai", „Karštas kraujas", „Javai", „Žaltys" ir kt.). Žymią vietą užima jame lietuviška gamta, kuri pripildo didelę jo kūrinių dalį. Naujas lapas jo kūryboj

yra jo istorinė apysaka „Abromas Mapu“. Prieš mūsų akis čia išsiskleidžia istorinis pasaulis, atvaizduotas visoj spalvotoj jo garsų bei bruožų pilnatyje.

J. K a p l a n (g. Voložine 1902 m.) yra pasakotojas humoristas. Jo kūriniai sukasi apie žydišką gyvenimą Lietuvoj. Pradžioj jis daug užsiiminėjo žydų biednuomenės gyvenimu Kaune — Žaliajame kalne („Naujoji karta“). Tat atžymi ir jo tolimesnį tematinį kelią. Jis vis labiau gilinasi į Lietuvos žydų masės gyvenimą. Kaplanas pasižymi dailiu stebėjimu, sultingu liaudiškumu ir šiltu, geraširdingu humoru. Jo apysakose vyrauja veikimas ir dialoginė forma, privesią jį ilgainiui prie dramos, specialiai prie komedijos.

L. G o l d b e r g a i t ė (g. Kaune 1901 m.) yra didžiai gabi poetė. Ji pasižymi ypatingu subtilumu, švelniu svajingumu ir labai diferenciuotu sielos melodiškumu. Jos didžiai nuotykingi eilėraščiai surinkti knygelėj, pavadinto „Tabot ašan“ (Dūmų žiedai). Knygutė buvo labai palankiai sutikta ir žymiai išgarsino poetės vardą.

J. G o t l i b o (g. Kaune 1910 m.), dainiaus N. J. Gotlibo brolio kūryba suvirpinta minkštų bei jaudinančių garsų. Jo vidujinis pasaulis stipriai individualizuotas ir jo pergyvenimai dažnai per jautriai diferencijuoti. Jo elementas — subtili melancholija ir jo mėgstamas laikas — temstančios dienos valandos ir nuslenkantieji metų mėnesiai. Jo ligšiolinėj kūryboj dominuoja vienatvės bei apleistumo jausmas. Jo eilėraščiai surinkti trijose knygose: „Gold un blut“ (Auksas ir kraujas), „Keiles fun der veit“ (Garsai iš tolo) ir „Verbes beim teich“ (Gluosnis prie upės). Šis paskutinis jo kūrinių rinkinys yra žymus žingsnis pirmyn jo poetiniu keliu. Čia pasireiškia ir naujiena jo kūryboj, būtent dainius pereina prie tautinės žydų tematikos — individualistas ieško kelių į kolektyvą. Didelis literatūrinis pasiekimas yra neseniai jo išleista sonetų knyga.

A. G o l d b l a t pasižymi tam tikru jausmo elementariškumu, suteikiančiu jo kūrybai žmonišką paprastumą bei žemišką sveikumą. Jo eilėraščiai surinkti sąsiuviny „Vorclen“ (Šaknys), ir iš tikrųjų jie kaip šaknys, kuriomis dainius ieško surasti tvirtos paramos pasauly bei gyvenime.

J. L a c m a n (g. Pakruojuj 1906 m.) pasižymi giliu įsišaknijimu lietuviškoj tikrenybėj, kurią, ypač lietuvišką gamtą

ir lietuvišką kaimą, jis vaizduoja plačiomis, ramiomis bei realistiškai sultingomis spalvomis. Jo kūryboj (poemos „Sotybė“, „Laidotuvės“ ir kt.) jaučiamas širdingas, liūdesys, didžiai sušvelninąs jo realizmą. Savo sonetuose jis rodo gilų gamtos atjautimą.

S. A i z e n a i t ė (g. Ramygaloj 1912 m.) išreiškia savo kūryboj vidujinį jaunos mergaitės pasaulį jos erotiniam išsiilgime. Su ja jaunoji vietinė literatūra daro žingsnį iš miestelio į miestą — savo psichika ir temperamentu ji visai miestiška. Aizenaitė pasižymi lyriniu gilumu, dailiu humoru ir subtiliu gamtos pojūčiu. Jos kūriniai surinkti knygutėj „Mergelės dainos“.

A. D. Šapiro savo poetiniais ir prozainiais kūriniais stengėsi atsiekti paskutines jausmo šaknis ir atrasti tą tiltą, kuris organiškai sujungtų vidujinį pasaulį su išoriniu.

A. G l a z m a n (g. Pasvaly 1910 m.) gabus dainius ir sultingas novelistas savo kūryboje atidaro žvilgsnį į jo kovą surasti poetišką ekspresiją, kuri adekvatyviškai atspindintų visą tinklą jo individualinių pergyvenimų. Visa tai jis stengiasi išreikšti pilnai ir visoj sielos komplikacijoj. Glazmanas, kaip ir Šapiro priklauso vadinamajai „Petacho“ grupei, kuri yra glaudžiai susijusi su „Ketubimo“ grupe Palestinoj. Šioji paskutinė grupė, kur yra tokių įžymių rašytojų kaip Steinman ir Šlonski, pastatė sau tikslu kelti, gryninti, suintensyvinti hebrajų literatūrą, kuri pagal jų nuomonę yra dėl daugelio priežasčių gerokai suakmenėjusi. Tam pasiekti jie visų pirma nori numesti bet kokių autoritetų jungą ir išeiti tiek turinio, tiek formų atžvilgiu į laisvas kūrybos platybes. Tokia dvasia yra įkvėpti ir Petacho atstovai. Visa jų kūryba yra iš vienos pusės šaukimas atsipalaiduoti nuo susenusių ir suakmenėjusių hebrajų literatūrinių turinių bei formų ir iš kitos pusės bandymas naujai, atnaujintai dabarnykščiai išreikšti moderniško žydo diferencijuotą ir komplikuotą vidaus pasaulį.

C h. J. F r a n k yra parašęs romaną „Cvišen litviše berg un tolen“ (Tarp lietuviškų kalnų ir slėnių), kame atvaizduotas Lietuvos miestelis. Be žydiško gyvenimo čia atsispindi ir lietuviškasis. Frankas pasižymi liaudiškumu, tam tikru miklumu vaizduoti žmones ir subtiliu gamtos pojūčiu.

M. Jelin (g. Kaune 1910 m.) yra jautrios sąžinės dainius. Jo rimas yra skambus, o forma dažnai vizualinė, taigi ne tik ausiai, bet ir akiai paskirta. Jelinas yra ir pasakotojas. Jo apysakos irgi suvirpintos jo jautrios sąžinės. Be to, jis pasižymi tam tikru lyrizmu, suteikiančiu joms šilto širdingumo.

D. V. Mejirovič yra dainius, pilnas sunkios liūdesio nuotaikos. Neišgyventa jaunystė, ankstyvas vytimas ir anksta tikrenybė esą jo sunkios elegijos šaknys. Jo kūriniai surinkti sąsiuviny „Po saule".

J. Glaz-Šteinienė daug užsiiminėja žmogaus santykiavimu su gamta, kurį ji išgyvena dailiu jausmų atvirumu. Gamta jos raštuose yra didelė pasaulio vaidintoja, žmogus — įrankis jos rankose ir jo siela — rezonanso dirva įvairiausiems amžinojo keitimosi garsams. Jos eilėraščiai išmėtyti įvairiuose lietuviškai žydiškuose laikraščiuose.

Arno Bergaitė yra visai jauna poetė, pilna liūdesio bei liūdnumo, taip smarkiai apimančių žydus lietuviškuose miesteliuose. Jos eilėraščiai, kurie surinkti sąsiuviny „Šprozungen" (Žiedai), yra nelyginti kenčiančios jaunos sielos dienynas. Kita eilėraščių dalis apdainuoja meilę gan graudingais garsais.

Chackel Froker (Ukmergėj 1907—1923) vos tik suspėjo atskleisti savo poetišką pasaulį, kaip nelaimė pakirto jo jauną gyvybę. Truputis, ką jis suspėjo sukurti, surinkta sąsiuviny „Po dešimt metinių". Jo dainos, kad ir dar nepribrendusios, yra liudijimas stiprių poetinių pajėgų, amžinai sustabdytų pačiame augime.

Primintini dar: L. Grinštein, L. Glicman, Š. Matis, D. Prochovnik, J. Helfer, Ch. Jelin, D. Umru ir Jesade.

BIBLIOGRAFIJA.

Klauzner J., Toldot Hasifrut haivrit hachadaša, Jeruzalė, 1919.

Klauzner J., Historija šel hasifrut haivrit hachadaša, Jeruzalė, 1929.

„ Jocrim uvonim I—III.

Lachover G., Toldot hasifrut haivrit hachadaša I—V Tel-Aviv 1928—1931.

Lachover G., Rišonim veachronim I—II, Tel-Aviv, 1933.

Bjalik Ch. N., Divre sifrut, Tel-Aviv, 1934.

Kleinman M., Demujot vekomot, Paryžius, 1928.

Šireit Š., Baalot hašachar, Tel-Aviv, 1926.

Baal-Machšavot, Geklibene Šriften I—V, 1910—1915.

Niger Š., Vegen jidiše šreiber, Varšuva, 1924.

Meizel N., Noente un veite I—II, 1924—1928.

Pines M., Gešichte fun der jidišer literatur I, II, 1911.

Reizen Z., Fun Mendelson bis Mendele.

Auslender N., Gruntštrichen fun jidišen realizm, Vilnius, 1928.

Winer L., The history of Jiddish Literature in the Nineteenth century, 1899.

Meisel J., Haskalah, Geschichte der Aufklaerungsbewegung unter den Juden in Russland, Berlin, 1919.

Weissberg M., Die Neuhebraeische Aufklaerungsliteratur in Galizien, Wien, 1898.

Raisin J. S., The Haskalah Movement in Russia, Philadelphia, 1913.

Delizsch F., Zur Geschichte der juedischen Poesie, Leipzig, 1836.

Karpeles G., Geschichte der juedischen Literatur II, Berlin, 1921.

Frišman D., Michtavim al-dvar hasifrut.

„ Verk, Varšuva, 1914, III, IV.

Urinovski A., Šeurim betoldot hasifrut haivrit hachadaša I—III.

Citron Š. L., Drei literariše deires I—III, Vilnius, 1922.

„ Jocre hasifrut haivrit hachadaša.

„ Leksikon cioni, Varšuva, 1924.

Fichman J. B., Bavuot I p. 47—90.

„ Hatkufa III p. 649—675.

Olgin M., In der velt fun gezangen, New-York, 1919.

Brainin R., A. Mapu, 1900.

„ Smolenskin vetoldotav, 1901.

Gorelik Š., Jidiše kep (Žydų portretai).

Šapira N., Kaunietis A. Mapu, Kaunas, 1928.
„ „ Lietuvos reikšmė naujajai žydų literatūrai, „Darbai ir Dienos“ III.
„ „ Der vesentlicher unteršeid cvišen der alter un najer jidišer literatur, rinkiny „Gedank un leben“, Kaunas, 1935.
„ „ Įvairūs straipsniai apie žydų literatūrą periodinėj spaudoj.
Grinblat N., Jehuda Leib Gordon, Monografija, Kaunas, 1931.
„ Įvairūs straipsniai periodinėj spaudoj.
Reizin Z., Leksikon far der jidišer literatur, prese un filologie, II laida.
JEVREISKAJA ENCIKLOPEDIJA.
ENCYCLOPEDIA JUDAICA.
Be to, dar šie savaitraščiai ir mėnesiniai žurnalai:
HAOLAM.
MOZNAJIM.
HADOAR.
HAŠILOACH.
HATKUFA.
LITERARIŠE BLETER.
CUKUNFT.
PEREŽITOJE.
VOSCHOD.